

К. Д. Глуховцева

**ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ
ВИВЧЕННЯ ПРИЗВИЩ
ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ**

К. Д. Глуховцева

**ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ
ВИВЧЕННЯ ПРИЗВИЩ
ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ**

**Міністерство освіти і науки України
ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”**

К. Д. Глуховцева

**ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ
ВИВЧЕННЯ ПРИЗВИЩ ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ**

Монографія

Старобільськ – 2015

УДК 81:39+81'373.232.1(477.61)

ББК 81.2Укр-67

Г 55

Відповідальний редактор:

доктор філологічних наук, професор, директор Інституту
української мови НАН України Гриценко П. Ю.

Рецензенти:

Павликівська Н. М. – доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського;

Колесников А. О. – кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови і літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного
університету.

Глуховцева К. Д.

Г 55 Етнолінгвістичний аспект вивчення прізвищ жителів
Луганщини : монографія / К. Д. Глуховцева. – Старобільськ
: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2015. – 150 с.

ISBN 978-966-617-372-3

У монографії здійснено опис відіменних і відапелятивних прізвищ жителів Луганщини, в основу яких покладено назви рис зовнішності чи характеру людини, особливості мовлення, найменування одягу, номени на позначення флори чи фауни. Привертає увагу матеріал про етнічні та ареальні риси прізвищ, особливості функціонування антропонімів.

Для викладачів і студентів філологічних факультетів вишів, учителів-словесників, а також усіх, хто цікавиться українською мовою.

УДК 81:39+81'373.232.1(477.61)

ББК 81.2Укр-67

*Рекомендовано до друку вченою радою ДЗ „Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка”
(протокол № 4 від 27 листопада 2015 р.)*

ISBN 978-966-617-372-3

© Глуховцева К. Д., 2015

© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2015

З М І С Т

Передмова	6
Розділ I. ВІДАНТРОПОНІМНІ ТА ВІДАПЕЛЯТИВНІ ПРІЗВИЩА ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ	15
Відіменні прізвища в антропоніміконі луганців	15
Прізвища-рефлективи в антропоніміконі луганців	22
Прізвища, в основу яких покладено назви рис зовнішності чи характеру людини	29
Прізвища луганців, співвідносні з назвами професій	34
Колоративи у прізвищах луганців	39
Відчислівникові назви людини в антропоніміконі луганців	49
Прізвища жителів Луганщини, співвідносні з назвами одягу та взуття	54
Лексичні діалектні явища як основа для антропонімів жителів Луганщини	64
Назви рослинного світу як основа для прізвищ жителів Луганщини	70
Назви фауни як основа для прізвищ жителів Луганщини	76
Розділ II. ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ПРІЗВИЩ ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ	81
Прізвищеві назви жителів Біловодщини Луганської області в історичній перспективі	81
Прізвища жителів Луганщини: етнічні риси антропонімів	87
Прізвища на -ський в антропонімії Луганщини	91
Народнорозмовні варіанти прізвищ	95

Питання правопису прізвищ, що мають риси східнословобожанського ареалу	107
Найпоширеніші українські прізвища Луганщини	111
Прізвиська в системі власних найменувань людини	116
ВИСНОВКИ	130
Перелік обстежених населених пунктів	132
Список використаних джерел та їхніх умовних скорочень	134
Список використаної літератури	136

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

англ.	англійське
див.	дивись
діал.	діалектне
ЗМІ	засоби масової інформації
ін.	інше
лат.	латинське
м.	місто
н. п.	населений пункт
н. пп.	населені пункти
напр.	наприклад
перен.	переносне
ПН	прізвищеві назви
р.	річка
р-н	район
рос.	російське
рр.	роки
с.	село
смт	селище міського типу

П Е Р Е Д М О В А

Прізвища – це скарбниця духовного надбання народу. У них відображено різні події та явища громадського життя, праця, мудрість і кмітливість багатьох поколінь, зв'язок жителів з певними місцевостями тощо. Прізвища – своєрідний код для розкриття значної інформації про вірування, заняття, культуру, побут, міграції наших предків.

Генетично пов'язані з українською лексикою, прізвища допомагають дослідити формування словникового фонду мови та розширити уявлення про її лексичне багатство. Зокрема, в українських прізвищах досить часто закарбовані рідкісні діалектні слова, що засвідчують їхню глибоку давнину.

Первісно кожне прізвище було чимось зумовлене й щось означало. Завжди існувала якась підстава для того, щоб людині дали назву, яка відрізняла б її від інших людей (професія, зовнішній вигляд, місце проживання тощо), тому наразі стверджують, що прізвище первісно виконувало текстотворчу функцію, яка потім була втрачена.

Як свідчить восьмий том *Словника української мови*, прізвище – це найменування особи, набуте при народженні або вступі в шлюб, воно зазвичай може передаватися від покоління до покоління і вказувати на спорідненість осіб [СУМ VIII, с. 108]. Ці ж риси прізвища відзначені при тлумаченні поняття в енциклопедії „Українська мова”: „Прізвище – вид антропоніма, обов'язкове спадкове власне найменування людини, яким, окрім неї, в офіційних сферах називають кожного з членів родини” [ЕУМ, с. 494]. Отже, найголовнішими ознаками найменування, що постає як прізвище, визнано його спадковий характер та перехід у єдиній незмінній формі від попереднього покоління до наступного. Тут варто

згадати ще й таку ознаку прізвища, як офіційний його статус.

Усебічне дослідження прізвищ будь-якого народу виявляє в них ознаки щонайменше трьох різних вимірів:

– ознаки глобальні, тобто універсальні, які притаманні прізвищам кожного суспільства, незалежно від того, у якому етнічному середовищі вони сформувалися і яку національну громаду вони нині обслуговують. Це юридична обов'язковість, родинна спадковість, часова стабільність;

– національні (експліцитні та імпліцитні) ознаки, властиві лише прізвищам одного народу чи прізвищам кількох споріднених етносів;

– ознаки регіональні, характерні не для всієї нації, а тільки для окремого регіону чи окремої етнічної групи [Горпинич 1996, с. 19].

Поява прізвищ – родових найменувань – пов'язана із задоволенням потреби в найточнішій ідентифікації особи, чого вимагала адміністративно-юридична практика суспільства. Термін *прізвище* в пам'ятках української мови зафіксовано вже з XVI ст., однак зміст його в ту пору був дещо ширший. Його вживали і в значенні терміна *прізвище*, і в значенні терміна *прізвисько* [ЕУМ, с. 494].

Сучасна офіційна форма іменування людини – явище порівняно пізнього часу. Ім'я по батькові та прізвище має свою історію та специфіку побутування і в офіційному вжитку, і в усній народнорозмовній традиції. Прізвище є одним із важливих джерел для дослідження мови.

Виділення класу регіональних ознак свідчить про те, що прізвища прив'язані до певної території. На думку багатьох учених, прийшов час непоодиноких наукових словників і довідників, монографічних описів власних назв різних історичних зрізів і територіальних обширів. У

цьому руслі оригінальними були б праці, які фіксували й досліджували б прізвища жителів тієї чи тієї території чи громади в офіційній і побутових формах їхнього функціонування.

Щоб мати загальне уявлення про антропонімію України, „необхідно, – за словами В. Горпинича, – укласти повний словник прізвищ, попередньо визначивши тип словника і чітко розмежувавши термінологію: українські прізвища, прізвища української мови, прізвища українців, прізвища України, прізвища громадян України” [Горпинич 1996, с. 18]. Це завдання важко виконати без ґрунтовних словників прізвищ жителів окремих ареалів. Отже, прийшов час непоодиноких наукових словників і довідників, монографічних описів власних назв різних історичних зрізів і територіальних обширів.

Назріла потреба репрезентувати прізвища й жителів Луганщини ще й тому, що під впливом соціально-політичних, правових і культурних чинників, які діяли впродовж тривалого часу, укорінювалися іншонаціональні риси, якими багаті офіційні форми антропонімів. Уводилися вони і самочинно, і волонтаристськи, на догоду певним політичним уподобанням. Однак формування і становлення українських прізвищ значною мірою відображають національний поступ. Так виникла ідея створення *Словника прізвищ жителів Луганщини* (укладачі: Глуховцева К. Д., Глуховцева І. Я., Леснова В. В.; Луганськ, 2010).

У *Словнику прізвищ жителів Луганщини* подано матеріал з 50 населених пунктів Луганської області, обраних довільно. Це міста (напр., Луганськ, Старобільськ, Красний Луч, Антрацит, Красnodон, Молодогвардійськ, Кременна, Лисичанськ), селища міського типу (напр., Білокуракине, Троїцьке, Мілове, Біловодськ, Марківка, Червонопартизанськ), села (Широкє Станично-

Луганського р-ну, Павлівка Свердловського р-ну, Калмиківка Міловського р-ну, Круглик Лутугинського р-ну, Вишневе Антрацитівського р-ну, Осинове Новопсковського р-ну, Демино-Олександрівка Троїцького р-ну, Бондарівка Марківського р-ну, Петрівка Станично-Луганського р-ну, Коноплянівка Білокуракинського р-ну та ін.). У словнику зафіксовано переважно всі прізвища, поширені в певному населеному пункті, тому серед чоловічих та жіночих власних назв, які є предметом розгляду цього довідкового видання, знаходимо різні за походження антропоніми. Оскільки за наслідками останнього Всеукраїнського перепису населення (2001 р.) на Луганщині засвідчено представників більше 120 різних національностей і народностей, то й антропонімікон жителів цього краю відображає неоднорідний національний склад населення.

Відомо, що в національному складі населення нашої області переважають українці – 1472,4 тис. осіб, або 58% від загальної кількості жителів. Росіяни складають 39% складу населення, білоруси – 0,8%, татари, вірмени – 0,3%, молдавани, азербайджанці, євреї, цигани, поляки, грузини, болгары, німці – 0,1%. Отже, найбільше в Словнику прізвищ, що мають ознаки українських антропонімів, вони позначені суфіксами *-ськ, -зьк, -цьк* (*Базилевський, Бірючинський, Брюховецький, Волоसेцький, Водолазький*); *-ів, -ев, -ин* (*Сенів, Карагічев, Каралкин*), *-ак (-як), -ань, -ар, -ач, -ег(а), -евич, -ейко, -енко, -ець, -ик, -ил(о), -ич, -ище, -к(о), -ник, -ович, -ок, -ук(-юк), -ун, -унь, -ура(-юра), -усь, -ух(-юх), -чак, -чук* (*Байдак, Довгань, Кожухар, Товкач, Василега, Іваневич, Дубейко, Бедренко, Полунець, Давидик, Шарпило, Семич, Дорошко, Дудник, Онкович, Семенов, Гринчук, Байдюк, Супрун, Велигура, Степура, Братусь, Макух, Гудемчук, Дубчак, Багачук*). Значне місце посідають також російські за походженням прізвища

(Базов, Балалаєв, Балаганін, Балябін та багато інших). Нерідко такі варіанти, як *Бардин* і *Бардін*, *Барикин* і *Барикін* відображають українську та російську традицію вимови подібних прізвищ. Тому вважаємо за потрібне зберегти традиційне написання цих власних назв, що й відображено в словнику. У цьому виданні репрезентовано також прізвища представників різних національностей, які проживають на Луганщині: польські – *Єзерський* (від *jezioro* – озеро), *Збожний* (від *zboznu* – побожний, богоугодний), *Мех* (від *tesch* – мох), *Мосьондз* (від *mosiadz* – латунь), *Ксьондзік* (від *ксьондз* – польський католицький священик), *Квятковський* (від *kwiatek* – квітка), *Сковронський* (від *skowronek* – жайворонок), *Трембач* (від *trebacz* – сурмач), *Ціховський* (від *śicho, śichy* – тихо, тихий), *Ванда*, *Добжинецький*; білоруські – *Байбуза* (споріднене з *байбус* ‘здоровило, здоровань’ [Півторак, с. 59], *Чикирда* (спорідненне з *чыкільганне* ‘шкандибання’ [Півторак, с. 700]), *Цяпко* (*цяпло* ‘вогонь’ [Півторак, с. 694]), *Чаборський* (*чаборок* ‘чебрець’ [Півторак, с. 695]); угорські – *Варозі*, *Бігарі*, *Балог*; німецькі – *Баумштарк*, *Шварц*, *Вагнал*, *Вайсберг*, *Вайсман*; вірменські – *Баграмян*, *Бабаджанян*, *Абрамян*, *Анделян*, *Багдасарян*; азербайджанські – *Атоян*, *Балаянц*; грузинські – *Беруашвілі*, *Беставашвілі*, *Барамідзе*, *Асанідзе*, *Арутінашвілі*; латиські – *Альковікас*, *Аугайтіс*, *Варейкіс*, *Варналіс*; єврейські – *Забер*, *Абрамов*, *Дерський*, *Рабінович*; молдавські – *Ваньо*, *Варсан*, *Мільохін*, *Сапаро*; узбецькі – *Арсламбеков*, *Байбеков*, *Бекназаров*; татарські – *Аметов*, *Ахметов*, *Ахматханов*, *Найрулін*. Ознаки запозичених має також низка прізвищ, що з якихось причин змінили своє звучання: *Апостоли*, *Більо*, *Бельо*, *Бадьо*, *Бадді*.

Загальна кількість поданих прізвищ становить більше 25 тис., з яких на букву А подано 1200, на Б – 3000, на В – 900, на Г – 1500, на Д – 1200, на Е – 20, на Є – 190,

на Ж – 300, на З – 700, на І – 290, на Й – 6, на К – 3200, на Л – 1100, на М – 1600, на Н – 600, на О – 400, на П – 1900, на Р – 700, на С – 2300, на Т – 900, на У – 180, на Ф – 300, на Х – 500, на Ц – 180, на Ч – 600, на Ш – 850, на Щ – 100, на Ю – 80, на Я – 200. Отже, найбільш представленими в антропоніміконі луганців є прізвища на букви Б, К та С.

Вражає кількість прізвищ, утворених від чоловічих імен. Зокрема, утворень, що мають корінь *Іван* чи корінь варіантів цього імені, виявлено більше 67, з іменем Андрій пов'язано 74 прізвища, Василь – 47.

Прізвища вказують на індивідуальні ознаки носія. Так, в антропоніміконі луганців виявлено понад 14 прізвищ з коренем прикметника *куций*, 22 – *старий*, 4 – *великий*, 45 – *малий*, 4 – *молодий*, 8 – *милий*, 5 – *бистрий*.

Велику групу становлять прізвища, в основу яких покладено назви свійських тварин: загалом у складі прізвищ виявлено корінь слова *козел* 13 разів, *коза* – 40, *баран* – 26, *кінь* – 5 (проте зафіксовано чимало прізвищ, що є складними словами; у цих антропонімах слово *кінь* уживане біля 20 разів: *Великокінь*, *Лисокінь*, *Білокінь*, *Білоконеv*, *Білоконний*, *Білоконов* та ін.), *кобила* – 14, *корова* – 6, *вівця* – 9, *кабан* – 9, *бик* – 21, *жеребець* – 5, *биря* – 8. Є похідні від слів *кіт* (27 прізвищ), *курка* (9), *комар* (15).

Окрему групу складають власні назви, які за походженням пов'язані з колоративами: корінь слова *білий* знаходимо в основах 123 прізвищ, *синій* – 43, *зелений* – 23, *жовтий* – 9, *червоний* – 4, *чорний* – 87.

Серед прізвищ, утворених від назв осіб і конкретних предметів, перше місце посідають похідні від слова *баба*, їх в антропоніміконі луганців нараховуємо 79. З коренем *дід* знаходимо 29 прізвищ, той корінь, що й слова *мати* і *батько*, мають відповідно 4 і 8 прізвищ, *дядько* – 14.

Активно вживаним у складі прізвищ є корінь слова *Бог*, засвідчений у 130 прізвищах.

Численними є й складені прізвища, які справедливо називають козацькими, вони розповідають нам про події кількасотрічної давнини: *Нездіймишапка, Напівпанів, Неїжжаша, Недаївода, Махиборода, Неїжжак, Зеленахата, Лихобабенко, Лихобаба, Завийворота, Забийворота, Калибаба, Вернигора, Вертипорох, Варивода, Добридень, Добридень, Давигора, Дериведмідь, Деригуз, Добривечір, Добромиров, Майборода, Підпиргора, Перечепидорога* та ін.

Чимало прізвищ указують на національність чи етнічну групу першопосіля: *Волин, Білорус, Гуцол, Бойко, Волох, Галець, Мордвин*.

У багатьох власних назвах помічаємо основи топонімів чи гідронімів, уживаних на Луганщині: *Заміуський* (р. Міус), *Біловодченко, Біловодський* (сміт Біловодськ), *Нещерет, Нещеретний* (с. Нещеретове Білокуракинського р-ну), *Донець, Дон* (річки Сіверський Донець і Дон), *Бахмутський* (с. Бахмутівка Слов'яносербського р-ну), *Луганський, Луганцев* (м. Луганськ), *Кризький* (с. Кризьке Марківського р-ну), *Великіцький, Великоцький* (с. Великоцьке Міловського р-ну), *Деркульський* (р. Деркул).

У прізвищах відображений побут українців. Зокрема серед антропонімів жителів Луганщини багато таких, що споріднені зі словами *бадя* (19), *короб* (16), *калач* (9), *калита* (6), *камінь* (18), *коровай* (3), *капуста* (6), *кістка* (4), *коцюба* (2), *масло* (31), *голова* – 44. Окремі прізвища пов'язані з діалектними назвами: *Боцюн, Боцян, Бурдук, Війт, Гирюн, Гуня*.

Безкінечний ряд прізвищ пов'язаний з українськими назвами різних професій, занять, ремесел тощо. На терені Луганщини такі наймення вживалися здавна. Однак

спочатку вони були звичайними особовими назвами. Прізвищами вони стали пізніше. Ось кілька таких: *Бондар* (*Бондарев, Бондаренко*), *Верховод, Гетьман* (*Гетьманцев*), *Гончаренко* (*Гончаров, Гончарук, Гончар*), *Есаулов, Коваль* (*Ковальов, Ковальчук*).

При написанні власне українських прізвищ укладачі словника намагалися врахувати традицію їхньої вимови в говірці та написання в офіційних документах. Тому низка прізвищ мають риси східнословобожанських говірок, розміщених у регіоні. Зокрема, випадки нетипової рефлексії давнього [ě] як [e] (*Беленко, Беседа*), гіперичне „окання” (*Гуцол*), м’яка вимова [p] у кінці складу (*Гарькавий, Гвоздирько*). Низку прізвищ прикметникового типу подано з паралельними закінченнями *-ий* та *-ій*, *-а* та *-я* (*Нарижний – Нарижній, Нарижна – Нарижня*). В окремих прізвищах, на наш погляд, може варіюватися й корінь: *Нарижний – Наріжний – Нарожний*. Такі варіанти сьогодні важко підігнати під один зразок. Та й чи є в цьому потреба? Тому в Словнику засвідчено прізвища: *Беленик, Беленикин, Беленко, Беленченко, Белза, Белимготов, Белименко, Белиненко, Белинець, Беличенко, Белій, Беліменко, Белковець*, а також *Білей, Біленець, Біленко, Біленький, Білець, Білецький, Білівіття, Біла, Білик, Біліменко, Білітюк, Білих, Білицький, Біличенко, Біличук*.

При транслітерації прізвищ слов’янського чи неслов’янського походження автори в основному орієнтувалися на нині чинні правила написання прізвищ іншомовного походження, хоча й тут іноді традиція написання в ділових документах стала підставою для фіксування власної назви в нетиповій формі, як-от: *Белогрудов* і *Білогрудов, Белимов* і *Белимов* та ін.

Чимало прізвищ, утворених за зразком українських, мають основи слів російської мови. Це, зокрема, прізвища, утворені від імен: *Ніколаєнко, Нікітенко*, що мають

варіанти *Николаєнко і Никитенко*, а також *Миколаєнко і Микитенко*. Правопис таких власних назв, *Ніколаєнко, Нікітенко*, важко регламентувати. Тому в цьому випадку перевагу було надано варіантам, засвідченим у паспортах респондентів.

У цьому дослідженні ставимо за мету описати походження та особливості функціонування прізвищ жителів Луганщини в етнолінгвістичному аспекті, який, на наш погляд, передбачає врахування особливостей комунікації, увагу до мовця й співрозмовника, вияв динаміки уснорозмовних традицій, що не може не позначитися на загальних засадах фіксації офіційних антропонімів.

Розділ I

ВІДАНТРОПОНІМНІ ТА ВІДАПЕЛЯТИВНІ ПРИЗВИЩА ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ

ВІДІМЕННІ ПРИЗВИЩА В АНТРОПОНІМІКОНІ ЛУГАНЦІВ

Наукова українська антропоніміка зародилася в ХІХ ст., хоч окремі спроби пояснення антропонімів відомі, починаючи від давньоруських літописців. В історії антропоніміки виділяють кілька періодів розвитку. Перший пов'язують із описом окремих антропонімів, в основному це були етимологічні екскурси, пов'язані з назвами етнографічних реалій та похідними від них власними найменуваннями. Другий період припадає на початок ХХ ст., коли з'являються праці з елементами наукових узагальнень, з'ясуванням рис української антропонімії та продовженням вивчення прізвищевих назв, поширених в окремих ареалах України. У 40 – 50 рр. ХХ ст. антропонімія як наука почала інтенсивно розвиватися у зв'язку з цілеспрямованим добром фактичного матеріалу, першими спробами його класифікації, порівняльно-історичними екскурсами тощо. Наступний період у розвитку антропонімії припадає на 60 – 90 рр. ХХ ст. У цей час з'явилася низка ґрунтовних теоретичних праць з історії та теорії антропоніміки, аналізу фактичного матеріалу. Наукову роботу останнього часу присвячено вивченню походження антропонімів, виявленню їхньої словотвірної будови, регіональній характеристиці прізвищ, створенню антропонімних словників різних типів [ЕУМ, с. 29].

Українські прізвища вчені вивчали в різних аспектах. Питанням походження прізвищ, їхнім значенням займався Ю. Редько, він уклав „Довідник українських прізвищ”, у якому намагався якнайповніше зафіксувати

українські прізвища, але, як зазначає в статті В. Горпинич „До питання про словник прізвищ України”, йому це не зовсім удалося зробити, „...бо не дуже віє українським від прізвищ Янів, Шандар, Цвіклин, Кузнецьк, Фай...” [Горпинич 1996, с. 18]. Формування трийменної спільносхіднослов'янської антропонімної системи – власне ім'я, назва по батькові, прізвище – стало об'єктом розгляду публікацій М. Худаша. Цей дослідник обґрунтував значення антропоніміки для вивчення багатьох галузей науки, заклав теоретичні засади історичної антропоніміки [Худаш 1977].

Л. Гумецька в розвідці „Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст.” розглядає той період в історії української антропонімійної системи, який знаменує початковий етап розвитку української народності та її мови. За свідченням ученої, у досліджуваний нею історичний період виразну функцію прізвищ у сучасному розумінні виконували не лише різні патронімічні особові назви, але й традиційні відапелятивні слов'янські особові назви, які, на думку дослідниці, „виконували первісно функцію прізвиська, епітета і тільки згодом, втрачаючи своє атрибутивне значення, ставали особовими назвами, які потім переходили в прізвища” [Гумецька 1958, с. 260].

Серйозно поповнили українську ономастичну думку роботи Р. Остаха про українську антропонімію першої половини XVII ст. (чоловічі імена на матеріалі Реєстру Запорозького війська 1649 р.). Учений доводить, що в XVI – XVIII ст. індивідуальні й родові прізвиська були наймасовішим антропонімійним класом в Україні та свідчили про розвиненість тогочасної антропонімної системи [Остах 2000, с. 115].

Значний внесок у розвиток ономастики зробив П. Чучка, який досліджує особові імена закарпатських

українців [Чучка 1970], публікує праці з ономастичного словотвору, етимології, ономастичної стилістики та синтаксису власних особових назв, збагачує наукову думку розробкою теоретичних і практичних питань ономастики, укладає словник прізвищ закарпатських українців [Чучка].

Залежно від джерел, покладених в основу творення прізвищ, учені виділяють прізвища антропонімного походження та неантропонімного, тобто відапелятивні утворення [Сухомлин 1970, с. 39]. Л. Тарнавецька серед прізвищ відапелятивного походження називає утворення іменникового та прикметникового типу [Тарнавецька 1990, с. 12]. М. Демчук розрізняє прізвища, в основу яких покладено імена-прізвиська з прозорою онімною семантикою та сумнівною або втраченою [Демчук 1988, с. 112 – 122].

І. Фаріон при класифікації прізвищевих назв (ПН) Прикарпатської Львівщини кінця XVIII – початку XIX ст. виділяє двокомпонентні трансантропонімізовані ПН, утворені від похідних церковно-християнських імен та автохтонних усічених відкомполітичних імен, а також ПН, утворені від давніх слов'янських автохтонних імен відапелятивного походження [Фаріон 2001, с. 13 – 20]. Отже, серед прізвищ, які можна співвіднести з апелятивними назвами, учені розглядають власні назви, співвідносні з експресивними власними іменами або прізвиськами.

Першочерговим завданням сучасної української антропоніміки є укладання повних словників різних класів антропонімів української мови, а також здійснення ґрунтовних досліджень узагальнювального та загальнотеоретичного характеру. Проте поява таких праць загальмована, з одного боку, нерозв'язаністю низки суперечливо представлених у теорії антропоніміки питань, а з другого, – нерівномірним обстеженням та описом

українського ономастичного простору в територіальному відношенні. Без фіксації й вивчення антропонімії всієї території України не можна визначити фонд українських прізвищ, імен, прізвиськ, зони їхнього поширення та ступінь репрезентативності, дати синтезувальну характеристику українського антропонімікону, здійснити зіставне вивчення регіональних антропонімічних фондів у масштабі загальноукраїнського ономастичного простору, а ширше – і слов'янського.

Праці, у яких репрезентована досі ще не вивчена регіональна антропонімія, є актуальними й перспективними, оскільки зорієнтовані на проблеми загальнонаціональної антропонімії. Такою роботою є „Словник прізвищ жителів Луганщини”, укладений викладачами кафедри української філології та загального мовознавства (Луганськ, 2010). Цей довідник містить 25 тисяч прізвищ представників різних національностей, що проживають на Луганщині. Антропонімікон луганців містить багато цінної інформації про історію заселення краю та переселенські рухи в регіоні, про характер основних видів діяльності перших поселенців, про особливості одягу, характеру, поведінки наших пращурів. Цей словник можна читати як посібник з історії народу.

Учені підраховали, що серед різних типів прізвищ за походженням найбільшу групу складають ті з них, що утворені на базі імен. Ю. Редько вказує, що такі прізвища становлять до 10 % загальної кількості прізвищевих назв. В антропоніміконі луганців вони також чисельні. За нашими підрахунками, у Словнику зафіксовано біля 700 таких прізвищ (близько 3 %). Це, здебільшого, похідні від чоловічих імен: *Степаненко, Степаненков, Степанець, Степаник, Степанишин, Степанищев, Степанкевич, Степанков, Степанов, Степановець, Степанцев,*

Степанцов, Степанченко, Степанчук, Степанюк, Степанян, Степаняню.

Рідше основою для творення прізвищ стають жіночі імена, зокрема: *Анна, Дар'я, Марина, Марфа, Наталка, Тамара, Тетяна*. Так, від імені *Наталка* та його варіантів зафіксовано такі прізвища: *Наталенко, Наталуха, Наталушкін, Натальїн, Наташкін, Наталчин*. Ім'я *Анна* стало базою для таких власних назв: *Анненко, Анненков, Аннич, Аннусов, Аннушкін, Аннюк*.

Джерелом прізвищ жителів Луганщини став, здебільшого, традиційний український та українсько-змішаний чоловічий іменник. Не випадково продуктивними при утворенні прізвищ виявилися такі офіційні (іноді розмовні) варіанти імен: *Богдан, Борис, Вакула, Василець, Василько, Володимир, Гаврило, Герасим, Давид, Данило, Данилець, Данилик, Данилко, Демид, Дем'ян, Денис, Дмитрик, Захар, Іван, Іванець, Іваник*.

Прізвища могли утворюватися і від імен, поширених в інших народів. Тому серед прізвищ знаходимо: *Абдула, Абдулін, Абдулов* (ці прізвища пов'язані з іменем *Абдула*, поширеним у східних народів), *Абраменко, Абрамено, Абрамкін, Абрамов* (найчастіше ім'я *Абрам* обирають у єврейських родин), *Августинович* (утворено від імені *Августин*, поширеного на Заході), *Авдеєнко, Авдейчик, Авдєєв, Авдин, Авдієнко* (імовірно, ці прізвища репрезентують особливості вимови цього імені росіянами), *Овдієнко* (утворено від українського розмовного *Овдій*), *Акименко* і *Якименко*; *Алекса, Олексин, Олексинчин* (демонструють мовну практику українців і росіян) та ін. Це дає змогу простежити основні тенденції становлення місцевої антропонімійної системи, з'ясувати специфіку розвитку іменника ендо- й екзогамних родин, визначивши ті чинники (переважно позалінгвальні), які

викликають постійні зміни складу імен і ступеня їхньої популярності.

Помітною особливістю антропонімікону жителів Луганщини є поширеність прізвищ, які повністю збігаються з відповідними власними особовими іменами, як-от: *Алекса, Арсеній, Богдан, Борис, Вакула, Василій, Дем'ян, Давид, Кузьма, Кіндрат (Кондрат), Мирон, Пилип, Платон, Роман, Тихон, Яким, Юрко*. Іноді як прізвища використано імена, поширені в неслов'янському середовищі. До таких, зокрема, відносимо: *Абдула, Герман (Гірман), Андре, Ніколау*. Нерідко прізвищами ставали демінутивні форми власних імен, особливо з суфіксом *-ик*: *Петрик, Павлик, Артемчик, Архипчик, Дивидчик, Дмитрик, Данилик*. Значну групу складають прізвища, утворені від власного імені за допомогою суфікса *-к-* (*Бориско, Василько*), суфіксів *-ій, -аи*: *Павлій, Петраш*, суфікси згрубілості *-ух-, -ур-*: *Наталуха, Вашура*.

Антропонімікон луганців містить багатий матеріал для вивчення особливостей використання різних форм особових імен при утворенні прізвищ, зокрема, спостережено використання старих, церковних форм, що вживались у церковних метриках, та нових – літературних чи розмовних, які почали з'являтися ще в записках кінця XIX – початку XX ст., але широкого застосування набули в умовах вільного вибору особових імен і їхніх форм: *Андрейків, Андрейчев, Андрейченко, Андрейченков, Андрейчиков, Андрейчук, Андренко, Андресюк, Андреященко, Андрієв, Андрієвський, Андрієвських, Андрієнко, Андрієць, Андріїв, Андрійшин, Андрійко (Андрейко), Андрійцев (Андрейцев), Андрійцов, Андрійченко, Андрійчук*.

Прізвища можуть утворюватися і від офіційних форм імен, і від розмовних. Це збільшує кількість твірних основ, як-от: *Іванейко, Іваненко, Іванець, Іваник, Іваников,*

Іванілов, Іванин, Іванихін, Іваниця, Іваничкін, Іванишин, Іванищев, Іванищук, Іванів, Іваній, Іваніс, Іванісенко, Іваніца, Іваніщев, Іванкевич, Іванків, Іванкін, Іванков, Іванник, Іванников, Іванов, Іванович, Іванушкін, Іванущенко, Іванців, Іванцов, Іванча, Іванчак, Іванченко, Іванчиков, Іванчук, Іванько, Іваньков, Іванюк, Іванюта, Іванютин (Іванютін), Іванющенко.

Розмовне *Ваня* та його похідні лягли в основу таких прізвищ: *Ванин (Ванін), Ванічкін, Ванкевич, Вансевич, Вантєєв, Ваньков, Ваньо, Ванюк, Ванюнькін, Ванюхін, Ванюшев, Ванюшенко, Ванюшин, Ванющенко.*

Прізвища нерідко демонструє особливості вимови імені, від якого воно утворене в усному мовленні: *Алексієнко (Алексєєнко), Алексіїв, Алексійчук, Алексюк, Олексієв, Олексейчук, Олексієв, Олексієнко, Олексіїв, Олексюк.* Такими є також *Афанасенко і Опанасенко, Ємельяненко і Омеляненко; Миколаєв, Миколаєнко, Миколайчик, Миколайчук, Миколенко, Микольников, Миколук, Ніколаєв, Ніколаєвський, Ніколаєнко; Микитенко, Микитин (Микитін), Микитина (Микитіна), Микитюк, Нікітин, Нікітін, Нікітенко.*

У наш час учені працюють над виявленням специфіки українського сільського іменника різних регіонів шляхом порівняння з міським іменником цієї території та з іменниками інших регіонів України, Росії, Білорусі, Польщі. Так, Т. Буга виявила закономірності розвитку традиційного українського іменника Центральної Донеччини впродовж 120 років, що дає підстави вважати цей іменник складником загальнонаціональної антропонімічної системи.

Вияв імен-лідерів у сільському іменнику Центральної Донеччини (такими для чоловічого іменника є *Олександр, Сергій, Микола* [Буга 2010, с. 70], для жіночого – *Ганна, Марія, Світлана, Наталія* – [Буга 2010, с. 119] дає

можливість зіставити продуктивність цих імен при утворенні прізвищ відантропонімного походження. Зокрема, у *Словник прізвищ жителів Луганщини* утворень, що мають корінь *Іван* чи корінь варіантів цього імені, виявлено понад 65, з іменем Андрій пов'язано 74 прізвища, Василь – 47, Денис – 20, Дмитро – 15, Кирило – 35, Клим – 23, Кіндрат – 25, Кузьма – 16, Борис – 16, Михайло – 40, Олександр – 19, Олексій – 25, Микола – 22, Панас (Опанас) – 10, Степан – 34, Петро – 62, Григорій (Грицько, Стецько) – 48, Гринь – 18, Федір – 42, Пилип – 7, Матвій – 13, Мартин – 17, Микита (Нікіта) – 11, Микола – 9, Мойсей – 10. При аналізі цього матеріалу спостережено таку залежність: чим більше варіантів має власне ім'я, тим більша кількість прізвищ може від нього утворитися. Зіставний аналіз чоловічого та жіночого іменника, зокрема списку імен-лідерів певної території з прізвищами відантропонімного походження – цікавий матеріал для вивчення особливостей функціонування відіменних прізвищ.

Отже, серед прізвищ антропонімного походження чільне місце займають ті з них, що утворені від імен. Вони демонструють варіантність твірних основ та багатоманітність суфіксів, які стають твірною базою для антропонімів. Вивчення специфіки цих одиниць у кожному ареалі України збагачує фактичний матеріал та визначає простір для подальших досліджень.

ПРИЗВИЩА-РЕФЛЕКСИВИ В АНТРОПОНИМІКОНІ ЛУГАНЦІВ

Здатність людини розглядати мову як об'єкт отримала назву „мовної рефлексії”, під якою зазвичай розуміють „усвідомлення, осмислення власної мовної поведінки й мовного життя суспільства, а також побудову мови та її окремих мовних фактів; водночас особливий тип

відношення до мови, що передбачає усвідомлене використання її, мовні спостереження, співвідносність своїх оцінок з іншими, нормою, узусом” [Шмелева 2003, с. 809].

Зазвичай лінгвістичну рефлексію пов’язують з діяльністю самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини, особливості власного душевного стану. Однак О. Блінова, В. Лютикова, О. Нікітіна, А. Ростова та інші вчені вивчають наївні уявлення людини про мовлення на рівні окремих діалектів.

На це явище звертали увагу й українські вчені, удаючись до описів місцевих говірок. Зокрема, В. Русанівський підкреслював, що існує своєрідна залежність між ступенем збереження етнічною групою своєї специфіки і ставленням до окремішності своєї говірки. Так, „кожен носій якогось специфічного мовного явища усвідомлює його наявність у своєму мовленні або в мовленні своїх сусідів” [Русанівський 1991, с. 31]. Це, передусім, репрезентують характеристичні примовки, які члени однієї мовної спільноти можуть скласти про іншу. На Чернігівщині й Житомирщині мовці виокремлюють наявність у співрозмовника фонем /i/ чи /y/, що підкреслено в примовці: *На Манькувці грум кушку вбив; за хвуст, та на вуз, та й повюз.*

Багатопоколінна спадковість ПН протягом кількох століть зумовила перетворення повнозначного (нерідко промовистого) прізвиська в типову асемантичну одиницю мови, яку нині вже навіть важко перекласти іншою мовою. Вона незмінно функціонує без просторових кордонів по всьому світу, як і будь-яка інша мовна універсалія. Проте кожне прізвище має свою історію. Її можна відтворити, проаналізувавши твірну основу та генесіонімічні суфікси. Передавання прізвища в спадок від батька до його дітей та онуків з кожним поколінням збільшує кількість

співпрізвищників, у результаті чого кожне прізвище з колишнього абсолютно індивідуалізуючого знака перетворилось у своєрідну омонімну назву: одним і тим самим звуковим комплексом, наприклад, *Попенко*, *Бондаренко*, *Литвинчук*, нині називають і записують не одну якусь родину (тим більше не одного якогось індивіда), а сотні, навіть тисячі різних родин. Носії цих прізвищ навіть не припускають, що вони – нащадки спільного предка [Чучка 2003, с. 24]. Однак це не заперечує того, що історично кожне прізвище виконувало текстотворчу функцію, як і кожна особова назва літературного тексту [Васильєва 2005 (1), с. 33].

Особливо це властиво відпрізвиськовим прізвищам. Ще й сьогодні помітною є семантична аура багатьох прізвищ, співвідносних з апелятивами. Зокрема, власні назви за особливостями одягу першоносія передбачають найменування особи за якоюсь частиною одягу чи, можливо, рисами вимови цього слова, чи іншими якимись обставинами. Такими є прізвища: *Чекмін* – *чекмінь* ‘короткий приталений чоловічий і жіночий одяг з вузьким стоячим коміром’; ‘довгий одяг з домашнього сукна у вигляді свити з відлогою’; ‘довгий верхній одяг з коміром, а бурка – з башликом’ [СНОВ, с. 169]; ‘різновид верхнього одягу у міщан’ [СУМГ IV, с. 449]; *Чемерис* – *чемерина* ‘довгий чоловічий одяг у вигляді свити з брижами в стані’ [СНОВ, с. 170]; *Козир* – *козир* ‘чоловічий верхній головний убір, кашкет’ [СНОВ, с. 72].

Сьогодні – це асемантична назва особи із затемненою внутрішньою формою. Але історично в основі такої назви – лексеми, уживані локально. Первісно подібне прізвисько, що позитивно чи негативно характеризувало першоносія, виконувало текстотворчу функцію, при його вимові в уяві мовця відтворювався цілий текст, у якому йдеться про обставини виникнення прізвиська.

Подібні прізвища, на наш погляд, мають рефлексивний характер. Вони акумулюють реакцію мовців і слухачів на певну ситуацію, рису характеру, використання мовних засобів у процесі мовлення тощо. Це оцінні характеристики, подані в процесі мовлення його учасникам, що відносяться до нього самого (чужого та свого) й експліцитно в ньому виражені [Вепрева 2007, с. 484].

Такими є прізвища, що характеризують мовця за особливостями мови чи рисами характеру, пов'язаними з мовленнєвими навичками. Скажімо, подані нижче прізвища можна розглядати як реакції мовців на національність, приналежність до окремої етнічної групи, мову співрозмовника – *Українець, Українцев; Латш; Лемке, Лемчак; Москалів, Москаленко, Москалець, Москалюк, Москальов, Москальцов, Москальчук; Прусов, Прус, Прусев, Прусенко; Рус, Русак, Русакевич, Русаків, Русаков, Русинов, Русін;*

- зовнішню подібність українця й типового представника іншої етнічної групи – *Туров, Туровиця, Турнень, Туркин, Турков, Турченко, Турчин, Турчинович, Турчиняк;*

- переселенця з Росії, риси московської вимови – *Москвилін, Москвичев, Москвиченко, Москвичов, Москвітін, Московенко, Московкін, Московчук, Москалюк;*

- переселенця із східних районів України, риси української мови – *Хохлачов, Хохленко, Хохлов;*

- володіння зразковим мовленням чи добре володіння засобами української мови – *Мова, Мовенко, Мовлян.*

На рису людини, схильної до розмов, указують прізвища *Балака, Балакин (Балакін), Балаков, Балалаєв;* здатність людини до пустих, неправдивих розмов – *Баламут, Баламутенко;* брехливість – *Брехов, Брехунов,*

Брехунців, Брехунцов, Брещенко; схильність до довгих розмов чи, можливо, уміння гарно говорити – *Говір, Говоров, Говорунов, Говоруха, Говорухин, Говорущенко, Говорющенко*; звичку голосно говорити – *Репетун, Репетуша, Репетюк*; навмисне догодження, говоріння приємних речей – *Лещенко, Лещенков, Лецинин*; мовчазну вдачу – *Мовчан, Мовшук*; тихий характер – *Рахман, Рахманов* (див.: *рахманний* ‘смирний, тихий, спокійної вдачі’ [ВТССУМ, с. 1203]).

Промовистими є прізвища, у яких відображено вади вимови особистості – *Гаркавенко, Гаркавлюк, Гаркавцов, Гарковенко, Гарковець, Гаркуша, Гаркушенко, Гаркушин, Гарькун; Кряк, Кряквін, Кряковцев, Крячко, Крячок; Рикалов, Риків, Риков, Рикота, Рикунов; Хрипко, Хрипков, Хриптулов, Хрипун, Хрипунков, Хрипченко; Шепетько, Шепетюк; Шепілев, Шепіло, Шепітько, Шепостатьєв; Шептенко, Шептура; Шептуцалов, Шептуцолов; Шипелевцев, Шепеленко, Шепелєв, Шепель, Шепельов; Шипик, Шипикін, Шипіло, Шипілов, Шипіцин, Шипкін; Шипко, Шипулін, Шипинов*; нерозбірливість мови – *Лепетуша, Лепешко*; хворобу – *Німий, Німцов, Німченко, Німчук* (дехто співвідносить подібні прізвища з найменуваннями за національною ознакою); невміння чітко висловлювати свою думку, швидко виконувати якусь роботу – *Розмазнін*.

Привернула увагу наших пращурів і здатність мовця видавати звуки, схожі на ті, що їх утворює музичний інструмент, – *Кувичка, Кувичкин, Кувичко* (див.: *кувички* ‘російський народний музичний інструмент, подібний до сопілки’ [ВТССУМ, с. 594]); здатність видавати звуки, подібні до *ку-ку* – *Кука, Кукало, Кукарин, Кукін, Кукованець, Кукота*; часте вживання слова *куди* – *Кудишкін*.

Наші пращури прореагували на вживання слів ненормативної лексики – *Матюк, Матютенко, Матюла, Матюхін, Матюш, Матюша, Матюшев, Матюшенко, Матюшенков, Матюшко, Матюшков, Матющенко.*

Окремо позначена здатність людини все знати – *Почуйко*; правдивість мовлення – *Правдивий, Правдін, Правдюк, Правдюков*; чесність співрозмовника – *Пречесний*; уміння передбачати майбутнє – *Пророка; Реченко; Рекіанов, Рекіян*; здатність людини випрошувати – *Просенюк, Проснєв, Проха, Прохаренко, Прошака, Просикін, Прощуков*; прощати – *Проценко*; уміння правильно розсудити при суперечці кількох осіб – *Розмериця, Розмириця*; уміння добре розповідати – *Розповідей*; по-особливому ставитися до секретів – *Секретенко*; невміння тримати секрети – *Скородзвін, Скорозвон.*

У прізвищах відображено реакцію мовця на розум мовної особистості – *Розуменний, Розумний, Розумов; Розум, Розумей, Розуменко, Розумин, Розумов, Розумнюк*; здатність часто жалітися на різні обставини життя – *Рева, Ревенко, Ревенков, Ревієнко, Ревін, Ревук*; уміння вихвалитися – *Самофал, Самофалов, Самохвал, Самохвалов; Фалько, Хваль, Хвальок, Хвастов, Хвастунов*; здатність до висміювання співрозмовника – *Хихло, Хихлов*; нещирість – *Фальшин*; володіння свавільним характером – *Свавільний* та ін., здатність легко вступати в суперечку: *Спорихін, Спорний, Спорник.*

Не повністю втратили свою семантичну ауру й прізвища: *Семираденко, Семиразум; Скрикєря, Скрит; Скромний; Слухай; Смилов.*

Мають подвійну, а, можливо, й потрійну семантичну ауру прізвища *Солод, Солоденко, Солоденько, Солоджук, Солодій, Солодиков, Солодкий, Солодилов, Солодко, Солодов, Сололовников, Солодовченко, Солодуха,*

Солодучін, Солодюк, Соложенко. Ці власні назви могли первісно вказувати на вміння особистості говорити приємні речі, а, з іншого боку, – займатися виготовленням солоду (див.: *солод* ‘продукт штучного пророщування зерен хлібних злаків, що містить активні ферменти і використовуються при виготовленні спирту, дріжджів, квасу і т. ін.’ [ВТССУМ, с. 1355]).

Прізвища *Суржан, Суржанов, Суржанський, Сурженко, Суржиков, Суржко* мають затемнену семантичну ауру. Імовірно, в основу їх покладена лексема *суржик* зі значенням ‘суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса та. ін.; борошно з такої суміші’ [ВТССУМ, с. 1416], хоч сьогодні поширене й інше значення цього слова – ‘елементи двох або кількох мов, об’єднані штучно’ [Там само].

Більш прозору мотивацію мають прізвища *Талала, Талалаєв, Талдикін; Тарабан, Тарабанов, Тарабановський, Тарабанько, Тарабакін; Таратун, Таратута, Таратухін; Таририко; Таритора; Триндюк, Трепов, Тріпак, Трубило, Трубиця; Тупикін, Тупиця, Тупиченко, Туполов; Тюлюкін*.

Отже, умовою розуміння сказаного є співвіднесення сприйнятого з власним досвідом адресата, його типовою програмою мовної ситуації, його мовним кодом і досвідом. Репертуар відапелятивних прізвищ української мови засвідчує, що мовець нерідко іменує співрозмовника так, як підказує йому мовленнєва ситуація, поведінка чи риси характеру співрозмовника. Це підтверджує гіпотезу про те, що текстотворча функція прізвища в багатьох випадках повністю не втрачена. „Проекція тексту” прізвища залежить від прозорості чи непрозорості семантичної аури власної назви та його конотативного забарвлення. Прізвища з прозорою семантичною аурую нерідко виконують функцію рефлексивів.

ПРИЗВИЩА, В ОСНОВУ ЯКИХ ПОКЛАДЕНО НАЗВИ РИС ЗОВНІШНОСТІ ЧИ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ

Прізвища, в основу яких покладена індивідуальна ознака першоносія, передусім характеризують особу за рисами характеру, особливостями зовнішності, за віком тощо. Ці прізвищеві назви також, на наш погляд, мають рефлексивний характер, адже В. Кашкін стверджує, що метамовне висловлювання носія мови спирається на міфологічну свідомість [Касхкіне], воно пов'язане із світоглядним кодом мовлян. З одного боку, метамовні висловлювання мовця спрямовані на розуміння дійсності й самого себе, а також на співвіднесення повідомлення з адресатом, а з іншого – на осмислення мовлення і суб'єктивних інтенцій, мотивів і установок учасників спілкування.

Оцінка мовлення [Шварцкопф 1999, с. 416], мовні рефлексиви (І. Вепрева) – це реакція мовців і слухачів (тих, що пишуть, говорять, і тих, хто читає, слухає) на використання мовних засобів у процесі функціонування мови, оцінні характеристики учасників спілкування, подані в процесі мовлення комунікантами [Вепрева 2007, с. 484].

Прізвища, в основу яких покладено назви рис характеру чи зовнішності першоносія, нерідко вступають в опозицію за значенням. Скажімо, мовець звертає увагу на зріст співрозмовника, що зафіксовано прізвищами *Малий, Малик, Маликов, Малила, Малименков, Малимон, Малин (Малін)*, а також *Великанов, Великий, Величкін, Величко, Величков, Величкор*. Корінь прикметника *великий* з'являється також у прізвищах, які вказують на значні розміри певних осіб, предметів чи зв'язок з апелятивами, у складі яких є корінь *-велик-*: *Великоконь, Великодний (Великодній)*. Є й такі прізвища, що утворені від топонімів з основою *велик-*: *Великіцький* (с. Великоцьке), *Великоцький* (с. Великоцьке), *Великохацький* (с. Великі

Хати). Окрему групу складають прізвища, в основі яких лежать складні слова: *Великородний (Великородній), Великородов, Великсар*.

В опозиції *веселий* : *невеселий* кількісно більшу групу прізвищ складають ті, що мають корінь *весел-*: *Веселий, Веселковський, Веселов, Веселовський, Весельєв, Весельський*. У групу, співвідносно з семою ‘невеселий’, можна віднести *Невеселов*, а також прізвище подвійної мотивації *Сумченко* і найменування *Злобин (Злобін)*.

Велику групу складають прізвищеві назви, первісне значення яких пов’язане з семою ‘добрий’. Це антропоніми з різними за значенням і походженням суфіксами: *Добрев, Добреля, Добренький, Добреньков, Добрецов, Добриков, Добрин (Добрін), Добринець, Добринин (Добринін), Добринов, Добринькін, Добритнев, Добрицький, Добриченко, Добров, Добрушин*; прізвищеві назви, в основу яких покладено складні слова: *Добреходов, Добривечер, Добридєнь, Добридєнев, Добрийвечер, Добробут, Добродєєв, Добродон, Доброзер, Добролежа, Добролежєв, Добромиров, Добронос, Доброносов, Добронрав, Добронравов, Доброріз, Доброродєв, Доброскок, Доброскопин (Доброскопін), Добросмислов, Добросоп, Доброходов, Доброштан*. Антонімічне значення репрезентоване кількома прізвищами: *Зленко, Зленько*.

Опозиція *багатий* : *бідний* маніфестована майже однаковою кількістю прізвищ. Зокрема, із семою ‘багатий’ пов’язані: *Багати́ков, Багатов, Багатюк, Багаутдинов, Багач, Багачев, Багачик, Багачов, Багачук, Богаткін, Богатов, Богацький, Богач, Богаченко, Богачов*. Від основи *багатир* утворено прізвище *Багатиренко*. Іменник *богатир* ‘сильний’ став ґрунтом для антропонімів *Богатир, Богатиренко, Богатирчук, Богатирьов*. Семантичну ауру ‘бідний’, ‘нещасний’ несуть прізвища: *Біда, Бідах, Бідаш, Біденко, Бідненко, Бідник, Бідняк*,

Бідрак, Бідусенко, Бідуха, Бідюк. Це ж значення мали в минулому основи таких прізвищ: *Злигостьєв, Злиднєв, Злидник, Злиднів.*

Для характеристики розумових здібностей людини в антропоніміконі луганців використано загальновідомі та вузьколокальні назви розумної людини й такої, що не позначена великим розумом, як-от: *Розум, Розумей, Розуменко, Розумик, Розумний, Розумнюк, Розумов,* що протиставлені найменуванням *Дуравкін, Дураков, Дураченко, Дурбайло, Дурбасенко, Дуркач, Дурманов, Дурнєв, Дурницин, Дуров, Дурум, Дурунча, Дурягін.* Зафіксовано також складне слово *Дурносвистов.*

Характеризуючи учасників комунікації за зростом, наші предки використали такі найменування особи: *Куц, Куцаєв, Куцак, Куценко, Куценков, Куций, Куцих, Куцько, Куцяк* на позначення людини невеликого зросту, а також *Високих, Височин, Височина* на позначення великого зросту. Корінь *куц-* спостерігаємо також у прізвищах, які походять від складних слів: *Куцевол, Куцелап, Куцемаха, Куцепалов;* корінь *висок-* наявний у прізвищах *Висоцький, Височанський.*

Звертали увагу наші предки на вік людини, ці антропонайменування стали базою для прізвищ. Зокрема, першоносій прізвища поважного віку чи його предок міг бути названий словом із коренем *стар-* (*Старий, Стариков, Старинець, Старинов, Старих, Старієнко, Старко, Старков, Старов, Старунов, Старунь, Старухін, Старцев, Старченко, Старчилин, Старчук*). Є в антропоніміконі луганців прикметники із цим же коренем: *Старинський, Старицький, Старчевський.* Нерідко базою для прізвища могло стати складне слово, першою частиною якого була основа *стар-*: *Старовойт, Старовойтенко, Старовойтов, Стародедов, Стародуб, Стародубець Стародубов, Стародубцев, Старокожев,*

Старокожко, Староложенко, Староселов, Старосьолов. На відміну від кореня *стар-*, частинка *молод-* має меншу продуктивність у прізвищах: *Молодєєв, Молодик, Молодих.*

Опозиція *швидкий* : *повільний* передусім представлена антропонімами з коренем *бистр-*, *скор-* і *швид-* на позначення швидкої людини: *Бистрий, Бистрик, Бистрих, Бистров, Бистрюков, Скорик, Скориков, Скорих, Скорицький, Скориченко, Швиденко, Швидкий, Швидун, Швидченко.* На позначення повільної людини використані окремі локально вживані слова, що в нас час здебільшого мають непрозору семантичну ауру.

Прізвища типу *Милов, Милий, Гожий, Гожко, Гожев* своєю семантикою протиставлені антропоніму *Безобразов.*

Залежно від особливостей статури людини прізвища за семантичною аурую можуть вступати в опозицію *худий товстий*, що відображено в таких прізвищевих назвах: *Худаєв, Худак, Худенко, Худзяк, Худик, Худин (Худін), Худина, Худинов, Худієв, Худков,* а також: *Товстий, Пузаков, Пузан, Пузанков, Пузанов, Пузань, Пузевич, Пузенко, Пузик, Пузиков, Пузин (Пузін), Пузиня, Пузко, Пузько.*

Базою для прізвищ могли ставати вторинні номени, які опосередковано вказували на риси характеру чи зовнішності людини, як-от: *Шило, Швайка, Шпара, Ширма.*

Отже, в основі прізвищ жителів Луганщини, що надані першоносіям за назвами рис людини, лежать прикметники та іменники, які у зв'язку з онімізацією перейшли в розряд пропріальної лексики. Більшу групу за кількістю найменувань складають іменники, що мають пейоративні чи патронімічні суфікси.

В основу прізвищ прикметникового походження, які пов'язані з назвами рис зовнішності чи характеру людини,

здебільшого, покладені загальновідомі найменування. Серед них виділяємо такі: *Благій, Благий, Байдужний, Прудкий, Хитрий (Хитрецов, Хитрина, Хитров, Хитрюк), Холодний, Чепурний, Шовковий*. Однак більшість прикметникових прізвиськ подають назву особи за дією, як-от: *Падій, Палій, Передерій*.

Серед прізвиськ іменникового походження, які пов'язані з назвами рис зовнішності та характеру людини, чимало розмовних (*Страшко, Репетун*) та локально вживаних найменувань, вони нерідко мають затемнену семантичну ауру. Частина з них указує на позитивні риси характеру чи вдачі людини (*Левенець – левенець* ‘молодець, високий на зріст хлопець’ [СУМГ VI, с. 350]; *Киба, Кеба – кеба, кебета* ‘обдарування, уміння, здатність’ [СУМГ II, с. 234], *Муц – муц* ‘сильний чоловік’ [СБГ, с. 301]), проте більшість покликані схарактеризувати людину з негативного боку: *Бак, Бака, Бакай – бакір* ‘ледар, гультай’ [СБГ, с. 22], *Бамбула – бамбула* ‘незграба’ [СБГ, с. 23], *Бахур – бахур* ‘пустун’ [СБГ, с. 27], *Валюх – валюга* ‘ледар’ [СБГ, с. 47], *Варга, Варганов – варга* ‘губа’ [СБГ, с. 47], *Гайдедей – гайдей* ‘нечепура’ [СБГ, с. 66], *Гиков, Гикавий – гикавий* ‘заікуватий’ [СБГ, с. 70], *Гой – гой* ‘дурень’ [СБГ, с. 84], *Галан – галан* ‘телепень’ [СБГ, с. 84], *Дзюба – дзюба* ‘людина з пошкодженим віспою лицем’ [СУМГ I, с. 380], *Каркан – каркатий* ‘товстоший’ [СБГ, с. 191], *Лега – лега* ‘лежень, ледащо’ [СБГ, с. 255], *Лемба – лембас* ‘лобуряка’ [СБГ, с. 256], *Мізеря, Мезеря – мізерак* ‘бідняк’ [СБГ, с. 290], *Нетреба – нетріб* ‘неслухняна дитина, людина, ледащо’ [СБГ, с. 331], *Нешта – нешта* ‘повія’ [СБГ, с. 333], *Реус – реус* ‘плакса’ [СУМГ IV, с. 13], *Риндин, Риндич – ринда* ‘плакса’ [СБГ, с. 455], *Шпетний – шпетний* ‘поганий, брудний’, ‘вузький, короткий’, ‘точний, пунктуальний’ [СБГ, с. 669]. Отже, прізвиська, утворені від діалектних слів, свідчать про більше

поширення, порівняно з сучасним станом, локально вживаних слів в досліджуваному ареалі та дозволять установити їхню ареалогію в минулому.

ПРИЗВИЩА ЛУГАНЦІВ, СПІВВІДНОСНІ З НАЗВАМИ ПРОФЕСІЙ

Українські прізвища, як і інші слов'янські, утворилися на базі онімної та апелятивної лексики і пройшли складний шлях формування та становлення. Як слова лексичної системи мови, прізвища мають свою семантичну, фонемну, морфемну, морфологічну та словотвірну структуру. „Фонемна та морфемна структури прізвищ практично не відрізняються від тих онімних та апелятивних лексем, на базі яких вони утворилися” [Бучко 1998, с. 36], проте цінною є інформація про навантаження окремих основ в антропоніміконі жителів певного регіону.

Так, словники прізвищ жителів будь-якого ареалу можна розглядати з погляду функційної активності окремих власних назв чи апелятивів, які беруть участь в утворенні прізвища.

Так, назви людини за професією, родом діяльності чи занять нерідко ставали базою для утворення прізвищ. Вони належать до різних тематичних підгруп. Це, зокрема, назви ремісників; людей, професійно пов'язаних із торгово-грошовими операціями; найменування осіб, основне заняття яких – сільське господарство; назви людей, професійно зайнятих морською справою, а також основне заняття яких пов'язане з мистецтвом та інтелектуальною працею тощо.

Доведено, що інформація, яку несуть прізвища з основами на позначення ремісників, підкріплена свідченнями історичних досліджень, у яких знаходимо, що в період активного формування прізвищевої системи, тобто під час перетворення індивідуальних прізвищ у

спадкові офіційні найменування прізвищевого типу, успішно розвивалися численні ремесла: виробництво продуктів харчування, обробка металів, будівництво, виготовлення тканин та виробів із них, гончарна справа, обробка шкіри та інше [Добровольська 2003, с. 59]. Тому вважаємо цілком закономірним той факт, що прізвища, які виникли на базі назв професій, становлять важливу підгрупу прізвищ серед тих, що містять у своїх основах апелятивну лексику. В аналізованому Словнику вони складають приблизно один відсоток усіх зафіксованих прізвищ.

Наведемо основні підгрупи назв ремісників, закладених в антропооснови прізвищ жителів Луганщини. Це, зокрема, назви ремісників, що були зайняті обробкою металів та виготовленням з них знарядь праці, зброї: *залізник* ('ливарник; торговець залізними виробами' [ВТССУМ, с. 402]) у прізвищах *Железньєв, Железников, Железняк, Железняков*; *коваль* ('майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети' [Там само, с. 550]) у прізвищах *Коваль, Ковальков, Ковальов, Ковальчук, Коваленко*; *слюсар* ('робітник, який обробляє метали ручним або механізованим інструментом, а також складає, регулює, ремонтує машини та механізми' [Там само, с. 1347]) у прізвищах *Слюсар, Слісаренко, Слюсарєв, Слюсаренко*; *токарь* ('робітник, фахівець із механічної обробки металу, дерева та інших матеріалів способом обточування на верстаті' [Там само, с. 1459]) у прізвищі *Токарь, Токарьєв, Токаренко*.

Назви робітників, що виготовляли продукти харчування: *брагиля* ('спеціаліст по виготовленню браги') у прізвищі *Брагильєв* (частина прізвищ пов'язана з назвою продукту, який виготовляли ці робітники: *Брага, Брагинцев, Брагін, Брагінець, Браговський, Брагунєць, Брагунцов*); *квасник* ('той, хто варить, готує або продає

квас' [ВТССУМ, с. 533]) у прізвищах *Квасниченко, Квасников* (з найменуваннями *квас, кваша* співвідносні власні назви *Кваснюк, Квасов, Кваша, Квашенко, Квашин, Квашинин*); *кухар* ('робітник, що готує їжу' [ВТССУМ, с. 600]) у прізвищах *Кухар, Кухарев, Кухаренко, Кухарин, Кухарук; мельник* ('власник млина або той, хто працює в млині; мірошник' [Там само, с. 658]) у прізвищах *Мельник, Мельников, Мельникович, Мельниченко, Мельничук; мірошник* ('власник млина; той, хто працює в млині; мельник' [Там само, с. 678]) у прізвищах *Мірошниченко, Мірошко, Мірошник, Мірошников, Мірошниченко, Мірошнюк; пивовар* ('той, хто варить пиво' [Там само, с. 942]) у прізвищах *Пивовар, Пивоваров, Пивоварів*.

Назви ремісників, які займалися обробкою дерева та виготовленням виробів з нього: *бондар* ('майстер, ремісник, що виробляє діжки, бодні, дерев'яні відра' [Там само, с. 92]) у прізвищах *Бондар, Бондарев, Бондаренко, Бондарець, Бондариков, Бондарів, Бондарук, Бондарчик, Бондарчук, Бондарьов; дудар* ('майстер, що робить дудки' [Там само, с. 331]) у прізвищах *Дудар, Дударев, Дударенко; колісник* ('колісний майстер' [Там само, с. 555]) у прізвищі *Колісник, Колісників, Колісниченко; тесля* ('робітник, що займається грубою обробкою деревини, спорудженням дерев'яних будов, виготовленням простих дерев'яних меблів і т. ін.' [Там само, с. 1446]) у прізвищах *Тесленко, Теслер, Теслин, Теслович, Теслюк, Тесля, Теслярів*. Розмовне *плотник* стало ґрунтом для прізвищ *Плотников, Плотницький*.

Назва *решітник* ('той, хто виготовляє решета' [Там само, с. 1219]), а також слово *решето* стали базою для прізвищ *Решетило, Решетилов, Решетко, Решетнев, Решетник, Решетников, Решетняк, Решетов, Решетуха, Решетько, Решитько*. Лексема *столяр* ('робітник, фахівець, що займається обробкою (тоншою ніж при

теслярських роботах) дерева і виготовленням виробів з нього' [ВТССУМ, с. 1396]) мотивує прізвиська *Столяр, Столяренко, Столярів, Столяров, Столярчук*.

Назви ремісників, що займалися виробництвом тканин та пошиттям одягу: *кравець* ('фахівець із пошиття одягу' [Там само, с. 581]) у прізвиськах *Кравець, Кравицький, Кравсун, Кравців, Кравцов, Кравченко, Кравчук; ткач* ('робітник, майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті' [Там само, с. 1456]) у прізвисьці *Ткач, Ткачев, Ткачевал, Ткаченко, Ткачов, Ткачук; шаповал* ('майстер, який виготовляє з вовни шапки та інші вироби способом валяння' [Там само, с. 1613]) у прізвиськах *Шаповал, Шаповаленко, Шаповалів, Шаповалов* (низка прізвиськ пов'язана зі словом *шапка*: *Шапоренко, Шапочкін, Шапошкін, Шапошник, Шапошников*).

Назви ремісників, зайнятих обробкою шкіри та виготовленням виробів з неї: *кушнір* ('фахівець, що вичиняє хутро із шкіри та шиє хутрянні вироби' [Там само, с. 600]) у прізвиськах *Кушніренко, Кушнар'ов, Кушнір, Кушнірук; швець* ('майстер, що шиє і лагодить взуття' [Там само, с. 1616]) у прізвиськах *Шевцов, Шевченко, Шевчик, Шевчук; чоботар* ('майстер, що шиє і лагодить взуття' [Там само, с. 1604]) у прізвиськах *Чоботар, Чоботарів*.

Прізвиське *Бригаденко* мотивоване лексемою *бригадир*, що відома зі значеннями: 'керівник виробничої бригади'; 'у Росії XVIII ст. – військовий чин, середній між полковником і генералом' [Там само, с. 96]; *Будник, Будникевич, Будников* – словом *будник* 'сторож, будочник'; 'робітник на поташному заводі, на буді' [Там само, с. 100].

Лексема *гірник* ('робітник гірничої промисловості'; 'гірничий інженер або слухач гірничого навчального закладу' [Там само, с. 243]) стала основою для прізвиськ *Гірник, Гірниченко, Гірняк, Горняк; кочегар* ('робітник, що

обслуговує печі парових котлів' [ВТССУМ, с. 581]) – *Кочегаров*.

Назвою професії *золотар* ('те саме, що ювелір', 'той, хто покриває позолотою, золотить що-небудь' [Там само, с. 475]) позначені прізвища *Золотарев*, *Золотаренко*, *Золотарьов*.

В антропоніміконі луганців виявлено назви і таких професій: *скляр* ('майстер, який склить вікна, вставляє скло у вікна'; 'робітник скляної промисловості; склороб' [Там само, с. 1333]) у прізвищах *Скляренко*, *Склярів*, *Скляров*, *Склярук*.

Найбільшу активність при утворенні прізвищ луганців мають такі назви професій: *бондар* – це найменування стало основою для 11 прізвищ, *коваль* – мотивує 5 антропонімів, *кушнір* – 4; *мельник* – 5; *мірошник* – 6; *скляр* – 6; *столяр* – 6; *тесля* – 8; *ткач* – 5.

Отже, прізвища – це скарбниця духовного надбання народу. У них відображено різноманітні події та явища громадського життя, працю, мудрість і кмітливість багатьох поколінь, зв'язок жителів із певними місцевостями тощо. Не випадково І. Железняк підкреслює: „У власній назві закодована пам'ять століть, у ній закладена така велика інформація, яку сучасні методи дослідження ще не дозволяють виділити повною мірою. Вилучаються лише окремі свідчення, які містяться в онімі, але вся ємність історичної свідомості сучасними методами пізнається лише частково” [Железняк 2011, с. 239].

Генетично пов'язані з українською лексикою, прізвища допомагають дослідити формування словникового фонду мови та розширити уявлення про її лексичне багатство.

КОЛОРАТИВИ В ПРИЗВИЩАХ ЛУГАНЦІВ

Серед інших прізвищевих назв цікавими є антропоніми, споріднені з назвами кольорів.

Амбівалентність кольорових позначень у складі тієї чи тієї мови завжди була в колі зацікавлень науковців. Саме тому колоративи стають об'єктом наукових студій у галузі порівняльного мовознавства (О. Коваль-Костинська, Н. Пелевіна), етнолінгвістики (А. Вежбицька, Г. Яворська), психолінгвістики (Л. Лисиченко, Т. Ковальова, С. Григорук, Р. Фрумкіна), перекладознавства (І. Ковальська), історичної та описової лексикології (М. Чікало, О. Панченко, В. Мар'янов), семасіології (Р. Алімпієва, А. Висоцький, Л. Грибова, О. Дзівак, А. Кириченко, А. Критенко, В. Москович, Ж. Соколовська, Т. Пастушенко, В. Фридрак), стилістики (І. Пустовіт, Л. Колесникова), антропоніміки (Н. Балахіна, І. Герасименко) та ін. [Залуцька 2015, с. 74].

Наразі доведено, що функціонування колоративів у складі прізвищ, топонімів, назв професій, у художніх творах письменників не випадкове. Такі назви мають глибокі етнічні корені й позначені ментальними рисами носіїв мови. Колоративи вчені розглядають як показники того, що мовці, нерідко усвідомлюючи символіку кольору, обирають серед кольорів спектру один із них, зважаючи на його значущість у цій комунікативній ситуації.

Історія виникнення й розвиток значень колоративів належить до кола недостатньо вивчених питань. Серед лакун виділяємо й активність утворення та особливості функціонування прізвищевих назв, в основу яких покладені колоративи.

Символіка кольору, зафіксована в значеннях кольороназв, виявлена у вигляді прирощення змісту, тому окремі науковці стверджують, що „єдині за походженням (слова) і ті, що мають спільні риси, зумовлені їхньою

давністю, ці слова мають різну долю, різну історію” [Бахилина 1974, с. 251].

До прізвищ, наданих за індивідуальною ознакою першоносія, належать і ті, що утворені від назв кольорів. В антропоніміконі луганців вони складають значний пласт. Так, корінь слова *білий* знаходимо в основах 123 прізвищ, *синій* – 43, *блакитний* – 1, *зелений* – 23, *жовтий* – 9, *червоний* – 4, *красний* – 28, *чорний* – 87.

Найбільш навантаженими в антропоніміконі луганців є корені слів *білий* і *чорний*. І це не випадково, адже доведено, що спочатку слов’яни розпізнавали тільки ці два кольори. Активність кореня *білий* пояснюємо ще й тим, що у прізвищевих назвах кореневий [i] може замінюватися переважно звуком [e], що стало причиною функціонування варіантів: *Білай* – *Белай*, *Білан* – *Белан*, *Біляєв* – *Беляєв* та ін.

Поширені й прізвища, до яких не виявлено варіантів: *Біланов*, *Білаш*, *Білашевський*, *Білашенко*, *Білашо*, *Білей*, *Біленець*, *Біленко*, *Біленький*, *Білець*, *Білецький*, *Білий*, *Білик*, *Білименко*, *Білин* (*Білін*), *Білитюк*, *Білих*, *Білицький*, *Біличенко*, *Біличук*, *Білов*, *Біловий*, *Білон*, *Білоцький*, *Білюк*, *Білюков*, *Білюченко*, *Білявський*, *Біляков*, *Забіла*. Частина цих прізвищ утворені від найменувань, які функціонують у сучасній українській мові чи функціонували раніше, зокрема: *білан* ‘блондин’, ‘назва білого вола або собаки’, ‘білий хліб’ [СУМГ I, с. 64]; *білаш* ‘білий хліб’ [Там само, с. 64]; *білик* ‘сталевий дворучний різець для очищення шкір’, ‘самець білки’ [Там само, с. 65]; *біляк* ‘білої масті, одягнений в біле’, ‘різновид грибів’, ‘заєць-біляк’, ‘різновид черешень’, ‘горщик з білої глини’ [Там само, с. 68]; *забіл* ‘те, з допомогою чого рідка їжа набуває білого кольору’ [Там само, т. II, с. 6]. І. Фаріон у словнику „Українські прізвищеві назви Прикарпатської

Львівщини” подає більше 20 прізвищ з коренем слова *білий* [Фаріон 2001, с. 44 – 45].

Окрему групу складають ті прізвища, у яких першою частиною є прикметник *білий*, що може сполучатися зі словами: *баба, борідка, борода, брід, дід, віл, голова, губа, зір, вода, груди, ноги, вуса, брови, шапка, шия, кінь, кобила, колодязь, криниця, кози, листя, Іван*. Як бачимо, переважно ці лексеми називають частини обличчя чи тіла людини. Рідше корінь слова *білий* сполучений з іменниками, які називають людину, тварин, частину рельєфу, одяг: *Біливіття, Білобаба, Білобабов, Білобородкін, Білобородов, Білобородько, Білоборотько, Білобров, Білобровов, Білобрюхов, Біловод, Біловодський, Біловодченко, Біловол, Біловольченко, Білоглазов, Білоголовий, Білоголовкін, Білограс, Білогривенко, Білогрудов, Білогуб, Білогубов, Білодід, Білодідов, Біловал, Білозерець, Білозеров, Білозерський, Білозір, Білосор, Білосорець, Білосоров, Білосьоров, Білоіваненко, Білоіванченко, Білоїваненко, Білокіз, Білокінь, Білоконеv, Білоконов, Білокопитов, Білокриницький, Білокуров, Білокушин, Білолистний, Білолус, Біломоїн, Білоніг, Білоногов, Білоноженко, Білоножкін, Білоножко, Білотчук, Білоус, Білоусенко, Білоусов, Білоусько, Білохвостов, Білоцерківський, Білоцерковець, Білоцерковський, Білоцерковченко, Білошапка, Білошапко, Білошеїн, Білошейкін, Білошенко*. Такі прізвища зазвичай утворено від складних слів, зокрема: *білобрівка* ‘та, що має русі брови’; *білобровий* ‘з русими бровами’; *біловус* ‘людина з русими вусами’, ‘людина з сивими вусами’ [СУМГ I, с. 65]; *білозір* ‘красень, милий’, ‘епітет місяця’; *білогруд* ‘той, що має білі груди’; *білогривий* ‘з білою, світлою гривною’; *білоголовий* ‘з русявою або сивою головою’ [Там само, с. 66]; *Біловодськ* – селище міського типу на Луганщині. Інша частина прізвищ утворено від

двох слів: *Білоцерківський* – Біла Церква, *Білокобильський* – біла кобила.

Корінь *черн-* (*чорн-*) учені також зараховують до найбільш продуктивних у складі власних назв. Так, у топонімії України можна знайти чимало назв із компонентом *чорний* чи коренем *черн-* (*чорн-*): *Чернацьке*, *Чернеча Слобода*, *Чернеччина* (на Сумщині), *Чернелівці* (на Хмельниччині), *Чернин* (на Київщині), *Чернещина* (на Харківщині), *Черниця* (на Рівненщині), *Чернишівка*, *Чернігівка* (на Миколаївщині), *Чернігів*, *Чернігівка* (у Запорізькій обл.), *Черній* (на Івано-Франківщині), *Чернявка* (на Житомирщині), *Чернятин* (на Івано-Франківщині), *Чернівці*, *Чорна*, *Чорна Тиса* (на Закарпатті), *Чорне* (на Харківщині), *Чорний Острів* (на Хмельниччині), *Чорний Потік*, *Чорнівка* (на Чернігівщині), *Чорні Лози* (на Сумщині), *Чорнобай* (на Черкащині), *Чорнобиль* (на Київщині), *Чорногірка* (на Одещині), *Чорноглазівка* (на Полтавщині), *Чорногузи* (на Чернігівщині), *Чорнозем* (на Дніпропетровщині) та ін. [Горпинич 1996, с. 342 – 343, с. 344 – 345]. Поширений цей корінь також у прізвищах українців: *Черненко*, *Черняк*, *Чернай*, *Чермак*, *Черний* (*Чорний*), *Черниш*, *Черні*, *Черник*, *Чернявський*, *Чернявченко* та ін. І. Фаріон у документах Підкарпатської Львівщини кінця XVIII – початку XIX ст. знаходить тринадцять прізвищевих назв із частиною *черн-* (*чорн-*): *Чернецький*, *Черницький*, *Черниця*, *Чернушка*, *Чернюк*, *Черняк*, *Черлюк*, *Чорненький*, *Чорний*, *Чорній*, *Чорнобай*, *Чорнобиль*, *Чорновус* [Фаріон 2001, с. 309 – 310]. Таке поширення давнього кореня *чьрн-* у власних назвах свідчить, на думку О. Братка-Кутинського, про зв'язок слова *чорний* із назвою символу божественної триєдності, що звався в сиву давнину *Чер* [Братко-Кутинський 1998, с. 70 – 71]. Цю гіпотезу вченого ніхто з мовознавців науково не довів, проте й не заперечив.

В антропоніміконі луганців знаходимо прізвища, утворені від простих слів з коренем *черн-* (*чорн-*): *Чорненький, Чорний, Чорних, Чорній, Чорнуха, Чорнушка, Чорнявський, Чернега, Чернеда, Черненко, Черненко, Черненко, Черненький, Чернецов, Чернець, Чернецький, Чернечий, Черник, Черников, Чернилов, Черних, Чернихов, Черницький, Черниченко, Черничкін, Черничко, Черниш, Чернишев, Чернишенко, Чернишов, Черніта, Черніявський, Чернов, Чернуха, Чернухін, Чернушкін, Чернюк, Чернюсь, Чернюх, Чернюшок, Чернявський, Чернягов, Черняєв, Черняк, Черняков, Чернянин (Чернянін), Чернятин (Чернятін)*. Так, лексема *чорнуха* ‘дуже чорна жирна глина’, ‘чорнява людина’ [СУМГ IV, с. 472], імовірно, стала основою для прізвища *Чорнуха, Чернуха*; апелятив *чернець* ‘монах’, ‘одинокка кегля, що стоїть на черті „міста” під час гри в скраклі’ [Там само, с. 458] – для прізвища *Чернець*.

Є й такі, що утворилися від складних слів, які активно функціонують чи функціонували в українській мові: *Чорнобай, Чернобиль, Чорноволов, Чорногор, Чорногородов, Чорноморець, Чорноус, Чернобрив, Чернобривий, Чернобривка, Чернобривцев, Чернобровкін, Черновалов, Черноволов, Черноволосов, Черновольський, Черноволук, Черногор, Черноградський, Черногребель, Черноіваненко, Черноіванов, Чернокалов, Чернокоз, Чернокол, Черноливський, Черномазов, Черномашевцев, Чорноморець, Черноморов, Черноскутов, Черноус, Черноусов, Черноштан*. Отже, апелятив *чорноус* ‘чорновусий чоловік’ [Там само, с. 472] став основою прізвища *Чорноус*; слово *чорноморець* ‘чорноморський козак’ [Там само, с. 471] – антропоніма *Чорноморець*, лексема *чорнобривка* ‘чорноброва’ [Там само, с. 471] – прізвища *Чорнобрив*. Загальні назви *чорнобай* (‘знахар, шептун’ [Фаріон 2001, с. 310] та *чорнобиль* (‘трав’яниста

рослина з чорнувато-білим стеблом' [Там само, с. 310] – антропонімів *Чорнобай і Чорнобиль*.

Обидва корені *-біл-* і *-черн-* (*-чорн-*) можуть сполучатися з коренем *Іван*, унаслідок чого утворилися прізвища *Білоіваненко, Білоіванченко, Черноіваненко, Черноіванов* та ін.

Корінь слова *червоний* у прізвищах жителів Луганщини засвідчено в небагатьох власних найменуваннях: *Червоненко, Червоний, Червоношапка, Червоткін*. Значно ширшим є коло прізвищ з коренем *красн-*: *Красников, Красницький, Красно, Красноармійський, Краснобаєв, Краснов, Красновський, Красноглазов, Красногрудов, Красножонов, Краснонос, Красноперов, Краснопольський, Красноруцький, Красносельський, Красносельських, Красношапка, Красношик, Краснощок, Краснощокіх, Краснощоків, Красноянський, Краснояров, Красняков, Краснян, Краснянський*. Серед них виділяємо ті, що утворені за допомогою суфікса *-ськ-* як ідентифікатора назв особи за місцем її проживання чи походження: *Краснокутський, Краснокуцький, Краснопольський, Красносельських, Краснянський*.

Корінь слова *жовтий* містять такі прізвища: *Жовтан, Жовтець, Жовтий, Жовтоніг, Жовтоноженко, Жовтоножук*.

Колоратив *зелений* виявлений у таких прізвищах: *Зеленахата, Зеленецький, Зелененко, Зелений, Зеленин (Зеленін), Зеленицин, Зеленкін, Зеленко, Зеленов, Зеленов, Зеленохат, Зеленохата, Зеленський, Зеленцовський, Зеленько, Зеленюк*. Відомо, що лексема *зелений* в українській літературній мові має кілька значень. Імовірно, при називанні особи використано одне з них: 'зелений', 'незрілий', 'неділя п'ятидесятниці' [СУМ II, с. 148].

Численною є також група прізвищ, що пов'язана коренем *-син-*: *Синегуб, Синеико, Синенко, Синенько, Синецький, Сининкін, Синій, Синіх, Синько, Синьков, Синькович, Синьо, Синьобрюхов, Синьовид, Синьогін, Синюк, Сиява, Сиявський, Сиявцев, Сияга, Сияговський, Сияєв*. Їхнє походження пов'язують із прикметником *синій* або іменниками *синь* 'синява' [СУМГ IV, с. 120], *синюк* 'гриб із породи *Boletus*' [СУМГ IV, с. 121]; *сияк* 'вид грибів' [СБГ, с. 486], *сиява* 'синь' [СУМГ IV, с. 121]. У багатьох випадках в основу слова *синій* та в його деривати, крім кольорової семантики, може вкладатися загальне значення 'темний' або 'світлий', причому „світла” семантика реалізована спорадично, а „темна”, що є первинною, може виявлятися при номінації кольору шкіри; людини, що пов'язана з темними, диявольськими силами; траурними поняттями [Герасименко 2010, с. 66 – 67; с. 125 – 126].

З колоративом *блакитний* пов'язаний антропонім *Блакитний* (*блакитний* 'голубий, лазурний' [СУМ I, с. 72]).

Колоративи у складі прізвищ мають переважно пряме значення, називаючи відповідний колір, проте, імовірно, корені *зелен-* та *красн-* можуть набувати й вторинних значень.

Отже, антропоніми, утворені за допомогою колоратива, можуть мати різну морфологічну структуру: вони або сягають кольороназв із прикметниковим закінченням, або утворені від іменників суфіксальним формантом, або походять від композитних структур. Структура досліджуваних прізвищевих назв репрезентована колоративною частиною та одним чи кількома суфіксами, зрідка префіксом. Форманти *-енк(о)*, *-к(о)*, *-ін*, *-ев*, *-єв*, *-ськ-* поширені в багатьох прізвищах. Проте нерідко вони були задіяні для утворення апелятивів,

які потім, пройшовши стадію онімізації, перетворилися на прізвища. Для онімізації були взяті й складні слова, уживані для називання осіб чи предметів, вони також могли набувати ознак прізвищ. Антропоніми могли виникати від топонімів, що містили колірний елемент. Найбільшу групу складають прізвища, що мають корені *біл-* і *чорн-* (*чорн-*), менш поширені прізвища, пов'язані з іншими колоративами.

Крім прізвищ, у яких структурним елементом слугує один із кольорів спектра, в антропоніміконі луганців функціонують прізвищеві назви, які опосередковано вказують на колір. До цих найменувань особи відносимо передусім ті, що мають корінь *тем-* (*Темник, Темников, Темнов, Темнюк, Темченко, Темченко, Темчук*) та *світ-* (*Просвітлюк, Світлицький, Світличний; Светлов, Светов*). Їхнє виникнення нерідко пояснюють кольором волосся першоносія, а також іншими чинниками. Зокрема, російські вчені доводять, що від основи *темн-* могли утворюватися прізвища зі значенням 'сліпий', що пов'язане із реалізацією в цих утвореннях загального значення 'темний' [Герасименко 2010, с. 373 – 374].

Чимало прізвищ мають корені *сиз-* (*Сизенко, Сизих, Сизов, Сизченко*), *сір-* (*Сіраковський, Сіренко, Сірий, Сірик, Сіриков, Сірих, Сіркевич, Сіркізюк, Сірогодський, Сіроковський, Сірокуров, Сіромолот, Сіроп'ян, Сіроусов, Сіроченко, Сіроштан, Сірук, Сірченко, Серапугов, Серий, Серик, Сериков, Серкін, Серов, Серокуров, Сероштанов*), *руд-* (*Заруднев, Зарудний (Зарудній), Рудавин (Рудавін), Рудавина (Рудавіна), Рудай, Рудаков, Рудас, Рудаченко, Руденко, Руденок, Руденський, Руденченко, Руденя, Рудєв, Рудий, Рудик, Рудин (Рудін), Рудина (Рудіна), Рудинко, Рудич, Рудій, Рудков, Рудковицький, Рудковський, Руднєв, Рудник, Рудницький, Рудобаба, Рудов, Рудофілов, Рудченко, Рудь, Рудько, Рудюк, Рудя, Рудяга, Рудяк,*

Рудяков, Рудяшко). Подібні прізвища, виникнувши від прізвицьк і топонімів, сягають або прикметникових основ, або іменникових з афіксальними формантами чи з іншою основою [Герасименко 2010, с. 367]. Так, прізвища з коренем *руд-* учені пов'язують з прикметником *рудий* 'рижий' ([СУМГ IV, с. 85]), іменниками *рудник* 'рудокоп' ([Там само]), *рудько* 'кличка рижих домашніх тварин, переважно собак, кішок' ([Там само]), *рудяк* 'що-небудь, що порижіло', 'гречка з зерном, яке погано налилося' ([Там само]). Найменування з коренем *риж-* (*Рижаків, Рижанков, Риженко, Риженков, Рижиков, Рижило, Рижих, Рижкін, Рижко, Рижков, Рижов*) – зі словом *рижий* 'червоно-жовтий або жовто-червоний; людина з волоссям червоно-жовтого або жовто-червоного кольору' [ВТССУМ, с. 1220].

В анропоніміконі луганців чимало прізвищ, в основу яких покладено етнічну назву з коренем *рус-* (*русин, руський*), які, імовірно, одночасно могли указувати і на колір волосся людини ('людина із русим, світло-коричневим волоссям'): *Рус, Русавський, Русавук, Русак, Русакевич, Русаків, Русаков, Русальський, Русаненко, Русанов, Русецький, Русин (Русін), Русинов, Руснак*. Ці прізвища пов'язуємо з прикметником *русий* чи апелятивами *русак* 'крупна порода оселедців' [СУМГ IV, с. 88]; *русин* 'русин, малорос' [Там само]; *руснак* 'русин' [Там само].

Основу слова *сивий* знаходимо в простих та складних прізвищах типу *Сивак, Сиваченко, Сиваш, Сиващенко, Сивець, Сивих, Сивицький, Сивков, Сивоволов, Сиводід, Сивокінь, Сивоконенко, Сивоконев, Сивоконь, Сивокоренко, Сиволанов, Сиволапов, Сиволодський, Сиворакша, Сивченко*.

Їхнє походження пов'язане з найменуваннями *сивак* 'про людину: сідий', 'віл темно-сірий', 'порода голубів'

[СУМГ IV, с. 117], *сиваш* ‘сивка, сивий’ [Там само], *сивець* ‘сивий’ [Там само], *сиворакша* ‘сивограк, сивоворонка’ [Там само, с. 118] та іншими.

Із загальним значенням кольору пов’язані також прізвища: *Черемних, Черемський* (*черемный* ‘чермний, червоний, рудий’ [Даль IV, с. 592]); *Бура, Буравель, Буравицький, Буравков, Буравлев, Буравльов, Буравський, Бурій, Бурикін, Буриков, Бурилич, Бурилов, Бурим, Бурименко, Буримов, Бурин* (*Бурін*), *Бурих, Бурихін* (бура ‘бурління води’ [СУМГ I, с. 111]; *бурій* ‘бурий, сірий’, ‘сердитий, розсерджений’ [СУМГ I, с. 112]); *Пегарев, Пегін* (*пегъ* ‘хвойне дерево, пихта’ [Даль II, с. 27]); *Кармазин* (*Кармазін*) (*кармазин* ‘сукно малинового кольору’ [СУМГ III, с. 222]).

Чимало прізвищ законсервували назви масті тварин, особливо коней, як-от: *Чалий, Чалов* (*чалий* ‘коричневий’ (масть) [СУМГ IV, с. 443]), *Булан, Буланов, Буланович* (*буланий* ‘світло-рудий (про масть коня)’ [ВТССУМ, с. 101]); *Гнедий, Гнедин* (*Гнедін*), *Гнедов, Гнідаш, Гніденко, Гнідий, Гнідин* (*Гнідін*), *Гнідко, Гнідо, Гнідченко* (*гнідий* ‘гнідий’, ‘коричневий, бурий’ [СУМГ I, с. 294]); *Карий, Карикін, Кариков, Каримов* (*карий* ‘карій’, ‘вороний’ [СУМГ III, с. 222]; *карик* ‘потилиця, загривок’, ‘верхня частина шиї у вола’ [СУМГ III, с. 222]; *Каракай, Каракачан, Каракін* (*караковий* ‘темно-гнідий, майже вороний’ [Даль II, с. 90]); *Мухортов* (*мухортый* ‘гнідий, із жовтуватими підпалинами біля морди’ [Даль II, с. 363]).

Отже, в основу прізвищ жителів Луганщини покладено чимало назв, семантика яких так чи так пов’язана з колоративами: це окремі найменування кольорів, топоніми, пов’язані з назвами кольору, різні апелятивні „кольорові” найменування осіб чи речей та інше. Більшість прізвищ репрезентують співзвучні лексеми узуального значення, проте немало з них використано з

давнім значенням, яке можна з'ясувати лише при спеціальному етимологічному аналізові та зіставному вивченні антропонімів.

ВІДЧИСЛІВНИКОВІ НАЗВИ ЛЮДИНИ В АНТРОПОНІМКОНІ ЛУГАНЦІВ

Онімізація – перехід загальної назви у власне ім'я та його подальше становлення й розвиток у будь-якому розряді онімів [Подольская, с. 95 – 96] – цікавить учених у зв'язку з різними питаннями функціонування власних назв, зокрема й великою кількістю антропонімів відапелятивного походження. Учені звертають увагу на те, що онімічне значення власної назви людини містить порівняно з тим апелятивом, від якого утворений онім, співвіднесеність із певним референтом (людиною, місцем, твариною та ін.), а також компонент відомості імені, іноді оцінну, емотивну й естетичну чи культурну інформацію (зокрема, у тексті) [Селіванова, 426 – 427].

У науковій літературі доведено, що значна частина числових прізвищ українців походять від давніх імен, які зазвичай утворюються від назв людини, що вказували на кількість дітей у сім'ї та їхню послідовність при народженні [Худаш 1980, с. 115 – 119; Масенко 1990; Редько 1969, с. 34]. У цьому випадку вчені говорять про онімізацію загальних назв людини й перетворення їх на власні імена людей, а потім про трансонімізацію власних імен і перетворення їх на прізвища. Нерідко трансонімізація супроводжувалася суфіксацією. В аналізованих давніх іменах репрезентовано увесь числовий ряд від одного до десяти.

Імена *Перва*, *Первий*, *Перший*, імовірно, стали основою для прізвищ *Первенко* (Сватове), *Первухин* (Станично-Луганське), *Первененко* (Троїцьк), *Первушин* (Старобільськ); імена *Вторак*, *Другий*, *Друга* – для прізвищ

Вторак (Білокуракине), *Вториченко* (Бондарівка Марківського р-ну), *Вторий* (Шарівка Білокуракинського р-ну), *Другак* (Слов'яносербськ), *Друга* (Біловодський р-н); ім'я *Третяк* – основа прізвищ *Третяк*, *Третяков* (*Третьяков*), *Третяченко* (*Третьяченко*) (прізвища повсюдно поширені на Луганщині); ім'я *Четвертак*, *Четвертий*, *Четверта* – *Четвертак* (Городище Перевальського р-ну), *Четвертухин* (*Четвертухін*) (Лутугинський р-н); ім'я *П'ятак* – *П'ятак* (Марківський р-н), *П'ятаков* (Антрацитівський р-н); ім'я *Шестак* – *Шестак* (Лутугине), *Шестаков* (Антрацитівський р-н), *Шестеренко* (Марківський р-н); ім'я *Семак* (*Сьомак*) – *Сьом* (Старобільський р-н), *Сема* (Біловодськ), *Семин* (Марківський р-н), *Семич* (Новопсковський р-н), *Семак* (Новоайдарський р-н), *Сьомушкин* (Попаснянський р-н), *Семерня* (Старобільськ); ім'я *Восьмак*, *Осьмак* – *Осьмаченко* (Сватівський р-н), *Осьмак* (Білокуракинський р-н), *Восьмухин* (Троїцький р-н); імена *Дев'ятко*, *Дев'ятий*, *Дев'ята* – *Дев'ятенко* (Новоайдарський р-н); ім'я *Десятий*, *Десята* – *Десятерик* (Марківський р-н), *Десятниченко* (це прізвище, щоправда, частіше пов'язують з іменником *десятник* 'помічник старости в селі'; Старобільський р-н). Засвідчені також прізвища *Дека* (Старобільськ) і *Декань* (Марківський р-н).

Не виключено, що наявність у родині однієї дитини спонукало мовців до перетворення апелятивів *одинець*, *одинак* на прізвища *Одинець* (Сватівський р-н), *Одинчик* (Міловський р-н), *Одинак* (Антрацитівський р-н), хоч прізвище *Одинак* може бути похідним від апелятива *одинак* зі значенням 'одинокий'. З основами аналізованих слів пов'язане також прізвище *Одинцов* (Біловодськ).

Отже, на Луганщині, здебільшого, функціонує кілька варіантів прізвищ, що виникли на ґрунті імен, які характеризували людину залежно від кількості дітей у

родині та послідовності їхнього народження. І сьогодні з 32 обстежених н. п. іменники *одинець, одинак, третяк, четвертак, п'ятак* зі значеннями відповідно 'одна дитина в сім'ї', 'третя дитина в сім'ї', 'четверта дитина в сім'ї', 'п'ята дитина в сім'ї' та порядкові числівники, утворені від чисел першого десятка, функціонують в усіх досліджуваних говірках, лексему *вторак* зафіксовано в 11 н. п., номен *шостак* – у 10, *семак* – у 2, *сьомак* – у 26, *осьмак* – у 3.

Спеціальних назв на позначення одинадцятої та дванадцятої дитини (крім *одинадцятий, одинадцята, дванадцятий, дванадцята*) у говірках Луганщини не засвідчено, проте тринадцяту дитину в сім'ї називають *Божою дитиною*. За переказами старожилів, зазвичай тринадцяту дитину в сім'ї дуже ретельно доглядали й ще малою відправляли до монастиря. Так, у с. Олексіївка Білокуракинського р-ну збереглися спогади про дівчинку, яку віддали до Лаври служити Богові в чотирирічному віці: *Мо'йа 'бабушка / Йефро'с'ін'йа Пет'роўна Ку'длаї / рос'казували ми'н'ї // ў неї було ба'гато се'стер / і / з'нач'іт' / три'нац':ату си'стричку йї'йї от'дали / Гор'пина з'вали / от'дали йї'йї ў 'Кийї'с'ку не'чер'с'ку 'лаўру // ш'е ди'тинкойу во'на була на'м'ічена о'д:ати 'Богів'і / три'нац':ата ди'тинка – 'Божя ди'тинка // і так і зр'обили бат'ки ба'бус'ї мо'йейї // да / от'дали во'ни о'ц'у ди'тинку / Гор'пинку / ў 'Лаўри // і во'на при'ходила в'іт':і'л'а ў 'гос'т'і / йак 'виросла / з монасти'р'а / 'п'ішки (Записано від Підгурської Ніни Іллівни, 1938 р. н., с. Олексіївка Білокуракинського р-ну).*

Символіка числа 13 складна. З одного боку, 13 – містичне число, пов'язане з тайною Вечерею, де взяло участь 13 людей і з них Христа розп'ято, а Юда повісився. Це нещасливе число, що порушує повноту й досконалість дванадцятичисельного ряду, символізує морок

[Жайворонок, с. 606]. За повір'ям, не можна сідати за стіл по 13 осіб, а тим більше подавати одне одному сіль [Войтович 2002, с. 587]. З іншого боку, число 13 для деяких осіб приносить щастя, тому радять таким людям важливі справи робити саме 13 числа будь-якого місяця. Отже, особливе ставлення християн до числа 13 позначилося на виникненні повір'я, за яким тринадцята дитина є Божою.

Цей факт спонукає нас до пошуків шляхів виникнення прізвищ з компонентом *Бож-*. Л. Остах обстоює думку про те, що походження сучасних українських прізвищ *Божя, Божак, Божеволя, Божевський, Божейко, Боженко, Боженок, Божигора, Божик, Божинський, Божій, Божкевич, Божко, Божковський, Божовський, Божок, Божор, Божук*, що функціонують у 14 областях України (на Луганщині виявлені *Божко, Боженко, Божок, Божчук, Божків*), визначити складно: „Наводимо ці прізвищеві назви [*Божая Мило(т)ва, Божебро(н)*], узяті з Реєстру Війська Запорозького 1649 р.] і сучасні прізвища як приклад того, як непросто в таких антропонімах визначити, що тут більш давнє й що тут пов'язане з прізвищевими апелятивами, оскільки в основі таких прізвищевих назв, як *Божая Мило(т)ва* чи *Божебро(н)*, очевидно, містяться поширені в українців лексеми *Бог* (іменник) і *Божий* (прикметник)” [Остах 2000, с. 110 – 111].

Ю. Редько в рукописному *Словнику сучасних українських прізвищ* (Львів, 1975) розглядає подібні прізвища як відтопонімні й подає назви можливих населених пунктів, від яких могли утворитися такі прізвища: села *Божків, Боженка, Божки, Божкове, Божківка* та ін. [Остах 2000, с. 111].

І. Фаріон антропонімійні утворення з суфіксом *к-о* характеризує як більш продуктивні порівняно з

апелятивами, у них суфікс, виражаючи значення особи – виконавця дії або носія процесуальної ознаки, надає формам виразно розмовного відтінку типу *вигадько*, *сонько* [Фаріон 2001, с. 80]. Це дає підстави стверджувати, що прізвище *Божко* за походженням пов'язане з апелятивом, який називає носія процесуальної ознаки.

Прикметник *Божий*, крім узвичаєних значень ‘який належить Богові’, ‘удавано, лицемірно тихий і добрий (іронічне)’, у побутовому мовленні може набувати значень ‘добрий’, ‘здатний допомогти людям у всьому’. Ці значення прикметника могли стати ґрунтом для іменування людини, спочатку неофіційного, а потім і усталеного.

Не виключена можливість, що прізвища з компонентом *Бож-* походять від прізвиська *Божий*, *Божя*, яким могли називати 13 дитину чи всіх дітей у родині, котра мала 13 дітей. Ця гіпотеза про відпрізвиськове походження прізвищ з коренем *Бож-* має право на існування. Збільшення кількості емпіричного матеріалу дозволить більш точно визначити походження перерахованих прізвищ, що й сприятиме науковому обґрунтуванню висунутих гіпотез.

Отже, аналізований матеріал доводить, що на формування українських прізвищ впливали давні імена українців та прізвиська, які через стадію трансонімізації перетворювалися на прізвиська. Серед числових антропонімів на Луганщині найбільшу частоту вживання має корінь *сем-* (*сьом-*) – 7 прізвищ, найменшу *дев'ят-*, *десят-* – 2, корені інших чисел першого десятка вжиті в 3 – 4 прізвищах.

У зв'язку з виявленням повір'я про тринадцяту дитину, на наш погляд, необхідно на великому фактичному матеріалі, записаному в різних регіонах

України, перевірити різні гіпотези щодо походження прізвищ з кореневим компонентом *Бож-*.

ПРІЗВИЩА ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ, СПІВВІДНОСНІ З НАЗВАМИ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ

Питання походження та класифікації прізвищ залежно від характеру слова, покладеного в основу антропоніма, завжди були в центрі уваги дослідників. Ю. Редько виділяв чотири основні джерела утворення прізвищ: імена; назви місця проживання чи походження; назви постійного заняття, професія; індивідуальні ознаки першоносія. Прізвищеві назви (ПН) останнього типу, на думку вченого, були спочатку прізвиськами. За зовнішніми ознаками носія прізвиська могли вказувати на зріст, будову тіла, на сильно розвинену або, навпаки, дефектну частину тіла, на каліцтво або фізичні вади, на колір волосся, на бороду, на особливості одягу.

Ці положення Ю. Редька дали змогу І. Сухомлину, аналізуючи прізвища жителів Середньої Наддніпрянщини, виділити два класи родових антропонімів: по-перше, прізвища антропонімного походження; по-друге, неантропонімного, тобто відапелятивні утворення, у складі яких учений виділяє 25 семантичних груп.

Л. Тарнавецька серед прізвищ відапелятивного походження називає утворення іменникового та прикметникового типу. М. Демчук розрізняє прізвища, в основу яких покладено імена-прізвиська з прозорою онімною семантикою та сумнівною або втраченою. Імена з номенклатури рослинного й тваринного світу, різних побутових предметів, страв і продуктів харчування, органів і частин людського тіла, одягу та інші, за словами автора цього дослідження, стоять поза названими групами, оскільки про первісні містичні мотиви їхньої номінації можна лише здогадуватися.

І. Фаріон при класифікації прізвищевих назв Прикарпатської Львівщини кінця XVIII – початку XIX ст. звертає увагу на кількість компонентів при ідентифікації особи та особливості трансантропонімізації цих власних найменувань. Тому дослідниця виділяє двокомпонентні трансантропонімізовані ПН, утворені від похідних церковно-християнських імен та автохтонних усічених відкомполітичних імен, а також ПН, утворені від давніх слов'янських автохтонних імен відапеліативного походження. Третю групу власних назв вона поділяє на такі підгрупи: ПН, що походять від назв тварин; предметів та об'єктів; назв рослин; анатомічних термінів та хвороб; абстрактних понять; назв взуття, тканин, одягу та його елементів; назв на позначення часу та черговості народження. Отже, серед прізвищ, які можна співвіднести з апеліативними назвами, учені виділяють такі, що можуть мотивуватися назвами одягу та взуття. Такі прізвища вчені розглядають як експресивні власні імена або прізвиська. З приводу них можна висловлювати якісь здогади чи вважати їх наслідком номінаційних процесів метафоризації та метонімізації. Ці власні назви нерідко споріднені з апеліативами, що мають кілька значень, одне з яких пов'язане з лексико-семантичною групою назв одягу та взуття, як-от: *Верченко, Верченков* – *верч* ‘згорток, жмуток’ [ВТССУМ, с. 123]; ‘зв'язка, пучок’; ‘невелика пампушка з шишкою посередині’ [СУМГ I, с. 141]; ‘кільце лика, скручене в коло чи вісімку’ [СНОВ, с. 31]; *Деркач* – *деркач* ‘віник’ [СУМГ I, с. 371]; ‘коротке жіноче плаття’ [СНОВ, с. 45]; *Карун, Карунін* – *карунка* ‘позумент’ [ВТССУМ, с. 527]; ‘прикраса’ [СУМГ II, с. 224]; ‘мереживо, пришите до рушника чи спідниці’ [СНОВ, с. 63]; *Дерев'яно, Дерев'янченко* – *дерев'янка* ‘штучна дерев'яна нога’ [СУМГ I, с. 369]; *дерев'яки, дерев'яники* ‘взуття з дерев'яними підощвами’ [СНОВ, с. 44].

Іноді значення слова-апелятива не виходить за межі названої тематичної групи, проте може функціонувати з кількома значеннями: *Бобрик – бобрик* ‘короткий верхній чоловічий зимовий одяг з домотканого сукна’ [СНОВ, с. 21]; ‘різновид гудзика; гуцули їх виготовляли самі і використовували для прикрашання шкіряних поясів’ [СУМГ I, с. 78]. Які із значень названих слів було покладено в основу прізвиस्क, що потім стали родовими прізвищами, сказати важко. З одного боку, здається, що найбільш уживані, а з іншого – не виключена можливість, що саме незвичайне значення апелятива могло привернути увагу громади, у якій проживав першоносії прізвиська.

Трансантропонімізовані прізвиська могли мати формант, який указував на спадковість такого найменування. Тому сьогодні можна виділити прізвища, які мають ознаки родових власних назв, та такі, що цих ознак не мають. До першої групи прізвищевих назв відносимо: *Бабешко – бабешка* ‘блузка з вставним нагрудником, яка застібається збоку’ [СНОВ, с. 14]; *Байбарацький – байбарак* ‘кожух, покритий сукном’ [СНОВ, с. 15]; ‘верхній одяг у гуцулів, різновид кафтана’ [СУМГ I, с. 20]; *Башмаков – башмак* ‘взуття з дерев’яними підошвами’ [СНОВ, с. 17]; *Веретейченко, Веретельник, Веретюк, Веретюнін – верета* ‘кольорове домоткане грубе полотнище застеляти ліжку’ [ВТССУМ, с. 121]; *веретище* ‘довгий одяг з грубої тканини’ [СНОВ, с. 30]. До другої: *Банник – банник* ‘халат, який одягають після відвідання бані’ [СНОВ, с. 16]; *Баскін – баскін* ‘вовняна тканина’ [СНОВ, с. 16]; *баскіна* ‘приталений піджак з ватною підкладкою’ [СНОВ, с. 16]; *Бирька – бирка* ‘шапка з овчини’ [СНОВ, с. 19]; ‘вівця’; ‘шапка з овчини’ [СУМГ I, с. 56].

Залежно від значення слова-апелятива, покладеного в основу власної назви, усі зафіксовані прізвища жителів

Луганщини можна поділити на такі групи: прізвища, співвідносні з назвами верхнього чоловічого або жіночого одягу: *Бекешко* – *бекеша* ‘верхній одяг з брижами в стані, свита’ [СНОВ, с. 118]; ‘різновид верхнього одягу; покрита сукном, приталена овеча шуба’ [СУМГ I, с. 148]; *Гуня*, *Гунько*, *Гуньченко* – *гуня*, *гунька* ‘верхній одяг з домотканого сукна чи полотна, свита’ [СНОВ, с. 41]; ‘верхній суконний одяг’ [СУМГ I, с. 340]; *Кобеньяк* – *кобеньяк* ‘чоловічий одяг з хутра, шуба’ [СНОВ, с. 69]; ‘довге чоловіче вбрання з сукна’ [СУМГ II, с. 258]. Є й прізвища, співвідносні з назвами осіб, які виготовляють верхній чоловічий чи жіночий одяг: *Кожухар*, *Кожухаренко* – *кожух* ‘верхній одяг з хутра’ [СНОВ, с. 71];

ПН, в основу яких покладено назви головного чоловічого або жіночого убору: *Бриль*, *Брильов*, *Брилов*, *Брилев* – *бриль* ‘шляпа’ [СУМГ I, с. 99]; *Камельчук* – *камелавка* ‘головний убір священика’ [СНОВ, с. 59; СУМГ II, с. 218]; *Каптуров* – *каптур* ‘головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, очіпок’ [СНОВ, с. 61]; ‘чоловічий головний убір з околишем і щитком над лобом, кашкет’ [СНОВ, с. 62]; ‘капюшон’; *каптурка* ‘чоловічий головний убір’ [СУМГ II, с. 218 – 219]; *Караїм* – *караїмка* ‘низька шапка з овечого хутра з плоским верхом’ [СНОВ, с. 63; СУМГ II, с. 220]; *Кибальченко* – *кибалка* ‘деталь головного убору заміжньої жінки’ [СНОВ, с. 65]; ‘різновид головного жіночого убору’ [СУМГ II, с. 236]; *Клебан* – *клебан* ‘чоловічий капелюх’ [СНОВ, с. 68]; ‘шапка’ [СУМГ II, с. 249].

Окрему групу становлять прізвища, у яких закарбовано давні назви поясів: *Букуров* – *букур* ‘пояс для підперізування штанів’ [СНОВ, с. 24]; *Очкур*, *Очкуров* – *очкур* ‘шнурок, яким у поясі стягують штани’ [СНОВ, с. 112; СУМГ III, с. 82].

Помічено й власні назви особи, споріднені з назвами прикрас чи нашивок на одязі: *Букаша – букаша* ‘нашивка на плечах чоловічої сорочки, що нагадує погон’ [СНОВ, с. 24].

Більшу групу складають трансонімізовані прізвиська, утворені від назв взуття: *Бут – бут* ‘чоловічий чобіт’ [СНОВ, с. 28]; ‘чобіт’ [СУМГ I, с. 116]; *Буц, Буценко, Буцико, Буцикін, Буцтківський – буц* ‘чоловічий черевик’ [СНОВ, с. 28] (див. також: ‘іронічна назва селян, що переселилися з північної частини Малоросії’ [СУМГ I, с. 118]); *Джунь, Джунич – джунь* ‘глибока калоша на валянки’ [СНОВ, с. 45]; *Закаблук – закаблук* ‘задня частина взуття’ [СНОВ, с. 52; СУМГ II, с. 44]; *Копил, Копилець, Копилов, Копиляк – копил* ‘форма ступні з дерева, на яку шиють взуття’ [СНОВ, с. 74; СУМГ II, с. 280].

Фіксуємо також прізвища, споріднені з назвами жіночої спідниці: *Бундя, Бундич, Бундін – бундя* ‘довга жіноча спідниця’ [СНОВ, с. 25]; *Каламайко – каламайка* ‘довга спідниця з цупкої лляної тканини’ [СНОВ, с. 58]; *Паневін – панева* ‘жіноча вовняна спідниця, яку носять заміжні жінки’ [СНОВ, с. 113]; капюшону: *Відлога – відлога* ‘капюшон у верхньому одязі’ [СНОВ, с. 33; СУМГ I, с. 217]; коміра: *Воротников – воротник* ‘комір’ (зафіксовано в багатьох говірках української мови); чоловічої сорочки: *Іляш – іляш* ‘чоловіча сорочка з цупкої бавовняної тканини’ [СНОВ, с. 57].

Окрему групу складають найменування, співвідносні з назвами старого одягу, як-от: *Галоха, Галуха, Галухін – галь* ‘старий одяг, непридатний для носіння’ [СНОВ, с. 37]; ‘галки’ [СУМГ I, с. 268]; *Лантинов, Лантовойт – лантя* ‘старий одяг, непридатний для носіння’ [СНОВ, с. 82]; *Лахно – лахи* ‘одяг’; ‘старий одяг’ [СНОВ, с. 84].

В основу багатьох прізвищ покладено апелятиви, що називають тканини чи нитки: *Воловик, Воловиков, Волович* – *волович* ‘волока з валу’ [СНОВ, с. 33] (див. також: ‘пастух волів’ [СУМГ I, с. 250]); *Дима* – *дима* ‘різновид тонкої, прозорої, смугастої тканини’ [СУМГ I, с. 383] (див. також: ‘напірник’ [СНОВ, с. 45]); *Плиско* – *плис* ‘груба ворсиста бавовняна тканина’ [СНОВ, с. 125]; ‘плис, бумажний бархат’ [СУМГ III, с. 195].

В основу прізвища нерідко покладені локально обмежені назви одягу, зокрема вони зафіксовані в середньополіських та суміжних говірках, як-от: *Корза* – *корза* ‘деталь головного убору заміжньої жінки у формі обруча, на який закачували волосся, кибалка’ [СНОВ, с. 76]; *Лабаз* – *лабзони* ‘велике взуття на малу ногу’ [СНОВ, с. 81]; *Латун* – *латун* ‘полатаний піджак’ [СНОВ, с. 84]; *Ляхман* – *лахман* ‘старий, поношений, порваний одяг’ [СНОВ, с. 84]; *Лейба* – *лейбик* ‘чоловіча сорочка вільного покрою з сірої чи чорної шерсті’; ‘поношений сюртук’; ‘безрукавка’ [СНОВ, с. 85]; ‘різновид жилета у лемків’; ‘різновид жіночого верхнього теплого одягу на ваті’ [СУМГ II, с. 353]; *Лудченко* – *лудан* ‘святковий багатий одяг’ [СНОВ, с. 89]; ‘різновид блискучої тканини’; ‘також, кафтан, зшитий з цієї тканини або розшитий золотом’ [СУМГ II, с. 379]; *Пукас, Пукась* – *пук* ‘довге намисто червоного кольору’ [СНОВ, с. 135]; ‘пучок’ [СУМГ III, с. 498]; *Рек, Рекало* – *реклик* ‘піджак з домотканої тканини’ [СНОВ, с. 137]; *Сардак* – *сардак* ‘чоловічий верхній одяг у вигляді піджака, переважно з сукна’; ‘безрукавка з овчини, утеплена ватою’ [СНОВ, с. 144]; ‘сердак’ [СУМГ IV, с. 102]; *Сақун* – *сақи* ‘одяг без рукавів і коміра, який одягали під піджак’ [СНОВ, с. 143]; *Сибірко* – *сібірка* ‘короткий одяг з хутра, півшубок’ [СНОВ, с. 147].

Ці найменування – власні й загальні – споріднюють два ареали, середньополіський і східнослобожанський. На наш погляд, апелятиви, покладені в основу прізвищ, є реліктами говірок поліського типу, оскільки чимало говірок Східної Слобожанщини має поліське коріння. Сьогодні доведено, що джерелом колонізації луганського краю було українське населення з Центральної України, частково з Правобережжя й Полісся та російські служилі люди. Наведені вище свідчення не дозволяють ігнорувати переселенські хвилі з Полісся. Як відомо, після Білоцерківського договору (1651 р.) освоєння земель Східної Слобожанщини йде швидкими темпами. Серед численних фактів переселення особливо позначений великими масштабами перехід на Слобожанщину цілого Чернігівського полку на чолі з полковником Іваном Дзикою (Дзиковським), який був поселений у районі Острогозька на Тихій Сосні, він започаткував Острогозький полк. У витягові з наказу про грошове забезпечення переселенців м. Острогозька є свідчення про кількість козаків – 1003 чоловіки. Однак до цієї цифри треба додати велику кількість жінок і дітей, які не враховувалися. Отже, переселенців було не менше 4000.

У зв'язку з участю значної кількості селян Подінців'я в Булавинському повстанні (1707 – 1708 рр.) були розорені й спалені Старий і Новий Айдар, Шульгинка, Закотне. Цим скористався полковник Острогозького полку І. Тев'яшев, який у 1709 році звернувся до царя з проханням відвести для сотень Острогозького полку спустошені землі на берегах Айдару, що було викликане, з одного боку, малоземеллям, з іншого, – намаганням захопити багаті землі по ріці Айдар. П. Головинський, поміщик з Білолуцька, нащадок сотника Острогозького полку Якова Головинського, який мав можливість користуватися багатим сімейним архівом та

народними переказами, повідомляє: „Вследствие этого донесения, 15 мая 1709 года, состоялось повеление, которым дозволялось черкасам Острогожского полка из Землянска и других безлесых мест селиться по реке Айдар, от бывшей Закотнинской станицы по реке до слободы Ровеньков...”.

Організоване переселення козаків Острогозького полку було здійснене в 1732 р. Тому П. Головинський пише: „В этом же году из сел Перкевки, Ендовища, Гвоздевки и Урыва высланы на Айдар партии переселенцев при сотниках, именно: в Старую Белую пришли Иван Фомич Синельников; в Закотное – Дмитрий Петрович Голодолинский; в Осиновку – Аким Михайлович Еманов и в Белолуцк – Яков Романович Головинский”. Сотня козаків із сім'ями могла складати до 500 і більше осіб, для того часу це – населення великої слободи. Ураховуючи це, робимо висновок про значну кількість переселенців з Чернігівщини в населених пунктах по верхній течії Айдару до самого Старобільська.

До реліктів поліського наріччя фонетичного рівня відносимо рефлексію [*ě] як [e] в окремих словах. Не випадково Б. Шарпило, досліджуючи стан діалектного мовлення середини ХХ століття, констатував: „Усупереч панівній тенденції рефлексії [*ě] як /i/ має місце рефлексія північноукраїнського типу в словах *бе^ида*, *вистре^илити*, *бе^иседа*” у східнослобожанському ареалі майже у всіх говірках, у степовому менш послідовно”. Учений мав рацію, коли стверджував, що згадане явище малопоширене, хоч і трапляється, у центральностепових говірках, натомість поширене в усіх слобожанських і частині полтавських [АУМ]. Цей факт засвідчують окремі слова в мові письменників Лівобережної України середини та кінця ХІХ ст., які відображали у своїх творах особливості мовлення говірок регіону: у Л. І. Глібова

(*беседа* ‘гостювання’), у І. С. Нечуя-Левицького (*крепак*), у Панаса Мирного (*втеряти*), у М. П. Старицького (*крепак*), у П. А. Грабовського (*втеряти*), у І. І. Манжури (*скреплявся*), у Марка Кропивницького (*беседа*). Ця риса усного мовлення знайшла відображення в прізвищах *Стрельченко, Стрельник, Крепак* та ін.

Загальновідомі найменування одягу та взуття також могли стати основою спочатку прізвиськ, а потім і прізвищ, напр.: *Коряк* – *коряк* ‘взуття з дерев’яними підошвами’ [СНОВ, с. 76]; ‘ківш’ [СУМГ II, с. 289]; *Крам* – *крам* ‘тканина, з якої шиють одяг’ [СНОВ, с. 78]; ‘товар для продажу’ [СУМГ II, с. 298]; *Кутик* – *кутик* ‘дерев’яний гудзик’ [СНОВ, с. 81]; *Куцак, Куцаєв* – *куцак* ‘короткий теплий чоловічий піджак’ [СНОВ, с. 81]; *Кучма* – *кучма* ‘висока волохата шапка з овечого хутра’ [СНОВ, с. 81]; *Лямцев, Лямов* – *лямець* ‘повсть’ [ВТССУМ, с. 633]; ‘войлок, валянки’ [СУМГ II, с. 392]; ‘деталь головного убору заміжньої жінки у вигляді обруча, на який закручують волосся, кибалка’ [СНОВ, с. 90]; *Мазуренко, Мазурець, Мазурук, Мазурков, Мазуров* – *мазурка* ‘чоловіча шапка’ [СНОВ, с. 90]; *Плахотя* – *плахиття* ‘жіноча сукня’ [СНОВ, с. 124; СУМГ III, с. 192]; *Плащевський* – *плащ* ‘верхній довгий одяг з непромокальної тканини’ [СНОВ, с. 124; СУМГ III, с. 193]; *Постол, Постолатий, Постолатій, Постолатьєв, Постоленко* – *постоли* ‘взуття, плетене з лика’ [СНОВ, с. 132]; *Рубаха, Рубашка* – *рубашка* ‘жіноча спідня сорочка’; ‘чоловіча верхня сорочка’ [СНОВ, с. 140].

Прізвища жителів Луганщини можуть мати афікси, які засвідчують і про українське походження прізвища, і про російське: *Портненко, Портнов, Портнагін* – *порти, портки* ‘будь-які чоловічі штани’ [ВТССУМ, с. 1073; СНОВ, с. 130]; *портний* ‘конопляний’ [ВТССУМ, с. 1073]; *Поршенко, Поршєв* – *поршень* ‘шкіряне взуття з одного

шматка стягнутої шкіри' [СНОВ, с. 131]; *Рогожан, Рогожин, Рогожкін – рогожа* 'м'яка підстилка на ліжку, напхана соломною, сіном, матрац' [СНОВ, с. 138]; 'рогожа' [СУМГ IV, с. 27]; *Рукавицин, Рукавицький, Рукавцов – рукав* 'частина одягу, що покриває руку (від плеча до кисті або коротше)' [СНОВ, с. 141]; 'рукав' [СУМГ IV, с. 86]; *Сапогов, Сапожинський, Сапожников – сапоги* 'чоловіче взуття з високими халявами, чоботи' [СНОВ, с. 144].

Чимало прізвищ тяжіють до тих, що за походженням пов'язані з назвами одяг та взуття, насправді ж утворення описати важко, оскільки в основі таких прізвищевих назв покладено слова, які можуть указувати й на індивідуальні особливості першонові, наприклад, кольору очей та одяг: *Сірик, Сіренко – сірик* 'жіночий фартух' [СНОВ, с. 147]; *Сіряченко – сірячина* 'одяг з домотканого полотна низької якості'; 'поношений чоловічий одяг, який використовують для роботи' [СНОВ, с. 147].

Отже, значна частина прізвищ жителів Луганщини за походженням пов'язана з назвами одягу та взуття. Серед цих найменувань виділяємо загальноновживані назви одягу та локально обмежені в ужитку. Прізвища, які виникли на основі лексем другої групи, особливо цікаві, оскільки вони споріднюють новожитній ареал східнословобожанських говірок із старожитніми говірками. Ці лексичні релікти старожитніх говірок дають свідчення про історичне минуле жителів нашого краю.

ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТНІ ЯВИЩА ЯК ОСНОВА ДЛЯ АНТРОПОНІМІВ ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ

Будь-яка власна назва (антропонім, топонім, фітонім, хоронім та ін.) – це культурно детермінована одиниця, результат творчості окремого етносу. Наразі антропонім трактують як

своєрідний мікротекст, у якому закладено інформацію про особливості іменованої особи, історичну епоху, у якій виникла назва, етнос, котрий є номінатором, мову, якою створено назву. Прагнення до ретельного „стереометричного” прочитання прізвищ спонукає вчених до розкриття концептосистем ‘людина – людина’, ‘людина – предмет’, ‘людина – природа’, ‘людина – ідея’, з’ясування особливостей репрезентації в антропонімах ментальної сфери українського етносу. Ці завдання можна успішно вирішити, аналізуючи прізвища, в основу яких покладено діалектні найменування предметів, осіб, явищ.

Антропонім як один із засобів вираження категорії пропріальності є унікальним вербальним семантичним кодом, адже суб’єкт номінації (представник певної нації) називає одного з членів суспільства, який є носієм цієї чи іншої етнічної свідомості, має біологічний, соціокультурний і матеріальний зв’язок із соціумом, у якому він живе. Це ім’я є результатом численних ментальних процесів у свідомості людини, воно стає культурно значущим та закріпленим у суспільній свідомості людини і як адресно-вказівний компонент, і як національно маркований у системі мови когнітивний знак, у якому збережено інтертекстуальний зв’язок з кодом культури.

У процесі розвитку мови будь-якого народу власні назви, зокрема й антропоніми, давали можливість якнайповніше досліджувати елементи живого мовлення регіону. Передаючись від покоління до покоління, з одного періоду розвитку мови до другого, з однієї мови в іншу в майже незмінній формі, власні назви принесли в сьогодення важливу інформацію про зміни, яких зазнавала мова протягом її тривалого розвитку. Нашу увагу привернули прізвища жителів Луганщини, в основу яких покладено діалектні назви людини, тварини, предмета, якостей тощо. Спробуємо проаналізувати прізвища жителів Луганщини (узято антропоніми, які починаються літерами А та Б) як національно-специфічний компонент мовлення й мови.

Серед способів репрезентацій концептосистеми ‘людина – людина’ продуктивними є назви осіб, надані першоносієві за індивідуальною ознакою зовнішності, їхнього характеру, особливостей поведінки тощо. Таким в антропоніміконі луганців є: прізвища **Агака, Агаков**, мотивовані дієсловом АГАКАТИ – вимовляти *ага* [СУМГ I, с. 3]; а також пов’язані з розмовним апелятивом АГАКАЛЮ – той, що тільки й відповідає ствердно; так говорять про людину, яка, погоджуючись із співрозмовником чи підтверджуючи його слова, говорить часто слово „ага” [ВТССУМ, с. 9].

До цієї групи відносимо також прізвище **Арап**, мотивоване апелятивом АРАП, відомим із кількома значеннями: аравітянин, араб; негр; людина зі смуглим обличчям; брудний чоловік [СУМГ I, с. 9; ВТССУМ, с. 36]; АРАП, АРАПКО – за своєю природою чорношкіра людина; негр [Даль I, с. 21].

Антропоніми **Баган, Баганов, Баганцев** співвідносні з назвою БАГАНЬ – якийсь добрий або злий дух, покровитель худоби (поширене в білоруській мові та в російських говірках Смоленщини) [Даль I, с. 35].

У наш час слова *баглаї, баглай* відносять до застарілих, уживаних лише у складі фразеологізмів; дехто з учених називає їх некротизмами. В антропонімах корені цих слів представлено широко. Зокрема, прізвища: **Баглаєв, Баглай, Баглей, Баглик, Багликов** співвідносимо з діалектним БАГЛАЇ – лінощі, що використовують переважно у складі фразеологізмів *баглаї напали, баглаї вкинулись, баглаї бити* [СУМГ I, с. 17], та БАГЛАЙ – лінтяй, дармоїд (поширене в Курській області Росії) [Даль I, с. 35].

Прізвища **Багма, Багманов, Багменко, Багмет, Багмутов** вступають у мотиваційно-семантичні зв’язки з найменуванням БАГМАНТ, поширеним у говірках південно-західного наріччя зі значенням ‘ледацюга’ [ВТССУМ, с. 54].

Антропонім **Бадей** мотивований діалектним БАДЕЙ – близький родич, старший віком, уживаним у буковинських

говірках. Лексема БАДЕЙ відома і як форма звертання до старшого чоловіка [СБГ, с. 21].

Апелятиви, що стали твірними для прізвищ, нерідко мають чітко виявлене оцінне експресивно-стилістичне забарвлення. Вони є носіями меліоративного (семантично позитивного) чи пейоративного (семантично негативного) значення. Однак у складі прізвища ці семи затемнені, непрозорі, неактуалізовані. Ця ознака виявлена ще сильніше, якщо самі апелятиви є локально вживаними. Отже, оцінне значення апелятивних основ у складі прізвищ, здебільшого, затемнене, особливо якщо антропоніми мотивовані словами, ареально обмеженими в ужитку.

Серед прізвищ, утворених від назв осіб, перше місце посідають антропоніми, які мають той корінь, що й слово *баба*, їх нараховуємо 79. Для зіставлення скажемо, що з коренем *дід* знаходимо 29 прізвищ, той самий корінь, що й слова *мати* й *батько*, мають відповідно 4 і 8 прізвищ, *дядько* – 14. Активно вживаною в складі прізвищ є твірна основа *Бог*, засвідчена в 130 прізвищах.

Виникає питання, чому так часто в російських та українських за походженням прізвищах репрезентовано корінь *баб*-? На наш погляд, це пов'язано з такими особливостями творення слов'янських прізвищ: по-перше, у давнину номен *Баба* вживався як чоловіче особове ім'я, а ці антропоніми, як відомо, найчастіше ставали основою прізвищ в українській та російській мовах; по-друге, словотвірне гніздо лексеми *баба* надто розгалужене, а отже, похідні від цього слова могли мотивувати прізвища; по-третє, саме слово *баба* має кілька значень, і кожне з них могло бути покладене в основу таких прізвищ, як *Баб'юк*, *Баб'як*, *Бабин*, *Бабинов*, *Бабенко*, *Бабенков*, *Бабенчук*, *Бабеньков*, *Бабич*, *Бабичев*, *Бабиченко* (як-от: БАБА – мати батька чи матері; стара за віком жінка; будь-яка жінка (розмовне); слабкий, боязкий нерішучий чоловік або хлопець (зневажливе) [ВТССУМ, с. 50]; жінка, яка лікує традиційними

немедичними засобами (поширене в більшості слов'янських мов); знахарка, ворожка; повитуха [Хобзей, с. 29]).

Прізвища **Бабай, Бабайцев**, імовірно, пов'язані з назвою БАБАЙ, уживаною зі значенням 'дід, старий, що ним лякають дітей' [Даль I, с. 34]. Особові назви **Бабек, Бабека** співвідносні з діалектним БАБ'ЄКА – стара жінка [Аркушин I, с. 5], виявленим у поліських говірках. Антропонім **Бабець** за структурою тяжіє до лексеми БАБЕЦА – товста жінка [Аркушин I, с. 4], що побутує в поліських говірках. Корелне воно також із найменуваннями БАБЕЦЬ – риба бичок, головаць [СУМГ I, с. 13]; БАБЕЦЬ-ГОЛОВАЧ – річкова риба з роду бичків [ВТССУМ, с. 50], зафіксованих у загальнономовних словниках, а також із діалектним БАБЕЦ – риб'яча приманка [Піпаш, с. 10], що побутує в гуцульських говірках. Проте найімовірніше, що прізвище **Бабець** характеризує людину за її зовнішністю. Прізвищеві назви **Бабій, Бабійов, Бабійчук** репрезентують апелятив БАБІЙ, уживаний із значенням 'той, що упадає коло жінок' [СУМГ, с. 14; ВТССУМ, с. 50], подане в загальнономовних словниках із ремаркою *розмовне*. Сюди ж відносимо власні назви **Бабей, Бабейчук**, у яких давній [ѣ] має типово слобожанську рефлексію, яку часто виявляють у реліктах поліських говірок (пор.: *беда, беседа, крепкий* та ін.).

Низка прізвищ – **Бабка, Бабко, Бабков, Бабченко, Бабченков, Бабчук** – співвідносні з лексемою БАБКА, засвідченою в словниках із багатьма значеннями. Зокрема, у поліських говірках ця лексема може означати: коваделко для klepanня коси; гриб підберезник; пишна жовта квітка на високому стеблі, сонцевик; айстра; гра в піжмурки; подорожник; запіканка з сиру; в'язка з 5 – 10 сніпків льону чи конопель; сорт груші; скручені в клубок лика [Аркушин I, с. 5 – 6]; у гуцульських – знахарка [Хобзей, с. 32], у східнослобожанських – 'стара баба', 'коваделко для klepanня коси'.

Прізвищеві назви **Бабусенко, Бабусин** маніфестують спорідненість зі словом із меліоративним значенням *бабуся*, а прізвища **Бабушкін, Бабушко, Бабушок** – зі словом *бабушка*.

Власні назви **Бабешкин (Бабешкін), Бабешко, найімовірніше, пов'язані із згрубленим розмовним *бабешка, бабега*, хоча лексема БАБЕШКИ уживана в діалектах зі значенням 'нутрощі тварини' [СУМГ I, с. 13; ВТССУМ, с. 50 (діал.)]. Так само прізвища **Бабура, Бабурик, Бабуров** тяжіють до діалектного слова БАБУРА, уживаного в поліських говірках зі значенням 'баба', у словнику має ремарку *згрубіле* [Аркушин I, с. 6]. Проте лексеми БАБУРА, БАБУРКА можуть означати також 'метелик' [Даль I, с. 34], а БАБУР – пуголовок жаби [Лисенко, с. 28]. Прізвище **Бабешко** за морфемним складом подібне до лексеми БАБОШИЦЯ, що в поліських говірках уживане як згрубіле до *баба* [Аркушин I, с. 6].**

Отже, прізвища, що мають корінь *бав-*, за походженням пов'язані з багатьма лексемами, уживаними в говірках української мови, вони так чи так характеризують людину.

Концептосистема 'людина – людина' репрезентована прізвищами **Бабраков**, яке має зв'язок із БАБРАТИ – забруднювати [СУМГ I, с. 5]; зрушувати; красти [Піпаш, с. 10]. У гуцульських говірках відомий іменник БАБРАК – невдаха, невірний чоловік [Піпаш, с. 10]. Прізвища **Бавика, Бавикін, Бавин (Бавін)** опосередковано пов'язані з дієсловами БАВИТИ – затримуватись, тривати [СБГ, с. 21]; БАВИТИСЯ – гратися, розважатися [Піпаш, с. 10]. В українській мові функціонує також лексема БАВА (БАВОЙКА) – гостинна господиня, що затримує гостей [СУМГ I, с. 15].

Опосередковано концептосистему 'людина – людина' репрезентує також прізвище **Бага** як похідне від БАГ – виявлена помилка, неточність, похибка, що вимагає усунення [ВТССУМ, с. 51].

Концептосистема 'людина – природа' репрезентована меншою кількістю власних особових назв. Найчастіше

антропонімі оди́нці цього типу мотивовані назвами тварин. Зокрема, прізвище **Бабренок** співвідносне з апелятивом БАБРЬ, уживане зі значенням ‘звір, що живе в Сибіру, тигр’ [Даль І, с. 35]. Антропонім **Бабуков** мотивований лексемою БАБУКЪ, що має значення ‘невеликий земляний зайчик, тушканчик’ [Даль І, с. 35]. Прізвище **Бадюга, Бадюк, Бадюков, Бадюла, Бадян**, імовірно, пов’язані з лексемою БАДЯ, що функціонує зі значенням ‘ледачий віл’ [СУМГ І, с. 19; ВТССУМ, с. 56]. Такі антропоніми зазвичай можна віднести до метафоричних.

Прізвища **Бобир, Бобирев (Бабир, Бабирев)** співвідносні з діалектним БОБИР – дрібна прісноводна риба з великими колючими плавцями, йорж [ВТССУМ, с. 89], поширеним на великому українському ареалі.

Антропоніми **Багрій, Багрій, Багрінцев** співвідносні з найменуванням БАГРІЙ – назва сіро-бурого вола [СУМГ І, с. 18], а також БАГРИЙ – темно-червоний [ВТССУМ, с. 54], зафіксоване в сучасних словниках із позначкою *діалектне*.

В антропоніміці луганців є прізвища, пов’язані з природно-географічними умовами проживання етносу. Це власні назви **Багна, Багненко, Багній, Багно, Багнюк**, споріднені з найменуваннями БАГНО – болото, перезволожений ґрунт; ботанічне – багно звичайне [Аркушин І, с. 7], а також БАГНА ‘волога, мокра місцина, болото; сіно, скошене на багні’ [СБГ, с. 21].

Концептосистема ‘людина – предмети навколишньої дійсності’ представлена такими особовими власними назвами: **Бабинець**, мотивоване апелятивом БАБИНЕЦЬ, уживаним зі значенням ‘місце в церкві для жінок і дівчат’ [СУМГ І, с. 14; Піпаш, с. 10]; **Ареля, Арельєв**, співвідносні з АРЕЛЯ, ГУРЕЛЯ, ОРЕЛЯ, РЕЛЯ – гойдалка [Лисенко, с. 25], виявлене в одному з ареалів українських східнословобожанських говірок. Прізвище **Бабуга** пов’язуємо з іменником БАБУТ, уживаним у буковинських говірках зі значенням ‘дошка у нижній частині кошика воза’ [СБГ, с. 21]. У літературній мові це слово

(БАТУТА) функціонує з XV – XVII ст., означає ‘паличка для відбивання такту’ [ВТССУМ, с. 64]. Антропонім **Багуля**, на наш погляд, слід мотивувати іменником БАГУЛ, у діалектному мовленні поширене зі значенням ‘тюк’ [ВТССУМ, с. 55]. Прізвище **Бабарикін, Бабарицький**, імовірно, можна співвіднести з іменником БАБЕРЕКЪ, БАЙБЕРЕКЪ, БАМБЕРЕКЪ – шовкова парча, згадувана в піснях і казках [Даль I, с. 35].

Прізвища **Багро, Багров, Багрянцев, Багрянців, Багряшов** фіксують подібність кольорової гами, спостережуваної в природі: БАРГЕЦЬ – яскравий багрянний колір [СУМГ I, с. 18]; БАГРЯНИЙ – густо-червоний, пурпуровий [ВТССУМ, с. 54].

Отже, аналізований антропонімікон репрезентує уснорозмовну практику носіїв мови, адже в основу прізвищевих назв покладено діалектні найменування людини (за ставленням її до праці, за зовнішністю, рисами характеру), тварини (за особливостями поведінки, зовнішнім виглядом), предмета, явища. Ці назви з погляду творців прізвищ або мають більший емоційний потенціал, або точніше відтінюють особливості позначуваних реалій. Значна частина прізвищ має рефлексивний характер, тому вони актуалізують окремі риси людини, важливі для номінатора. Концептосистеми *людини – людина, людина – тварина, людина – природа* відображають світобачення та світовідчуття носіїв мови.

НАЗВИ РОСЛИННОГО СВІТУ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ПРИЗВИЩ ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ

Мова – дзеркало народної культури, єдине джерело історії народу і його духу – давно є предметом вивчення культурологів, лінгвістів, міфологів, етнографів, психологів [Савченко 2013, с. 13]. В. фон Гумбольдт стверджував, що „мова тісно переплетена з духовним розвитком людства й допомагає йому на кожному щаблі

локального прогресу чи регресу, відбиваючи в собі кожен етап культури” [Гумбольдт 1984, с. 69]. У будь-якій мові відображений не тільки зовнішній портрет того етносу, який є її носієм, але й характеристика його внутрішніх якостей, його духовності, тобто картина національної культури народу. Поділяємо слова Г. Лейбніца, який ще в XVII ст. писав: „Мови – це істинно найкраще дзеркало людського духу, шляхом детального аналізу значень слів ми краще за все змогли б зрозуміти діяльність розуму” [Лейбниц 1983, с. 338].

Вивчаючи мову в етнолінгвістичному аспекті, учені звертають увагу на те, що в мові є слова, які мають особливий глибинний код, яким вони наділені й як номінативні одиниці, і як складові паремій та фразеологізмів, і як репрезентанти пропріальної лексики етносу. До таких одиниць відносимо назви рослинного світу. Не випадково І. Железняк констатує: „Система особових імен утворює не тільки категоріальну сферу, але й особливий його міфологічний шар” [Железняк 2011, с. 240].

Учені давно помітили спільні риси в антропоніміконі слов'янських мов (спільні семанти у складі антропооснов, подібний шлях розвитку похідних від слів із конкретним значенням) та ін. Але „Зміст антропооснов залежав від відчуття людиною себе й навколишнього світу” [Там само, с. 241]. Тому антропонімікон кожної мови має багато своєрідного, специфічного.

У прізвищевих назвах Луганщини помічаємо основи назв рослин (дерев), уживані в народних піснях із символічним значенням, поширені в пареміях та фразеологізмах. Це передусім такі назви, як *верба*, *дуб*, *калина*, *береза*, *ясен*, що стали основою для антропонімів-тотемів *Верба*, *Дуб*, *Калина*, *Береза*, *Ясен*.

Корінь *верб-* може сполучатися з суфіксами *-енк(о)*

– *Вербенко, -ецьк- – Вербецький, -ил- – Вербило, -ин- – Вербин (Вербін), Вербина, -инськ- – Вербинський, -цьк- – Вербицький, -ич- – Вербич, -ов- – Вербовий, -овськ- – Вербовський, -ськ- – Вербський.*

Від кореня *дуб*, імовірно, було утворено чимало апелятивів, які спочатку використовувалися як прізвиська, а потім онімізувалися. Це, зокрема: *Дубак, Дубас, Дубей, Дубень, Дубилій, Дубин (Дубін), Дубина, Дубій, Дубко, Дубняк, Дубовик, Дубович, Дубрава, Дубчак, Дуб'яга.* Ці ж іменники пізніше набули патронімічних суфіксів: *Дубачов, Дубейко, Дубенко, Дубенцев, Дубенюк, Дубиков, Дубиненко, Дубинин (Дубинін), Дубинкін, Дубинчук, Дубич, Дубков, Дубов, Дубовиков, Дубовиченко, Дубравин (Дубравін), Дубров, Дубровин (Дубровін), Дубровкін, Дубровченков, Дубровщенко, Дуб'янцев.* Помічаємо серед прізвищ також антропоніми-прикметники: *Дубинський, Дубницький, Дубовий, Дубовицький, Дубовський, Дубочинський, Дубровський, Дубський.*

Кілька прізвищ мають корінь *жолудь* (*Жолудєв, Жолудуб, Жолудь*), що спонукає до думки про внутрішньосистемні зв'язки символіки назви дерева та його плоду.

У прізвищах, які походять від двох основ, корінь *дуб-* може вживатися на початку слова і виступати на другому місці. Порівняйте: *Дубогрій Дубонос, Дубутовкін і Казидуб, Крайдуба, Семидубенко, Скакодуб, Стародуб, Стародубець, Стародубов, Стародубцев.* Поширені також прізвища, які сягають апелятивів або власних назв префіксально-суфіксального творення: *Піддубний, Піддубник, Піддубняк, Піддубський (Поддубний, Поддубняк).*

Репертуар прізвищ із коренем *берез-* широкий, що свідчить передусім про багатство апелятивних іменників із згаданим коренем, а також прикметників: *Береза, Березан,*

Березань, Березе, Березин (Березін), Березка, Березкін, Березнєв, Березниченко, Березнюк, Березняк, Березов, Березок, Березуєв, Березюк; Березівський, Березний, Березницький, Березняцький, Березовський, Березуцький, Неподберезий.

Лексема *калина* стала базою для багатьох прізвищ жителів Луганщини, при цьому використовувалась і сама назва куща, і репрезентанти словотворчого гнізда цього слова: *Калина, Калиник, Калинин (Калинін), Калинич, Калиничев, Калиниченко, Калинин, Калининко, Калининков, Калининвич, Калининников, Калинов, Калининченко, Калининченков, Калиниціков, Калининюк.* Серед прізвищ з аналізованим коренем є й прикметникові утворення: *Калиновський, Калинський.*

Доведено, що сам репертуар твірних основ важливий для зіставного вивчення прізвищ жителів різних регіонів України та споріднених і неспоріднених мов, адже наявність чи відсутність певних назв, що лежать в основі прізвищ, свідчить і про їхню продуктивність при утворенні апелятивів та власних назв як знаків етнокультури, і про важливість їхнього символічного значення для цієї мовної спільноти. Скажімо, в антропоніміконі луганців, окрім названих найменувань дерев, представлені також корені таких дендрономів: *тополя (Потопольський, Топольницький), клен (Гонокленов, Клендухов, Кленин (Кленін), Кленкін, Кленцов), явір (Явірський, Яворенко, Яворост, Яворський), ясен (Ясенєв, Ясенко, Ясеновенко, Ясеновський, Ясиненко, Ясинецький, Ясинин (Ясинін), Ясинський, Ясинчак, Ясинчук), сосна (Сосна, Сосницький, Соснов, Сосновський).*

Ураховують і те, що кількість прізвищевих утворень аналізованої мовної спільноти свідчить про суттєвість чи несуттєвість диференційних ознак певного знака етнокультури для цього етносу. Так, серед назв плодкових

дерев і кущів особливою продуктивністю в антропоніміконі луганців позначені *малина* (*Малина, Малиненко, Малинин (Малинін), Малинич, Малинкін, Малинков, Малиновський, Малинський, Малинюк, Малиняк*), *вишня* (*Вишневецький, Вишневиймед, Вишневихмедів, Вишневський, Вишинецький, Вишинський, Вишня, Вишняк, Вишняков*), *груша* (*Груша, Грушев, Грушевий, Грушевський, Грушин, Грушкін, Грушко, Груцинський, Підгрушний*), меншою – *смородина*: *Смородин (Смородін), Смородинов, Смородинський, Смородський*. У кількох прізвищах зафіксовано корінь слова *яблуня* (*Яблуков, Яблуновський*) та *слива* (*Слива, Сливенко, Сливин (Слівін), Сливко, Сливченко, Сливчук*), одне прізвище має корінь *черешн-* (*Черешнев*) і *терен* (*Теренин*). Ці свідчення підтверджують давність і важливість культурної конотації апелятивних назв, що є похідними від лексем *малина, вишня, груша*, а також власних найменувань, які постали на їхньому ґрунті.

У прізвищевих назвах луганців знайшли відображення рід занять наших предків, що були пов'язані із хліборобством. Тому релевантними для утворення антропонімів були назви злакових культур, зокрема: *жито* (*Житник, Житников, Житній, Житнюк, Житченко*), *овес* (*Вівсяний, Овсієнко, Овсов, Овсюк, Овсяник, Овсяников, Овсяницький, Овсянко, Овсянник, Овсянников*), *пшениця* (*Пшеничкін, Пшеничний, Пшеничников, Пшеничних, Пшенично, Пшенишний, Пшеняник*), *пшоно* (*Пшонченко, Пшоняник*).

Назви городніх культур також могли ставати основою антропонімів. Продуктивність цих найменувань часто залежить від характеру символіки, особливостей значення, характеру фонетичної структури слова. Зокрема, прізвища *Буряк, Буряков, Буряченко, Бурячок* засвідчують важливість культурної конотації лексеми *буряк* для

українців, власні назви *Гарбуз, Гарбузенко, Гарбузов* актуалізують питання про лінгвокультурему *гарбуз* та її особливості в українському мовному просторі, антропоніми *Кавун, Кавунів* демонструють увагу досліджуваної мовної спільноти до лексичного фону лексеми *кавун*. Прізвища *Огіренко, Огірко*, імовірно, мають той самий корінь, що й загальна назва *огірок*, а отже, на початковому етапі формування цього класу власних назв є певні риси тієї семантичної аури, що й в апелювати. Є в антропоніміконі луганців похідні від слова *бульба* (*Бульба, Бульбак, Бульбенко*), прізвища з коренем *цибуль-* (*Цибулевський, Цибулін (Цибулін), Цибулько, Цибульняк, Цибульський*), *кукурудз-* (*Кукурудза*), *горох-* (*Горох, Горохів, Горохов, Гороховатський, Гороховацький, Горошанський, Горошишин, Горошкін, Горошко, Горошков*), *кабак-* (*Кабачий, Кабачков, Кабащенко*), *часник* (*Часник*), *капуст-* (*Капуста, Капустин (Капустін), Капустников, Капустян, Капустянов*).

Розвиток виробництва тютюну був поштовхом до використання назви рослини для антропоніма та найменування особи за родом діяльності (*Тютюн, Тютюник, Тютюников, Тютюник, Тютюнико*).

Серед назв квітів у прізвищах луганців актуалізовано основи *роз-* (*Розаєв, Розаков, Розанов, Розахунов*), *ромаш-* (*Ромашев, Ромашенко, Ромашин, Ромашкан, Ромашкін, Ромашко, Ромашов, Ромащенко*), серед назв кущів – *черемх-* (*Черемхов, Черемшанцев*), назв рослин – *осок-* (*Осокін, Осоченко*).

Отже, в антропоніміконі луганців відображено значущість назв окремих рослин для світобачення українців, використано культурну конотацію тих найменувань, які нерідко є навантаженими в усній народній творчості.

НАЗВИ ФАУНИ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ПРИЗВИЩ ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ

Прізвища, мотивовані назвами фауни (тварин, птахів, риб, комах), завжди були в центрі уваги науковців, оскільки вони мають давнє походження й пов'язані з первісними віруваннями етносу. В українській антропоніміці цей клас прізвищевих назв вивчали П. Чучка (Закарпаття), І. Фаріон (Прикарпатська Львівщина), О. Марочкіна (Розточчя), Л. Кравченко (Лубенщина), В. Горпинич, І. Корнієнко (Дніпровське Припоріжжя), Л. Лісова (Волинь) та ін.

Аналізовані антропоніми вчені кваліфікують як такі, що походять від назв істот, частовживаних у фольклорі, у народній фразеології як персоніфіковані постійні символи певних властивостей, ознак. Причина саме такого відображення фауни в прізвищах захована ще в давніх принципах номінації, у вірі в магічну силу імені, у вірі в те, що звірі й птахи передають свої властивості найменуваній особі [Лісова, с. 242]. І. Железняк називає такі прізвища антропонімами-тотемами, що досягли значного ступеня узагальнення й широких семантичних зв'язків. „Відбулася широка онімізація апелитивів, при цьому здійснювався суворий відбір лексичних і семантичних одиниць мови. Антропонім *Заєць* (чи *Вовк*, *Орел* тощо), наприклад, не має прямого зв'язку з твариною (чи птахом), від тотема до антропоніма він набирав ще кілька ступенів асоціацій: така антропооснова мала кілька семантичних зв'язків, які всі разом містили певний світоглядний код, який ускладнювався, доки не ставав тільки мовним знаком” [Железняк 2011, с. 240].

Учені припускають, що більшість прізвищ, основою яких є назви фауни, походять від власних імен, якими називали з якихось забобонних причин новонароджених дітей у дохристиянські часи. Мотиви таких найменувань,

як уважають дослідники, могли бути різними: вони виконували бажальну чи охоронну (відстрашувально-захисну) функцію, могли бути використані як символи мисливського щастя [Худаш 1977, с. 174]. Цікаво й те, що серед „тваринних” прізвищ (наприклад, на Закарпатті) майже всі походять від назв місцевих істот і зовсім відсутні назви істот далеких країв, зокрема назви екзотів [Чучка 2008, с. 424].

Прізвища жителів Луганщини розглядаємо як складник українського (ширше – слов’янського) антропонімікону, у якому помічено спільні тенденції номінації людини. Усю сукупність прізвищ фаумного походження можна поділити на кілька груп. Першу з них складають ті антропоніми, в основу яких покладено назви птахів: *Бусько (бусел, бузько), Ворон, Ворона, Воронин (ворона), Воробей, Воробейников, Воробцов, Воробйов (від рос. воробей), Галка, Галкін, Галкович (галка), Голуб, Голубан, Голубейко, Голубев, Голубко, Голубов, Голубцов, Голубчик (голуб), Горобець, Горобців, Горобцов, Горобченко (горобець), Деркач, Деркачев, Деркачов (деркач), Дрозд, Дроздов, Дроздович (дрозд), Журавель, Журавков, Журавленко, Журавльов (журавель), Зозуля, Зозулин (зозуля), Кобець (кібець), Крук (крук), Кулик, Куликов, Куликович (кулик), Пліс (Плис), Пліско (Плиско), Плісюк (плиска), Пугач, Пугачев, Пугачов (пугач), Синиця, Синичич (синиця), Сайко, Соїко (сойка), Сокол, Соколенко, Соколик, Соколик, Соколов, Соколів, Соколюк (сокіл), Соловей, Соловійов, Солов’ян, Слов’янов, Соловейчик (соловей), Сорока, Сорочук, Сороколет (сорока), Тетерин, Тетеря, Терерук (тетеря), Чайка, Чайкін, Чайко (чайка), Чиж, Чижик, Чижиків, Чижиков, Чиженко (чиж), Шпак, Шпаченко (шпак), Шуліка, Шуліченко (шуліка).*

Окремі прізвища сягають діалектних найменувань птахів: *Косов* від діалектної назви співочого птаха *кіс* –

‘дрізд чорний’, *Шуляк – шуляк* ‘шуліка’, *Додик – додик* ‘одуд’, *Жовтобрюх – жовтобрюх* ‘маленька пташка із жовтим черевцем’, *Коструба – коструб* ‘яструб’.

Упадає в око те, що набір твірних основ у різних ареалах України подібний, що може свідчити про давність найменувань, спільність мотивів номінації тощо. Не виключаємо, що позитивна конотації символіки, якою наділені нерідко назви птахів у піснях, була первісно характерна й для прізвиськових назв, що стали основою прізвищ.

Другу групу прізвищ складають ті, що мотивовані лексемами на позначення свійських тварин. Серед них учені виділяють прізвища із прозорою мотивацією номінування (їхнє функціонування як дохристиянських імен малоймовірне, оскільки це оніми первісно зневажливого характеру, „підтекст” називання зрозумілий, загальновідомий, часто навіть образливий), а також ті, причину називання якими не можна визначити однозначно [Лісова, с. 244]. Проте всі ці прізвища давні за походженням. До них відносимо: *Баран, Бараней, Бараненко, Баранець, Бараник, Бараников, Бараниченко, Баранишин, Баранів, Баранкевич, Баранник, Баранов, Баранович, Баранцев, Баранцевич, Баранцов (баран), Бик, Бикадоров, Бикадьоров, Биканов, Бикасов, Бикбаєв, Биков (бик), Бирин (Бирін), Бирич, Биркін, Бирко, Бирька* (від діалектного *биря, бирька* ‘вівця’), *Жереб, Жеребило, Жеребилов, Жеребкін, Жеребцов, Жереб’ятев (жеребець), Кабан, Кабаненко, Кабанець, Кабаничев, Кабанів, Кабанов, Кабанцов (кабан), Конько, Коньков, Коньшин (кінь), Кобилєв, Кобилкін, Кобилко, Кобилов, (кобила), Козел, Козелець, Козелюк, Козенко, Козеренко, Козеюк, Козик, Козин (Козін), Козинець, Козинко (козел, коза), Коровин (Коровін), Коровкін, Коровко, Коровченко*

(*корова*), *Телиця* (*телиця*); *Бугаєнко*, *Бугай*, *Бугайчук* (*бугай*), *Киця*, *Котик*, *Котів*, *Котюга* (*кіт*, *киця*, *котюга*).

З культуремою *кінь*, пов'язані також прізвища, в основі яких лежать складні слова: *Білокінь*, *Рябокінь*, *Сивокінь*, *Білоконєв*, *Великоконь*, *Горбоконь*, *Кривоконь*, *Лисоконь*, *Пласконь*, *Рябоконь*, *Сивоконь*, з культуремою *кобила* – *Лисокобилін*, а також прізвища, утворені від лексем з переносним значенням: *Клячев*, *Кляченко*, *Клячин*, *Рябокляч*.

Припускаємо, що семантична аура прізвищ, мотивована лексемами на позначення свійських тварин, первісно містила переважно негативно забарвлені семи, адже нині назви свійських тварин, виступаючи як прізвиська, мають виключно негативну конотацію.

Є в антропоніміконі луганців і прізвища, мотивовані назвами свійських птахів: *Гусак*, *Гусаков* (*гусак*), *Квочка* (*квочка*), *Когут* (від діалектного 'півень'), *Куриця*, *Курка*, *Куркін*, *Курков*, *Курочка* (*куриця*, *курка*, *курочка*), *Півень*, *Півнів* (*півень*), *Петухов* (від рос. *петух*).

Наступну групу прізвищ складають антропоніми, основою яких стали назви диких тварин та їхні похідні. Сюди належать: *Вовк*, *Вовків*, *Вовкогон*, *Вовкодав*, *Вовкуха*, *Вовчанов*, *Вовчук*, *Волков*, *Волкін*, *Волкович* (*вовк*), *Заєць*, *Зайцев*, *Зайченко*, *Зайчук*, *Зайка* (*заєць*), *Бобрик*, *Бобер*, *Бобро*, *Бобров*, *Бобрусь*, *Бобруйко* (*бобер*), *Крисенко*, *Крисюк*, *Крисин* (від *криса* 'щур'), *Лис*, *Лисиця*, *Лисак*, *Лисиченко* (*лис*), *Лось*, *Лосєв* (*лось*), *Ведмеденко*, *Ведмедько*, *Медведчук*, *Медвідь*, *Медведик*, *Медведков*, *Медведєв*, *Медведенко*, *Медведян* (*ведмідь*, *медвідь*), *Соболь* (*Собуль*), *Соболев* (*соболь*), *Суло* (від *сусел* 'ховрах'), *Хом'як* (*хом'як*). Антропооснови, мотивовані назвами комах, переважно вказують на тих представників фауни, з якими найчастіше контактує людина: *Тараканець*, *Тараканов* (*таракан*), *Комар*, *Комардин* (*Комардін*),

Комарев, Комаревцев, Комаренко, Комаричев, Комаров, Комарцев, Комарцов, Комарчев (комар), Комаш, Комашка, Комашко, Комашник (комашка), Муха, Мушка (муха), Хрущук, Хрущ (хрущ). Не важко помітити, що чимало прізвищ пов'язані із загальними назвами комах – *комар, комашка* тощо.

Невелику групу складають прізвища, утворені від назв риб: *Рибка, Рибкин, Рибун, Рибчак, Рибченко, Риб'янець, Риб'янецв (риба, рибка), Карась, Карасьов, Карасєв (карась), Краснопера, Красноперов (червонопірка), Линець, Линько, Линьов (лин), Оселедько, Седьков, Селедьцов (оселедець), Сом, Сомик, Сомов, Сомко (сом).*

На назви плазунів та ракоподібних указують основи прізвищ *Жабин, Жабко, Рак, Раков, Ракович, Уж, Ужченко.*

Отже, прізвища луганців, в основу яких покладено назви фауни, можна об'єднати в кілька семантичних груп, найчисельнішою з яких є антропоніми, які за походженням пов'язані з назвами птахів, свійських та диких тварин. Менш поширені прізвища, що постали від назв комах, плазунів, риб. Учені припускають, що антропоніми, які за походженням пов'язані з назвами тварин, первісно функціонували як дохристиянські імена, а потім стали основою пізніших родових прізвищ. Проте можлива й безпосередня поява цих прізвищ від прізвищ різноманітної мотивації.

Семантична аура аналізованих антропонімів на перший погляд може здатися прозорою, однак давність таких найменувань дозволяє припустити, що в сукупності вони репрезентують світоглядний код українців, дослідження якого ще тільки розпочато.

Розділ II

ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ПРИЗВИЩ ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ

ПРИЗВИЩЕВІ НАЗВИ ЖИТЕЛІВ БІЛОВОДЩИНИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Українська антропонімія, початок якій було покладено в XIX ст., особливо інтенсивно почала розвиватися в другій половині XX століття. Тому наразі є певна кількість робіт, присвячених вивченню питань походження, словотворення, територіального поширення сучасних прізвищ, а також особових найменувань, зафіксованих в окремих писемних пам'ятках [Гумецька 1958, с. 4].

Учені стверджують, що прізвищем слід називати оформлену офіційними документами родову назву людини, яка приєднується до її імені і яку людина одержує після народження або в шлюбі та зазвичай передає своїм нащадкам [Подольская, с. 155; Масенко 1990, с. 7]. У науковій літературі часто вживається ширший термін *антропонім*, під яким розуміють будь-яке власне ім'я людини, зокрема ім'я, по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім (таємне, зашифроване ім'я), андронім (найменування дружини прізвищем чоловіка), гінеконім (найменування чоловіка прізвищем матері, дружини), патронім (найменування людини від імені чи прізвиська батька або предків) [Селіванова, с. 32].

У процесі історичного розвитку прізвища та прізвиська простих людей знаходилися в постійній залежності та зв'язку: якщо у XVIII – XIX ст. прізвиська людей набували статусу офіційних найменувань людини, то сьогодні вони є ґрунтом для утворення розмовних варіантів, прізвиस्क. Нерідко в сільській місцевості в

неофіційному вжитку частіше функціонує прізвисько, а не прізвище.

Цікавим у цьому плані є аналіз прізвищевих назв жителів Біловодського району Луганської області XVIII – XIX ст., зафіксованих старокнижною літературою, що містить багато свідчень про антропонімікон жителів нашого краю. Джерелом для дослідження слугувала книга: *Церковно-приходская летопись Свято-Троїцької церкви слободы Беловодск Старобельского узда Харьковской епархии* (Харьков, 1905; ЦПЛ).

Вивчена старокнижна література свідчить, що процес формування прізвищ жителів сучасної Біловодщини, стабілізація антропонімних мікрополів широких мас простих людей у XIX столітті ще не були завершені.

Проаналізовані 335 прізвищ показали, що у XVIII – XIX ст. уніфікації в найменуванні чоловіків і жінок ще не було. Якщо зафіксовані словотворчі типи чоловічих прізвищ уживають у літературній мові і зараз, то жіночі прізвищеві назви, не ставши нормативними, продовжують жити в говірках (*Іваненчиха, Бондарша, Бондариха, Шулічиха*).

Прізвища у своїй сукупності дають можливість уявити життя Біловодщини аналізованого періоду в різних аспектах: адміністрація (напр., *Писаренко, Войтов, Войтенко*); класове розшарування суспільства (напр., *Боярський*); давні назви козацької старшини (напр., *Хорунжий*); промисловість краю (напр., *Ткаченко*); ремесло (напр., *Бондар, Гончар, Коваль, Колісник, Слюсаренко*); сільське господарство (напр., *Твердохлебов, Гречка, Яблоновський*); організація праці закріпачених селян (напр., *Лановий*); життя суспільної верхівки (напр., *Дворецький, Ключник*); наука і мистецтво (напр., *Маляр*); церковне життя (напр., *Попов, Пономарьов, Дяченко*).

Кожне прізвище як родова назва особи належить до розряду іменників, проте за походженням і будовою, а також за морфологічними ознаками українські (та інші слов'янські) прізвища треба поділити на дві групи: прізвища іменникового та прикметникового типів.

Серед прізвищ у формі членних (повних) прикметників і дієприкметників із закінченням у називному відмінку однини *-ий (-ій)* у чоловічих прізвищах та *-а (-я)* – у жіночих велику підгрупу становлять прізвища з суфіксами *-ськ-, -цьк-, -зьк-* (*Царевський, Шафрановський, Солецький, Албанський, Полтавський, Роменський, Ольшанський*), утворені переважно від назв населених пунктів. Ці прізвища поширені на всій території Луганщини, Біловодщини зокрема, і становлять один із чотирьох найбільш поширених типів українських прізвищ. Інші прізвища у формі членних прикметників указують на заняття (*Ковалевський*) або індивідуальну ознаку носія (*Терпиловський*).

Прізвищ у формі нечленних (коротких) прикметників і дієприкметників небагато. Можливо, що частина їх набула вже пізніше членної форми. Нечленні дієприкметники – це прізвища типу *Калатай, Бажан*. Генетичний зв'язок цих прізвищ із прикметниками чи дієприкметниками в сучасній свідомості мовлян стерся, вони сприймаються як іменники.

Досить значну групу становлять прізвища у формі нечленних присвійних прикметників. Вони виникли як назва сина (дочки) від імені або прізвиська батька чи матері й утворені за допомогою суфіксів *-ів, -ов, -ев, -ин, -їн*. Походять вони переважно від імен (*Іванов, Іванцов, Михайлов, Семенов, Іванишин*).

Серед прізвищ іменникового типу розрізняємо: утворені лексико-семантичним способом; з допомогою афіксів; регресивним способом (безафіксним).

Прізвища, утворені лексико-семантичним способом, тобто співвідносні з іменами й загальними назвами, становлять одну з груп прізвищ жителів Біловодщини. Вони досить рівномірно поширені серед населення всієї Луганщини. Виникли ці прізвища переважно з прізвицьк і є, можливо, найбільш архаїчним типом українських прізвищ: у величезній кількості випадків вони ставали ґрунтом для творення похідних прізвицьк і прізвищ усяких інших словотворчих типів.

Прізвища, однозвучні з іменами, були первісно іменами основоположників родів, а згодом ставали прізвицьками чи прізвищами нащадків, не зазнаючи жодної формальної зміни (*Павлик, Вашура, Мішура*). Прізвища такого типу в наш час найчастіше мають суфікси із значенням зменшеності, пестливості (*Семенко, Василько*) чи зґрублості (*Іванюра*).

Прізвища, які дорівнюють загальним назвам (апелятивам), були первісно прізвицьками. Серед них є назви птахів (*Шуліка, Сокіл*), занять, професій (*Коваль, Бондар*), страв і продуктів споживання (*Гречко, Редька, Редько*).

Кількість суфіксів, що послужили для творення прізвищ, велика. Значення їх не завжди ясне. З патронімічними й матронімічними суфіксами утворилися прізвища не тільки від імен батька чи матері, а й від їхніх первісних прізвицьк, від назв батькового заняття, національності, від фізичних чи психічних властивостей предка, наприклад, *Шевченко* (син шевця), *Іванов* (син Івана) та інші. Патронімічними і матронімічними суфіксами, що служили для творення українських прізвищ, є: *-ен, -енк(о), -ук (-юк), -чук, -ан (-ян), -чан, -ич, -евич, -ович*: *Певен, Василенко, Петрук, Іванчук, Слободян, Сорочан, Хомич, Василевич*. Зрідка у функції

патронімічних і матронімічних суфіксів могли слугувати також інші суфікси.

Другу семантичну групу складають суфікси, що вказували на походження з певної території чи місцевості. До них належать суфікси *-ак (-як)*, наприклад, *Руснак*; *-ук (-юк)*, *-чук*, наприклад, *Пінчук*, *Литвинчук*; *-енк(о)*, наприклад, *Литвиненко*, *Москаленко*.

Третю групу становлять суфікси, що надавали прізвищам певного емоційного забарвлення: позитивного – суфікси здрібнілі й пестливі, негативного – суфікси з відтінком згрублості. Найважливіші з них – це суфікси *-ик* у прізвищах *Колесник*, *Дудник*; *-ух (-юх)* у прізвищах *Демцюх* та ін.

Четверту групу становлять атрибутивні суфікси, тобто такі, що служили для вираження певної ознаки. Прикладами їх можуть бути суфікси *-ань (Довгань)*; *-ач (Бородач)*; *-ак (-як) (Щербак, Косяк)*. Значна частина таких утворень і нині функціонує як апелятиви, що дає можливість припускати утворення прізвищ безпосередньо від загальних назв.

Префіксальний спосіб словотвору, на протигагу суфіксальному, використовувався для творення прізвищ дуже рідко.

Значно частіше зафіксовано прізвища, утворені мішаним (префіксально-суфіксальним) способом, наприклад, *Просолов*, *Безручко*, *Задорожний* та ін.

Окрему групу становлять прізвища, що виникли з форми родового відмінка однини іменників із закінченням *-а (-я)* або множини з нульовим закінченням та основою, поширеною суфіксом *-ат (-ят)*. До перших належать прізвища типу *Шпота*, *Шуліка*, *Замула*, до других – *Щурат* та ін. Такі прізвища є пережитком досить давньої доби й поширені наразі не часто.

Деяка кількість прізвищ жителів Біловодщини утворилася регресивним, або зворотнім (безафіксім), способом словотвору. Серед них виділяємо два типи: безсуфіксні іменники, що виникли шляхом занепаду суфіксальної частини відповідного дієслова (*Жадан*); утворені від прикметникових основ (*Гож*).

Прізвища, утворені складанням основ чи складанням і суфіксацією, становлять значно кількісну й типову для антропонімії Біловодщини групу. Серед них існує ряд різновидів, з-поміж яких найважливіші утворені від:

а) основи прикметника з іменником (*Твердохлебов, Довгорукий*);

б) основи іменника та дієслова (*Вовкодав*);

в) основи дієслова та іменника (*Тягнирядно*);

г) основи прислівника та дієслова (*Красногляд*);

д) основи займенника і дієслова (*Мипитайло*);

е) числівникової та іменникової основи (*Трихатько*).

Більшість складних прізвищ виникла як насмішкуваті назви, та згодом цей відтінок утратили, як і взагалі прізвища мусили втратити своє первісне лексичне значення.

Морфологічна будова прізвищ Біловодщини дуже різноманітна. Серед них налічуємо багато словотворчих типів. За своїм поширенням на перше місце висунулись чотири типи: прізвища з суфіксом *-енк(о)*, як-от: *Степаненко, Шевченко, Юрченко, Ткаченко*;

прізвища з суфіксами *-ук, -юк, -чук*, як-от: *Іванюк, Ковальчук*;

прикметникові прізвища з суфіксами *-ськ-, -цьк-, -зьк-*, наприклад, *Квітковський, Яблоновський*;

прізвища, утворені від апелятивів, наприклад, *Шуліка, Середа, Бойко*.

Отже, в антропоніміконі жителів Біловодського району Луганської області ще у XVIII – XIX ст. сформувалися особові найменування людей, які стали ґрунтом для утворення офіційних особових найменувань жителів цього краю. Однак поряд із офіційними найменуваннями людей у наш час функціонують і неофіційні. І хоча в антропоніміконі кожного села можна виявити свої тенденції у функціонуванні прізвищ і прізвицьк, часом виявляється тенденція до виділення двох окремих антропонімічних систем (офіційні найменування жителів певного населеного пункту й неофіційні – розмовні), кожна за яких має свою семантичну й структурну специфіку.

ПРІЗВИЩА ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ: ЕТНІЧНІ РИСИ АНТРОПОНІМІВ

Система досліджуваних прізвищ, акумулюючи в собі різноспектрову єдність внутрішньо- та позамазовних чинників, є цінним джерелом для вивчення, по-перше, місця в ній активної, пасивної та діалектної лексики; по-друге, історичних фонорморфемних процесів у структурі прізвищ; по-третє, характерних словотвірних тенденцій у будові прізвища як складового елемента лексичної системи мови; по-четверте, впливу канцелярської системи на фонорморфемне оформлення прізвища та взаємозалежності інтра- та екстралінгвальних чинників у становленні засобів та способів ідентифікації особи. Урешті, раціональне системне вивчення прізвищ як підсистеми національного ономастикону є ґрунтовним матеріалом для застосування перспективного напрямку сучасного мовознавства, зокрема етнологічного підходу до вивчення мовних явищ.

Серед усіх прізвищ жителів Луганщини російські становлять найвищий відсоток. Наразі в регіоні зафіксовано суто російські прізвища: *Альошкін, Альохін,*

Андрюхін, Долголаптев; русифіковані українські прізвища: *Лебедев, Метелев, Старунов, Пехота, Орехов, Чоботов* та ті, що утворені від російських варіантів імен, окремих лексем: *Николаєнко, Нікітенко, Алексієнко* та ін. Отже, неоднорідний склад населення Подінців'я сприяв впливу російської мови на процес становлення української антропонімної системи. Поширення російських за походженням прізвищ проходило поряд із уведенням в офіційний обіг zdeформованих українських прізвищ.

Поширення російських прізвищ на території Луганщини пояснюємо соціально-економічними та територіальними умовами. У часи кріпаччини, особливо в добу козаччини, російські селяни масово втікали від поміщиків на українські землі. Уже з другої половини XVII ст. активно відбувався процеси заселення „дикого поля” українцями й росіянами. Упродовж 300 років російська мова була офіційною в регіоні. Цьому спряло намагання козацької старшини здобути дворянське звання й у всьому наслідувати звичаї російських можновладців. Це позначилося і на прізвищах: з них українські прикметникового типу на *-ів* поступилися прізвищам на *-ов, -ев*.

У зв'язку з цим усі українські прізвища із суфіксами *-ов, -ев* одержали єдину офіційну форму. Суфікс *-ов* посідав особливе місце при утворенні прізвищевих назв. Суфікс *-ев* виступав як його варіант після м'яких приголосних. Саме суфікси *-ов, -ев* у XVIII ст. утворювали майже 2/3 усіх російських прізвищевих назв, що вирізняло російську антропонімію з-поміж інших антропонімій слов'янських мов. Тоді ж відбувалося формування основних моделей російських прізвищ, серед яких виділялися спеціальні суфікси: *-ов, -ев, -ин, -ской, -ский, -ских, -ых, -ой, -ово, (-аго, -его, -ого)*. Суфікс *-ин* перебував на другому місці після *-ов, -ев* за продуктивністю творення

російських антропонімів. Прізвищевий суфікс *-ой* закріпився внаслідок субстантивзації колишніх прізвищ. Суфікс *-их* становив субстантивовану форму родового відмінка множини присвійних прикметників, що вказувало на приналежність до великого роду, сім'ї. Названі морфеми є найтиповішими суфіксами російських прізвищ, що помітно в антропонімії: *Алексєєв, Орєхов; Альошин, Верьовкін, Тьоткін, Уткін, Яблочкін*.

Частина російських прізвищ узагалі не має суфіксів. Такі прізвища утворювалися як прізвиська з різних причин, що не завжди піддаються лінгвістичному аналізу. Як зазначає А. Суперанська, причини появи подібних антропонімів криються в історії сім'ї.

О. Добровольська зазначає, що дослідження іншомовного лексичного елемента в прізвищах передбачає чітко усвідомлене розрізнення таких понять, як національномовна належність прізвища, національномовна належність його твірної основи та національномовна належність його кореня [Добровольська 1999, с. 18]. Ураховуючи це, чимало прізвищ жителів Луганщини можна розглядати як реакції мовців на національність, приналежність до окремої етнічної групи, мову співрозмовника – *Українець, Волох, Галець, Мордвин*.

Є прізвища, які вказують на зовнішню подібність чи інші ознаки, які споріднюють першоносія прізвища і типового представника іншої етнічної групи – *Туров*. Низка прізвищ указують на переселенця з Росії чи на того, що має риси московської вимови – *Москвітін, Московенко*.

При розв'язанні питання про етнічну атрибуцію антропонімів з елементами **Литв-** / **Литов-** (відомо, що в XVII столітті *литвинами* називали й білорусів, землі яких входили до складу Великого Князівства Литовського) О. Добровольська припускає можливість прямої залежності між етнічною приналежністю носіїв таких

прізвищ і назвою етносу, що лежить у їх основі. Загалом в антропоніміконі луганців частини *литв-*, *литов-* наявні в таких прізвищах: *Литвин*, *Литвиненко*, *Литвинено*, *Литвинець*, *Литвинів*, *Литвинко*, *Литвинов*, *Литвинцев*, *Литвинченко*, *Литвинчук*, *Литвинюк*, *Литвиченко*, *Литвішко*, *Литвішков*, *Литвяк*. Їх могли отримати переселенці з Полісся чи Білорусі.

Серед фонетичних рис, які споріднюють білоруські та українські прізвища, виокремлюють явища рефлексії [*ě] через [e], унаслідок чого в антропоніміконі луганців наявні такі варіанти: *Беседа* – *Бесіда*, *Белей* – *Білей*, *Белаш* – *Білаш*, *Белашов* – *Білашов*, *Беленко* – *Біленко*, *Беленик* – *Біленик*, *Беленченко* – *Біленченко*.

Обстеження східнословобожанських говірок на початку ХХІ століття показали, що стійкими в них залишаються рефлeksi [*ě] через /e/ тоді, коли вони лексикалізувалися. Так, не мають фонетичних варіантів у багатьох говірках краю лексеми *бе^uда*, *бе^uдовий*, *бе^uседа*, *вистрилити*. Варіант *бⁱда* частіше функціонує в мовленні молодшого покоління діалектоносіїв, варіант *бе^eда* вживається в мовленні старшого покоління словобожан. Б. Шарпило доводить, що затримання /e/ ([и], [и^e], [e^и]) у слові *бе^uда*, імовірно, підтримується впливом попереднього губного приголосного й розширюючим впливом /a/ наступного складу. Стійкість /e/ у слові *бе^uседа* також можна розглядати як наслідок вокальної асиміляції, тобто впливу голосного заднього ряду [a] на попередній голосний [Шарпило 1959, с. 42], що й зумовило функціонування прізвищ *Беда*, *Беседа*.

Щодо словотворчих особливостей прізвищ білоруського походження в науковців немає єдиного погляду: одні вчені вважають таким формантом суфікс *-онок*, інші стверджують, що прізвища такого типу поширені також і за межами Білорусії. В антропоніміконі

луганців цей словотворчий тип представлено такими одиницями: *Асташонок, Кирпичонок, Кондрашонок* та ін.

Отже, полілінгвальна ситуація, характерна для багатьох регіонів більшості країн світу, зумовлює особливості антропонімної системи. Зокрема, словник прізвищ жителів окремого регіону може мати антропоніми, які прямо вказують на національну приналежність першonosія (*Білорус*) чи називають її опосередковано (*Литвин*). Науковий інтерес мають також ті прізвища, що мають спільні для окремих діалектних ареалів фонетичні риси. У цьому разі прізвища могли виникнути від слів, у яких лексикалізовано цю рису.

ПРІЗВИЩА НА -СЬКИЙ В АНТРОПОНІМІЇ ЛУГАНЩИНИ

З'ясування особливостей утворення прізвищ жителів різних частин України належить до актуальних питань антропоніміки, оскільки таке вивчення прізвищевих назв визначає своєрідні ознаки функціонування прізвищ у кожному регіоні. В українській антропонімії значне місце посідають прізвища з давніми посесивними суфіксами *-овськ-*, *-евськ-*, *-инськ-* і з суфіксами відносності – *-анськ-*, *-ськ-* та їхніми різними фонетичними варіантами [Панцьо 1998, с. 180]. Два перших суфікси в усіх слов'ян здавна, як відомо, виражають індивідуальну належність особі. Два наступних досі вказують на колективну приналежність. Давній суфікс *-ьський* спеціалізувався на вираженні релятивності. Згодом антропоніми релятивного типу з цими суфіксами в багатьох слов'янських мовах, зокрема і в українській, почали виражати патронімність [Чучка 1984, с. 52].

Прикметникові прізвища з формантом *-ський* (*-цький*) Ю. Редько відносить до третього основного словотвірного типу українських прізвищ. Він наголошує на

їхньому поширенні в Галичині та на Правобережжі. Високу активність форманта *-с'кий* у прізвищотворенні Ю. Редько пояснює прагненням носіїв антропонімів до ошляхетнення тих чи тих прізвищ [Редько 1966, с. 198]. Однак суфікс *-ськ-* активно функціонує і в прізвищах, поширених на Лівобережній Україні, зокрема на Луганщині.

Доведено, що суфікс *-с'к-* – це один із найдавніших словотворчих формантів. Він досить продуктивний в українській мові. За допомогою нього утворюються прикметники від назв населених пунктів. Відтопонімні прикметники на *-с'кий* (*-ц'кий*) часто ставали родовими прізвищами [Панцьо 1998, с. 181].

В Україні відтопонімні прізвища на *-с'кий* (*-ц'кий*) почали виникати в XIV – XV ст. У XVIII ст., коли йшов процес формування й закріплення родових прізвищ, роль суфікса *-с'к(ий)* посилилась. У цей період в Україні почалося захоплення „шляхетними” прізвищами, тому справді деякі прізвища на *-с'кий* (*-ц'кий*) могли утворюватись штучно [Панцьо 1998, с. 181].

Ще в праслов'янській мові суфікс *-ськ-* уживався „при назвах місцевостей і був пов'язаний зі значенням належності і походження, звідки, мабуть, розвинулося значення групової присвійності” [Манакіна 1994, с. 196]. Сьогодні ж він є значно продуктивнішим. При додаванні суфікса *-ськ-* до топоніма одержуємо ад'ектонім (відтопонімний прикметник), що виражає ознаку предмета за відношенням до топоніма. Наступний етап у створенні прізвищ на *-ський* – це субстантивація ад'ектоніма, тобто використання його в ролі іменника.

Серед прізвищ, які поширені на Луганщині й мають суфікс *-ськ(ий)*, трапляються такі, твірними основами яких слугують:

а) імена людей (безпосередньо чи опосередковано – через назви населених пунктів): *Степановський* (Степан), *Василевський* (Василь), *Андріївський* (Андріївка, Андрій), *Данилевський* (Данилівка, Данилівці, Данило), *Савицький* (Сава), *Павловський* (Павло), *Єгорський* (Єгорівка, Єгорський, Єгор), *Левковський* (Левкове, Левко), *Петровський* (Петровське, Петро), *Богуславський* (Богуславка, Богуславський, Богуслав (від *Бог* і *слава*), *Костецький* (Кость);

б) прізвиська: *Дубовська* (Дуб), *Носовський* (Нос), *Рачковський* (Рак), *Цибулевський* (Цибуля), *Козловський* (Козел), *Кулаковський* (Кулак), *Мокровський* (Мокрий), *Соколовський* (Сокіл), *Царевський* (Цар).

Щодо цих двох груп прізвищ учені висловлюють думку про можливий їх патронімійний характер, тобто утворення таких похідних від прізвиськ батьків.

Частіше прізвища на *-ськ(ий)* утворювалися від основ, поширених іншими суфіксами. Від назв місцевостей, утворених за допомогою суфіксів *-ов-* (*-ів-*), *-ев-* (*-ів-*), *-ин-*, *-ан-*, *-ен-*, *-ар-*, утворювалися прізвища зі складними суфіксами *-овськ(ий)*, *-евськ(ий)*, *-івськ(ий)*, *-инськ(ий)*, *-енськ(ий)*, *-арськ(ий)*. Так, від назви *Омелькове* утворилося прізвище *Омельковський*, від *Козлове* – *Козловський*, від *Бажанівка* – *Бажановський*.

Суфікс *-ев-* виступає після палатальних приголосних (зокрема і після ствердлених у сучасній українській мові шиплячих та після **й**): *Андріївський*, *Бриєвський*, *Василевський*, *Генієвський*, *Дашевський*, *Злачевський*, *Котилевський*, *Писаревський*, *Цибулевський*, *Царевський*, *Ярошевський*. Рідко вживають суфікс *-ев-* після непалатальних, наприклад, *Данилевський*.

У прізвищах жителів Луганщини досить рідко помічено перехід суфіксального [e] в [i]: *Макарівський*, *Тимошівський*.

Як зазначає Ю. Редько, збереження первісних [о], [е] пов'язане, імовірно, з традицією вживання прізвища, а в низці випадків з діяльністю урядовців, які оформляли особові документи російською мовою. Прізвища, що їхні носії вимовляли по-українськи із закінченням *-івський*, записувались зазвичай російською мовою з *-овський*, *-евський* [Редько 1966, с. 83].

Формант *-івський* у прізвищах луганців представлено в основному варіантом *-овський*, в окремих антропонімах варіантом *-евський*: *Домбровський*, *Дубовський*, *Носовський*, *Соколовський*, *Ябловський*, *Биковський*, *Гришмановський*, *Дашевський*, *Дубровський*, *Желудовський*, *Золотовський*, *Злачевський*, *Ковалевський*, *Косовський*, *Ласовський*, *Мокровський*, *Новаковський*, *Пацеровський*, *Писаревський*, *Проскуровський*, *Ходаковський*, *Цепковський*, *Чудовський*.

Суфікс *-ськ* нерідко додають безпосередньо до основи чи вживають після іншого суфікса: *Кримський* (від Крим), *Курганський* (від Курган), *Луганський* (від Луганськ), *Ровенецький* (можливо, від Ровеньки), *Роменський* (від Ромни), *Сумський* (від Суми), *Краснокутська* (від Красний Кут), *Харківський* (від Харків).

Як бачимо, формант *-ський* (*-цький*) в антропоніміці Луганщини виявив досить високу активність. Нами зафіксовано з зазначеним вище формантом приблизно 17% прізвищевих одиниць від їхньої загальної кількості.

Серед аналізованих прізвищ жителів Луганщини найбільшою продуктивністю відзначаються деривати з суфіксом *-ський*, що ускладнений іншими елементами, які характерні для прикметника, у вигляді *-івський*, (*-овський*), *-инський*: *Крижанівський*, *Крижановський*, *Катлубинський*, *Квятковський*. Отже, іменування людності номенами

прикметникового походження, будучи семантичними утвореннями, мали високу здатність ідентифікувати особу й таким чином ставали прізвищем. Ад'єктивні прізвища на *-с'кий (-ц'кий)* досить помітні в антропонімії жителів Луганщини.

НАРОДНОРОЗМОВНІ ВАРІАНТИ ПРІЗВИЩ

Народнорозмовні варіанти прізвищ нерідко зберігають особливості, що відображають риси вимови чи специфіку функціонування загальних назв у говіркових системах. Зазвичай народнорозмовні варіанти прізвищ функціонують в усному мовленні, є ознакою розмовного стилю. Проте нерідко саме такі форми стають основою офіційного найменування людини. Ці прізвища позначені рисами тієї говірки, на основі якої вони виникли.

Зазвичай учені такі місцеві прізвища розглядають як рівноправні із загальнопоширеними або приймають їх за нормативні паралельно до інших локальних варіантів. Це зумовлено, переважно, наявністю варіантів у самих апелятивах або іменах людей (антропонімах), від яких походять прізвища.

Зібраний матеріал дає можливість стверджувати, що народнорозмовні варіанти прізвищ жителів Луганщини виявляють свою специфіку на різних мовних рівнях: фонетичному, словотвірному, морфологічному, лексичному.

Фонетичні особливості народнорозмовних варіантів прізвищ викликані здебільшого несистемними (іноді – системними) явищами, якими багате народне мовлення. До них передусім відносимо антропоніми, у яких порушено закономірність чергування [o], [e] з [i]: *Кітенко, Нісуля*. Створена в системі східноукраїнських говірок домінанта – уживання [i] в закритому складі (*Нерівна, Біловіл, Кривобік*) – тисне на антропоніми, у яких за аналогією [i]

вживають й у відкритому складі. Такі варіанти особових назв свідчать про нестабільність фонетичних рис говірок, хитання в системі. Підтвердженням останнього положення є факти паралельного використання форм в офіційному вжитку, у яких закономірність основного для української мови чергування збережена, з тими, у котрих вона порушена: *Нісуля – Носуля, Нерівна – Неровна, Кривобік – Кривобок*. Такі хитання у вживанні прізвищ у говірках регіону засвідчують, що в живомовній стихії активно діють протилежні чинники: тиск домінанти та вплив південноросійських говірок, у яких така закономірність чергування не витримана. Загалом в офіційному вжитку мають закріпитися форми антропонімів, у яких витримана загальна закономірність чергування [o], [e] з [i], хоч зафіксоване в офіційному вжитку прізвище змінити важко.

Непоодинокими є випадки, коли в особових назвах функціонують гіперизми, явища, що є наслідком намагання мовців уникнути фонетичних рис, які в їхній свідомості сприймаються як відхилення від діалектної норми. З метою відтворення правильної форми, відштовхуючись від „укання” (сильного наближення ненаголошеного [o] до [y]), діалектоносії нерідко будь-яке [y] замінюють на [o]. Це спостережено в прізвищах *Гоцул, Кошнір* тощо. Часто й [a] замінюють на [o] внаслідок відштовхування від того, що „акання” (наближення ненаголошеного [o] до [a]) властиве говіркам російської мови. Так виникають народнорозмовні варіанти прізвищ типу *Копустіна, Кочан, Колач* тощо. Ці явища переконують нас у тому, що в українських східнословобжанських говірках загальні їхні фонетичні риси відображено й у власних назвах, проте в офіційних варіантах прізвищ треба уникати такої несистемної заміни [y], [a].

І в народнорозмовних варіантах прізвищ, і в їхніх офіційних відповідниках нерідко вживають [e], що сягає давнього *ъ. Такі факти виявлені передусім в апелативних назвах: *беда* (пор. *біда*), *беседа* (пор. *бесіда*). Учені кваліфікують їх як несистемні (засвідчені лише в окремих словах) лексикалізовані релікти поліських говірок. Факти рефлексії *ъ як [e], засвідчені в прізвищах *Беденко*, *Поцелуєва*, *Беседа* та ін., репрезентують стійкість фонетичних рис, вироблених в умовах різномовного та різнодіалектного спілкування, відображення їх не тільки в загальних назвах, а й похідних від них власних.

Східнословобожанським говіркам, залежно від їхнього походження, властивий підвищений тип артикуляції голосних переднього ряду [и], [e], при якому [и] здатний змінювати свою вимову в напрямі до [і], а [e] – у напрямі до [и]. Відомий також обнижений тип вимови голосних [і], [и], [e], [o], при якому [і] може обнижуватися при вимові й наближатися до [и], а [и] обнижуватися в напрямі до [e], голосний [e] наближатися у вимові до [a], а [o] звужуватися й лабіалізуватися в напрямі до [у] [Глуховцева 2005, с. 36 – 38]. І хоча сучасне обстеження говірок засвідчує урівноваження різних артикуляційних типів у системі українських східнословобожанських говірок, в окремих словах чи їхніх формах можна віднайти варіювання кореня слова, що пов'язане з субституцією однієї голосної фонемі іншою у зв'язку з накладанням особливостей вимови голосних різних типів артикуляції.

Такими є прізвища *Герман*, *Гирман*, *Гірман*, які наразі ввійшли до офіційного вжитку й відображають особливості говіркового мовлення.

Прізвище *Герман* учені розглядають як похідний від власного імені *Герман* патронім [Фаріон 2001, с. 168], засвідчений пам'ятками з XVII століття. Ім'я *Герман* сягає латинського *germanus* і означає 'рідний', 'єдинокровний'.

Його пов'язують також з лат. *Germanus*, що розтлумачують як 'германець' чи з давньонімецьким *Nariman* < *hegi* 'армія', 'військо' і *man* 'людина' – воїн. Вважають, що в цьому випадку обидва іменники злилися в одне слово [Трійняк, с. 88]. Ім'я має такі розмовні форми, як *Гера*, *Германець*, *Германишко*, *Германій*, *Германко*, *Германчик*, *Германюк*, *Геря*, *Херман*, *Херманко*, *Херманюк* в українській та російській мовах. Від особової назви *Герман* зафіксовано прізвища *Герман*, *Германенко*, *Германець*, *Германишко*, *Германівський*, *Германович*, *Германченко*, *Германчик*, *Германчук*, *Германюк*, *Гермаш*, *Херманчук*, *Херманюк*.

Деякі вчені припускають, що названі прізвища можуть походити і від загального іменника *герман* 'німець', проте більшість дослідників, зокрема й П. Чучка, схильні заперечувати цю гіпотезу.

Варіанти усталеного в офіційному вжитку прізвища *Герман* (*Гирман*, *Гірман*) пов'язані з типом підвищеної артикуляції голосних переднього ряду [и], [е]. Він виявлений переважно в ненаголошеній позиції, хоча може консервуватися і в наголошених складах. Його зазвичай пов'язують також із незначним наближенням [о] до [у], а також з [а] середньо-заднього ряду, яке нерідко у вимові наближають до [о]. Ці „икаючі” говірки генетично пов'язані з деякими західнополтавськими та багатьма слобожанськими і степовими [Глуховцева 2005, с. 35 – 36]. Варіант прізвища *Гирман* поширений у Марківському районі Луганської області (сс. Сичівка, Кризьке), варіант *Гірман* – у Троїцькому районі (с. Іллічівка). Саме в цих районах засвідчено багато переселенців з Полтавської губернії.

Підвищену артикуляцію [е] демонструють також прізвища *Динисенко* (*Денисенко*<*Денис*), *Киба* (*Кеба*<*кеба* 'обдарування' [СУМГ II, с. 234]).

Функціонуванням варіантів з [a] та [e] спостережено у власних назвах *Гарасименко – Герасименко, Гаращенко – Геращенко*, тут субституція фонем /e/ – /a/ пов'язана з усталеною в певних говірках вимовою звуків в основі імен *Герасим, Гераско*.

Немало варіантів прізвищ пов'язані з функціонуванням особових імен, в основі яких ужито звуки [a], [o] (на початку слова чи в середині): *Алекса – Олекса, Александренко – Олександренко, Александрович – Олександрович, Александровський – Олександровський, Александрин – Олександрин, Алексійчук – Олексійчук, Алексин – Олексин, Алексієнко – Олексієнко, Алексіїв – Олексіїв; Апанасенко – Опанасенко, Апанасюк – Опанасюк*.

Офіційна система антропонімів Луганщини виникла на основі народнорозмовних варіантів, які за кількістю компонентів та структурою комбінацій кількох складових частин, фонетичним оформленням рельєфніше, повніше відображають ті соціально-історичні умови, у яких вони виникли, зберігають риси, що засвідчують їхній староукраїнський характер, нерідко утрачений в офіційних варіантах.

Особливістю староукраїнської мови є підвищення функційного навантаження протетичних приголосних [в], [г], [j] перед голосними на початку слова. Це явище відоме всім сучасним українським діалектам; форми з протетичними приголосними ввійшли в українську літературну мову як нормативні. Проте вибір лексем, у структурі яких наявні протетичні приголосні, змінюється від говірки до говірки, створюючи строкату картину діалектної диференціації [Гриценко 1999, с. 129].

У славістичній літературі протезою звичайно називають ті приголосні початку слова, для яких немає відповідників в інших індоєвропейських мовах [Журавлев 1965, с. 32]. Для української мови поява протетичних

приголосних звуків – типові зміни, що відчутно трансформують вихідну структуру слова [Гриценко 1990, с. 83]. Говори Правобережжя загалом виявляють набагато більшу схильність до протетичних приголосних, ніж говори Лівобережжя [Дзензелівський 1965, с. 91]. Непослідовність у використанні протези в слов'янських мовах і діалектах трактують як пізні діалектне явище, на відміну від випадків регулярної відповідності, що визначається як праслов'янське явище. В українських східнословобожанських говірках протезою охоплені і апелятивні, і власні назви. Протеза [в] та [г] в народнорозмовних варіантах прізвищ підтримувана значним поширенням [в] перед [у], [і], рідше – [е], [а] в багатьох апелятивних назвах досліджуваних говірок. Протетичний приголосний [в] поширений в ареалі значно частіше, ніж у літературній мові: *вен'бар* 'амбар' (із 104 обстежених н. пп. варіант з приставним [в] побутує в 40), *в'іу'со* 'овес', *в'і'вес* 'вівсюг', *в'іу'шани'к* 'приміщення для зимівлі вуликів', *'вумний* 'розумний', *'вумни'к* 'розумник', *ву'так* 'качур', *'вутка* 'качка', *'вутром* 'вранці', *звут'ра* 'зранку', *вуго'лине"ц* 'проміжок між верхніми й нижніми нитками основи при прядінні'. Проте протетичний [г] частіше усикають, а отже, функціонують слова типу *оріх*, *острий* тощо.

Прізвища, у зв'язку з непослідовним збереженням протетичних приголосних у різних говірках одного й того самого слова, утворюють варіантні ряди, у яких одне з прізвищ має протетичний приголосний, а в іншому він відсутній: *Вус* – *Ус*, *Вусик* – *Усик*, *Вівсяний* – *Овсяний*, *Вівчарів* – *Овчарів*, *Вільховий* – *Ольховий*, *Вільховський* – *Ольховський*, *Вільховченко* – *Ольховченко*, *Вільшанський* – *Ольшанський*, *Вовденко* – *Овденко*, *Гомелько* – *Омелько*, *Горішак* – *Орішак*, *Горіщук* – *Оріщук*, *Гарбузов* – *Арбузов*, *Гучитель* – *Учитель*.

Чимало прізвищ прикметникового типу в офіційному вжитку, а також в усному мовленні мають два варіанти закінчення. Особливо часто закінчення *-ий* може змінюватися на *-ій*, якщо основа прізвища закінчується на *жн, шн*. Зокрема, в офіційному вжитку закріплено обидва варіанти для прізвищ: *Горішний – Горішній, Негрішний – Негрішній, Наріжний – Наріжній, Безбожний – Безбожній, Безпрудний – Безпрудній, Задорозний – Задорозній, Закалюжний – Закалюжній, Закружний – Закружній, Калюжний – Калюжній, Колодяжний – Колодяжній, Подорозний – Подорозній* та ін. Виникнення закінчення *-ій* у говірках південно-східного наріччя (східнополтавських, слобожанських) учені пов'язують із уніфікацією форм називного відмінка прикметників за типом м'якої основи, головною причиною якої була взаємодія південно-західного за походженням явища вирівнювання прикметникових основ за твердим типом із переважаючим діалектним типом Середньої Наддніпряни, для якого віддавна було властиве розрізнення твердої й м'якої основ прикметників. Поширення уніфікації форм прикметників за типом м'якої основи є за своєю природою явищем гіперичним і було зумовлене прагненням подолати „неправильні” форми типу *домашний, синий* та ін.

З нульовим закінченням та закінченням *-а* зафіксовано прізвища, утворені від іменників, у яких закінчення є засобом розрізнення роду: *Лев – Лева, Лягуш – Лягуша, Макух – Макуха, Мандрик – Мандрика, Матюш – Матюша* та ін. При вживанні таких апелятивів в усному мовленні спостерігаємо хитання в роді, антропоніми, утворені на основі таких загальних назв, відображають цю рису східнослобожанських говірок.

Говорячи про походження сучасних прізвищ, їх народнорозмовних варіантів, не можна оминати й таке

важливе їхнє джерело, як вуличні прізвиська, що були невід'ємною рисою сільського народного антропонімікону: *Галушка, Буряк, Калюжна*. Саме вони нерідко стали основою для офіційних антропонімів. Сюди ж відносимо похідні від апелятивів, поширених у розмовному мовленні: *Надтока* (пов'язане з *надтока*, *надтічка* 'пришита до верхньої нижня частина сорочки нижче від пояса' [ВТССУМ, с. 714]; 'той, що надточив' [СУМГ II, с. 486]), *Надрага* (імовірно, утворене від дієслів *надрати*, *надраювати* [ВТССУМ, с. 713]), *Надикта* (співвідносимо з дієсловом *надиктувати* [ВТССУМ, с. 711]), *Нагула* (розглядаємо як варіант іменника *нагул*, що означає 'дію зі значенням *нагуляти*, *нагулювати*' [ВТССУМ, с. 709]).

Зовсім не вивченим залишається пласт прізвищ жителів Луганщини, в основу яких покладено діалектні лексеми, уживані в східнослобожанських говірках. Ці прізвища, хоч і набули офіційного статусу, мають народнорозмовну основу. На наш погляд, серед антропонімів цього типу варто виділити ті, які утворені від лексем, що й сьогодні функціонують в аналізованих говірках і мають їхні риси: *Реля, Ореля* (від *реля*, *ореля* 'гойдалка' [СОГ, с. 102], *Вервека* – *вервечка* 'мотузок для підвішування колиски' [СУМГ I, с. 134]), *Гожий* (від *гожий* 'гарний, красивий, придатний для чогось'). Другу групу складають ті, що утворені від номенів, які сьогодні в місцевих говірках не виявлено, але їх засвідчено в говірках української мови (південно-західного, поліського чи середньонадніпряньського типу): *Веретеха* – *веретя* 'дерюга' [СУМГ I, с. 135]. *Гунька* (від *гуня* 'верхній жіночий одяг'). Третю – ті, що утворені від апелятивів, які не набули статусу літературних, але побутують в ареалах української мови: *Вуйко* – *вуйко* 'дядько', *Війтів* – *війт*, *Вавак* – *вавак* 'чоловік з дефектами мови' [ГГ, с. 32]; *Варга*

– *варга* ‘губа’ [СУМГ, I, 126; СБГ, с. 41]. Отже, можна припустити, що ці найменування були вживаними в говірках східнослобожанського типу:

На Луганщині функціонують також прізвища, що мають риси говірок південно-західного наріччя. Так, у зв’язку з операцією „Вісла” на Луганщину були переселені українці з Лемківщини, які й донині живуть у кількох населених пунктах – селах Переможне та імені Карла Лібхнета Лутугинського р-ну, де до 1939 року проживали німці; у с. Великоцьк Міловського р-ну, с. Піски Новопсковського р-ну, с. Переможне Новоайдарського р-ну та деяких інших селах. Прізвища с. Переможного також неважко поділити на відіменні (утворені від імен людей) та відапелятивні (утворені від загальних назв). Прізвища цих сіл мають свої риси.

Вивчаючи антропонімію давньої Лемківщини, С. Панцьо зважала на функційні особливості родових найменувань, які використовують лемки. Усі основи прізвищ дослідниця поділяє на дві групи: основи іменні та основи апелятивні. Опис семантики твірних основ у її працях здійснено способом членування матеріалу на лексико-семантичні розряди в межах категорії *nomina personalia* та *impersonalia* [Панцьо 1995, с. 10 – 11].

Услід за цією дослідницею до першої групи відносимо прізвища, утворені від власних назв: *Матичак* <Mat-cz-ak < Mat-k-o - < Matthaios < matitahu ‘дарунок’ [Фаріон 2001, с. 240]; *Демчак* < Dem-cz-yn-a (czak) < Дем-к-о < Дем[ид] ‘славний, великий’, Дем[’ян] ‘присвячений Дамі’ [Фаріон 2001, 181]; *Васюра* < Basileios < basileios ‘царський’.

Від імені *Стефан* утворене прізвище *Стафеняк* (*Стафіняк*). Такий варіант прізвища здебільшого не фіксується словниками. Так, І. Фаріон виявляє в досліджуваних джерелах прізвища *Стефан*, *Стефаній*,

Стефанович, Стефанчук, що пов'язані з ім'ям *Стефан* [Фаріон 2001, с. 289], І. Трійняк подає біля 420 розмовних варіантів імені *Степан, Стефан*, серед яких і ті, що стали основою для прізвищ *Стефак, Стефалюк, Стефаневич, Стефаненко, Стефанець, Стефаняк, Стефанюк, Стефаник, Стефанишин, Стефанів* та ін., але не засвідчує варіанта *Стафеняк* [Трійняк, с. 348 – 349]. М. Лесюк, аналізуючи систему власних особових назв с. Ковалівка Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., розглядає ім'я *Стефан*, від якого утворені прізвища *Стефанко, Стефанишин* [Лесюк 2005, с. 177]. Імовірно, в аналізованій лемківській говірці в усному мовленні пройшла метатеза голосних, взаємозаступлення звуків [e] – [a] (*Стефаняк – Стафеняк*), це й стало основою для офіційного варіанта прізвища. Зміна [e] на [a] в середині імені, за свідченням Р. Осташа, може бути викликана різними причинами, хоч кількість особових імен зі слідами цієї зміни незначна: *Лавко < Левко, Лахно < Лехно* та деякі інші. Залишки цього фонетичного явища збереглися на території середньонадніпряньського говору, рідше – степового [АУМ, I, к. 324; Осташ 2005, с. 93].

Прізвище *Вансач*, на наш погляд, пов'язане з іменем *Іван*, зокрема його варіантами *Ванцьо, Ванч, Ванча, Ванчаба, Ванчик, Ванчук* [Трійняк, с. 143], а прізвище *Ганбаль* можна розглядати як похідне від *Гань-к-о < Ган[тіол], [Йо]ган*, а також *Ган[на]* [Фаріон 2001, с. 165].

До прізвищ відетнонімного походження належать *Мадяр*, що пов'язується у свідомості мовців із назвою *мадяр*, прізвище *Русин* етимологізоване з допомогою загальної назви *русин*.

Частина відапелятивних антропонімів, хоч і прозора за походженням, проте пов'язана з твірною основою, уживаною з кількома значеннями. Так, прізвище *Сороканич*, на відміну від зафіксованих І. Фаріон назвами

осіб *Сорока, Сороків, Сорокопуд, Сорохан*, пов'язаних із назвами птахів *сорока* і *сорокопуд* [Фаріон 2001, с. 287], співвідносно з іменниками *сорока* 'птах' та *сорок* 'мішок', числівником *сорок*, що ускладнює з'ясування історії постання прізвища. Імовірно, у цьому прізвищі доцільно виділити суфікс *-ан-*, який найчастіше виражає предметну, атрибутивну та процесуальну ознаки, виконуючи при цьому кваліфікативну функції [Фаріон 2001, с. 91]. Суфікс *-ич-* за походженням сягає праслов'янської доби, на думку І. Фаріон, він постійно був патронімним, уживаючись для творення назв осіб від загальних та власних назв [Там само, с. 56 – 57], зокрема *-ич* додавався до давньослов'янських відкомполітичних та відапеліативних імен та прізвищ: *Немирич, Бородинич, Воронич, Калитич, Козич, Слабинич* [Литвинчук 2005, с. 203 – 204]. Отже, прізвище *Сороканич* має твірну основу *сорок-*, ускладнену спочатку кваліфікативним, а потім патронімним суфіксами.

Походження багатьох прізвища можна з'ясувати лише за допомогою етимологічного словника. До них відносимо: *Гоць* < *Год[е]с>ц[лав]*, де праслов'янське *годъ* походить від *годныи* 'приємний, зручний' [Фаріон 2001, с. 172]; *Перг(х)ач* < *Пиргач* < *пиргач* 'кажан' (діалектне) [Фаріон 2001, с. 260]; *Гунчак* < *Гулька* < *гулька*, що вживається з кількома значеннями: 'гуля – верхній сукняний одяг', 'кожухар, кожушник', 'червона вовняна спідниця' [Фаріон 2001, с. 177]; *Цьолка*, імовірно, має варіант *Цьотка* [Фаріон 2001, с. 307], який утворений від *цьотка* 'тітка'.

Частина прізвищ прозора за походженням: *Бодневич* (від *бодня* 'діжка'), *Верхановський, Ковальчук, Біжко, Стадник, Ротецький* та ін.

Найпродуктивнішими суфіксами при утворенні прізвищ є форманти *-ак (-як), -ич, -ук, -чук, -ин*, рідко вживаються *-ур, -аль*.

Прізвища, утворені лексико-семантичним способом, можуть співвідноситися з власними іменами. Сюди слід зарахувати своєрідні абрєвіатури, тобто прізвища, які виникли в результаті скорочення форми називного відмінка власного імені (а може, кличної його форми). Можливість утворення скороченої власної назви підтверджено практикою живого мовлення. Найчастіше бувають скороченими прізвища, утворені від власних імен: *Мих, Вас (Вась)*.

Значна кількість народних варіантів прізвищ утворилася регресивним (безафіксним) способом словотвору: *Горбенко – Горб, Сіренко – Сірий, Біленко – Білий, Котенко – Кот* тощо. Вони вступають в омонімічні відношення з тими, що утворені від слів *горб, сірий, білий, кіт (кот)* та ін.

Тривалий час на сході України під впливом соціально-політичного ладу українським прізвищам надавали суфіксів, які не властиві для антропонімікону українців. Так виникли власні назви *Литвинов, Моргунов, Курчанов, Крикунов, Коротунов, Вергунов, Біловолов*. Проте народнорозмовні варіанти прізвищ, поширені в усному мовленні, зберігають їхню первісну форму, засвідчують про ті тенденції, які впливають на творення українських прізвищ: *Литвин, Моргун, Курчан, Крикун, Коротун, Вергун, Біловол*.

Проаналізований матеріал зайвий раз переконує нас у тому, що прізвище – це не сухий, позбавлений змісту паспортний знак. Це живе слово, пам'ять роду. І якщо одне прізвище несе в собі історію роду, то всі разом вони становлять історію народу.

ПИТАННЯ ПРАВОПISУ ПРІЗВИЩ, ЩО МАЮТЬ РИСИ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКОГО АРЕАЛУ

Визначаючи сутність прізвища, учені зазвичай акцентують увагу на тому, що це офіційне найменування людини, утворене на базі онімної або апелятивної лексики, пройшло довгий час формування та становлення. У результаті урядових заходів кінця XVIII – початку XIX ст. прізвищеві назви були закріплені за громадянами в ролі обов'язкових стабільних знаків [Бучко 1998, с. 36].

Прізвища українців у процесі свого функціонування зазнали значних формальних і правописних змін, що особливо стає помітним, якщо виникає потреба систематизувати й уніфікувати ці власні назви. У кінці XX – на початку XXI ст., коли українській мові надано державного статусу, питання правопису українських прізвищ є особливо актуальним, бо воно нерідко пов'язане із перекладом питомих прізвищ з російської мови, якою в XX ст. були не завжди правильно транслітеровані. А отже, правильне написання прізвища – це збереження його своєрідних ознак, особливостей.

От, скажімо, як треба правильно написати прізвища ***Нарижній, Нарижня***? Щоб з'ясувати це, звертаємося до аналізу значення й особливостей вимови слова, покладеного в основу прізвища. У сучасній українській мові функціонує прикметник *нарижний* 'розміщений, розташований на розі', '*перен.* надзвичайно важливий, істотний, основний' [ВТССУМ, с. 732]. У кінці XIX – на початку XX століття функціонувала ця ж форма (*нарижний*), яку й зафіксовано Словником за редакцією Б. Д. Грінченка ('кутовий' [СУМГ II, с. 516]), а також її похідні: *нарижник* 'куток даху, кутові стропила', 'обковані листовим металом кутки сундука', *нарижниці* 'снопи, які кладуть по кутках даху' [Там само]. Як бачимо, в обох словниках засвідчені лексеми з кореневим [i], хоч у

прізвищі законсервувалася інша вимова слова: *нарижний*, якій властивий обнижений звук [i], що сприяло його вияву як [и]. Отже, прізвище утворене від розмовної форми слова (*нарижний*), яке не стало нормою української літературної мови.

Для пояснення особливостей написання слова звертаємося до „Довідника українських прізвищ” Ю. Редька, з якого довідуємося, що нормативним визнано лише такий варіант прізвища: *Наріжний, Наріжна* [Редько 1969, с. 163]. Цю ж форму власної назви фіксує В. Горпинич у різних населених пунктах степової України [Горпинич, сс. 7, 19, 111, 135]. Проте, на наш погляд, не можна ігнорувати того, що аналізоване прізвище тривалий час функціонувало в усному мовленні й має традиційні для українських говірок риси. Це, зокрема, тверда вимова [p], яка могла спричинити обнижену вимову /i/ й реалізацію цієї фонемі у звукові [и], що, ймовірно, відображають також прізвища *Нарижняк* [Там само, с. 133], *Нарижнюк* [Там само, с. 180]. Поширеними є також форми *Нарожний, Нарожна*, зафіксовані й на Луганщині, і в степовій Україні [Там само, с. 196]; порівняймо також *Нагірний, Нагірна* [Там само, с. 310] і *Нагорний, Нагорна* [Там само, сс. 74, 152, 157, 167, 204, 211, 136, 258, 291]. Ці власні назви відображають особливості уснорозмовної традиції, у якій не завжди [o] в закритому складі чергується з [i]. Отже, традиція використання прізвища в усному мовленні нерідко зумовлює появу варіантів одного прізвища, які треба ретельно фіксувати й зберігати питомі риси на письмі.

Прізвища *Нарижній, Наріжна* мають закінчення прикметників м'якої групи, як і *Недавній, Недавня* [Там само, с. 21], *Городній, Городня, Нижній, Нижня* [Скрипник 1996, с. 299] та ін. Проте прізвища *Нарижній, Наріжна* співвідносні з прикметниками, які в літературній

мові належать до твердої групи [ВТССУМ, с. 732], а отже, закінчення *-ий, -я* не відповідають літературній нормі. Виникнення цих закінчень у говірках південно-східного наріччя (східнополтавських, слобожанських) учені пов'язують з уніфікацією форм називного відмінка прикметників за типом м'якої основи, головною причиною якої була взаємодія південно-західного за походженням явища вирівнювання прикметникових основ за твердим типом із переважаючим діалектним типом Середньої Наддніпряни, для якого віддавна було властиве розрізнення твердої й м'якої основ прикметників. Поширення уніфікації форм прикметників за типом м'якої основи є за своєю природою явищем гіперичним і було зумовлене прагненням подолати „неправильні” форми типу *домашній, синій* та ін. [Шарпило 1956 (2), с. 73]. Отже, прізвища *Нарижній, Нарижня* мають давні говіркові риси, які, на наш погляд, треба зберегти при написанні цих власних назв.

Не менш дискусійним є відтворення засобами літературної мови прізвища *Беседа*, співвідносного з літературним *бесіда*. Слово *бесіда* праслов'янського походження. Виникнення його сягає глибокої давнини й пов'язується із зрощенням прислівника *без* ‘поза, ззовні’ та *сєда* ‘місце сидіння’ > ‘лавка’. Обидва слова в наш час зникли: прислівник *без* перетворився на префікс, а слово *сєда* збереглося тільки як коренева морфема у складі похідних, наприклад, *сидіти*. Значення змінилося так: ‘сидіння поза житлом’ – ‘розмова під час такого сидіння’ – ‘бесіда’ [Шанский, с. 22].

Давність слова зумовлює його розлогу семантичну структуру в говірках. Зокрема, в українських східнослобожанських говірках воно, крім зафіксованих у літературній мові – ‘розмова з ким-небудь’; ‘доповідь, повідомлення на яку-небудь тему з наступним обміном

думками'; 'мова, мовлення' [ВТССУМ, с. 77], – може мати обрядові: 'обряд домовлення батьків наречених про весілля'; 'звичай, за яким родичі молоді йшли або їхали другого весільного дня на частування до батьків молодого'; 'гуляння в наступні після пародійного весілля дні'; 'післявесільні частування на запрошення у близьких родичів молодих'; 'сукупність учасників весілля' [Магрицька, с. 18]; а також не обрядове значення – 'гуляння'.

У лексемі *беседа* давній [*ě] рефлексований звуком [e], на відміну від багатьох говірок південно-східного наріччя, у яких у цій позиції функціонує [i]. Б. Шарпило, досліджуючи стан діалектного мовлення середини ХХ століття, констатував: „Усупереч панівній тенденції рефлексії [*ě] як /i/ має місце рефлексія північноукраїнського типу в словах *бе^uда*, *вистре^uлити*, *бе^uседа*” у східнослобожанському ареалі майже у всіх говірках, у степовому менш послідовно” [Шарпило 1956 (2), с. 59]. Учений мав рацію, коли стверджував, що згадане явище малопоширене, хоч і трапляється, у центральностепових говірках, натомість поширене в усіх слобожанських і частині полтавських [АУМ к. 8, с. 11].

Неважко припустити, що в минулому рефлексія [*ě] через /e/ була більш поширеною в говірках південно-східного наріччя. Так, у пісні, записаній О. Потебнею на Слобожанщині, уживається варіант *бель* 'біль – вибілене полотно': „Ой горе, горе, сухий дубе, Пошли полюбня через води, Ой через води до слободи, Де Катерина біль білила, З тонкою біллю говорила: „Ой беле ж моя, товста, біла, Як я тебе убілила?” [УНП, с. 31].

У записях діалектного матеріалу в с. Липцях колишнього Харківського повіту, доданих до праці К. Михальчука, зафіксовано словосполучення *бела біль* 'нитки, вибілені для шиття' [Михальчук 1872, т. 7, с. 574].

Зіставивши ці два факти, ми можемо говорити про спеціалізацію найменувань *бель* і *біль* на Слобожанщині: перше слово, імовірно, означало вибілене полотно; друге – нитки, вибілені для шиття по білому полотні.

У статті О. Ветухова „Говор слободи Алексеевка Старобельського уезда” подане також слово *беда*, *збедневіти* ‘зникнути’, внутрішня форма останнього, вірогідно, пов’язана з найменуванням *біда* (*У мене здоров’я збедневіло*) [Ветухов 1894, с. 15], а сама лексема репрезентує явище типової рефлексії [*ě] в східнослобожанських говірках. Це ж явище демонструє також варіант лексеми *быда*.

Отже, кожне слово нашої мови нерідко сягає глибокої давнини. Прізвище, що постало на його основі, несе чимало рис, історію яких можна виписати лише під час ретельного аналізу і писемних свідчень про особливості народного мовлення, і усних. Тому, прагнучи уніфікувати українські прізвища, ми не повинні забувати про типові риси усного мовлення, відображені у власних назвах.

НАЙПОШИРЕНІШІ УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА ЛУГАНЩИНИ

Питання функційної активності прізвищ залежно від особливостей творення, наявності окремих формантів у складі основи, характеру твірної основи (відантропонімної чи відапелятивної), причин виникнення антропоніма ще не знайшли одностайного вирішення. Зокрема, Ю. Редько стверджує, що прізвища, „утворені від імен, становлять серед українських та інших слов’янських (і не тільки слов’янських) прізвищ дуже помітну й кількісно значну групу” [Редько 1966, с. 35]. В антропоніміці луганців вони також чисельні. За нашими підрахунками, у „Словнику прізвищ жителів Луганщини” [Глуховцева]

вони становлять близько 3% усіх зафіксованих на Луганщині прізвищ. Це, здебільшого, похідні від чоловічих імен: *Юрків, Юркін, Юрко, Юрковець, Юрковський, Юрман, Юрнов, Юров, Юровий, Юрочко, Юрченко, Юрчишин, Юрчук, Юршиню*.

Зіставний аналіз чоловічого та жіночого іменника, зокрема списку імен-лідерів певної території, з прізвищами відантропонімного походження дає можливість стверджувати, що функційна активність імені мало позначилась на кількості варіантів прізвищ, утворених від одного імені. Проте спостережено таку закономірність: чим більше варіантів має власне ім'я, тим більша кількість прізвищ може від нього утворитися. В антропоніміці луганців виявлено найбільше похідних від імен *Іван, Андрій, Петро, Михайло*.

Рідше основою для творення прізвищ стають жіночі імена, зокрема, в антропоніміці луганців це *Анна, Дар'я, Марина, Марфа, Наталка, Тамара, Тетяна*. Так, від імені *Наталка* та його варіантів зафіксовано такі прізвища: *Наталенко, Наталуха, Наталушкін, Натальїн, Наташкін, Наталчин*. Ім'я *Анна* стало базою для таких власних назв: *Анненко, Анненков, Аннич, Аннусов, Аннушкін, Аннюк*. Ю. Редько стверджує, що серед відіменних прізвища, похідні від жіночих імен становлять 6% [Редько 1966, с. 36].

Станом на 2001 рік (за наслідками перепису населення) найпоширенішими прізвищами серед громадян України були: Шевченко – 158462 осіб, Мельник – 158042, Коваленко – 134291, Бондаренко – 133988, Ткаченко – 123594, Кравченко – 113851, Ковальчук – 100598, Коваль – 91339, Шевчук – 82397, Савченко – 67424, Лисенко – 66506, Мороз – 65645, Ткачук – 63966, Петренко – 63425, Бондар – 52088 (Боднар – 22129). Як бачимо, це, здебільшого, прізвища, утворені від назв професій, роду

занять, окремих імен (Сава, Петро), назв особи за індивідуальною ознакою першоносія (Лисенко) тощо [http://uk.wikipedia.org/wiki/Українські_прізвища].

Якщо проаналізувати антропонімікон жителів окремих міст Луганської області, то найуживанішими в м. Лисичанську є такі: *Бондар, Бондаренко, Гончаренко, Кравченко, Науменко, Олійник, Шевченко*; у м. Свердловську – *Божко, Бондаренко, Борисенко, Дяченко, Іваненко, Савченко, Чередниченко, Шевченко*; у м. Кремінне – *Коваленко, Кривич, Ляшенко, Василенко, Волошин, Іванченко, Коваленко, Пастух, Рудь, Бондаренко, Шевченко*; у м. Гірське – *Беда, Бондаренко, Гребенюк, Білоусов, Герман (Гірман), Дейниченко, Зінченко, Калашник, Коваленко, Кравченко, Криворучко, Перепелиця, Поліщук, Романенко, Руденко, Сенік, Сорока, Стрельник, Ткачук, Шевченко*. Як видно з наведених прикладів, це переважно антропоніми, в основу яких покладено назви осіб за професією, рідше – чоловічі імена, ще рідше – назви осіб за місцем проживання, індивідуальні ознаки першоносія тощо.

Якщо говорити про окремі сільські населені пункти, то найбільш уживані прізвища цих типових східнослобожанських говірок, що розміщені в північних районах Луганської області, можуть пов'язуватися з тим, звідки прибули переселенці, хто першим заснував село. Так, скажімо, у с. Ольшани Троїцького району компактно переселилися жителі с. Вільшани, що нині знаходиться на Сумщині. Від назви місця проживання утворилося прізвище *Ольшанський*, яке й донині є родовим для багатьох сімей цього села. Щоб якось розрізнити один одного, ольшанці почали іменувати односельців за прізвиськами, якими нерідко ставали назви свійських тварин. Так виникли прізвиська *Кінь (Коні), Корова (Корови), Індик (Індики), Коза (Кози)* та ін. Усі прізвиська

мають негативну конотацію. Отже, *Коні* – напористі, *Корови* – незграбні, *Гуси* – галасливі, *Індики* – бундючні, *Свині* – неохайні та ін. Цей відтінок значення відображений у ситуації, коли мати переконувала доньку не виходити заміж за одного з Ольшанських. Наводячи різні аргументи, вона, урешті-решт, скористалася таким: „*Ну куди ти лізеш? Куди? Ти що, не поміляєш: та то ж Індики!*”

Прізвище *Полтавський* поширене в с. Полтавське (Троїцький р-н), куди була переселена людиність із Полтавської губернії [Шевцова 2000, с. 106], прізвище *Роменський* – у с. Новобіла (Новопсковський р-н), де проживають переселенці з Роменщини (тепер Сумської області).

Найбільш поширеними прізвищами с. Бутове Старобільського р-ну є антропоніми першопоселенців. Усі вони мали великі родини, тому й сьогодні цих прізвищ найбільше в цьому населеному пункті. Це *Циганок*, *Черниш*, *Крутько*. Цікаво, що носії прізвища *Черниш* були русоволосими, тому, імовірно, воно носило іронічний характер, оскільки *Циганки* справді були темноволосими й темношкірими. Вуличні прізвища ці родини також мали, але вони присвоювалися за якісь індивідуальні риси одного з членів родини. Одну родину *Циганків* прозивали *Череватими*, іншу – *Ротними*, ще іншу – *Ротані*, родину на прізвище *Беседа* по-вуличному звали *Параньки* (за ім'ям бабусі *Параски* – *Параньки*). Був тут і *Мінько*, *Дасинок* тощо.

У с. Лиман Старобільського району найбільш уживаним є прізвище *Байрачний*. На меморіальній дошці пам'яті, яку знаходимо в центрі села, викарбувано десятки прізвищ Байрачних, які загинули в роки війни. Отже, раніше цих прізвищ у селі було ще більше. У с. Сичівка

Марківського району особливою активністю було позначене прізвище *Герман / Гирман*.

У багатьох населених пунктах краю найпоширеніші прізвища збігаються з назвами поселень, як-от: у с. Михайлюки Новоайдарського р-ну найуживанішим є прізвище *Михайлюк* (назву населеного пункту мотивують іменем його засновника), у с. Гречишкіне цього ж району більшість родин носять прізвище *Гречишкін* (село назване на честь першопоселення Гречишкіна [Там само, с. 96]), у с. Великоцьке Міловського району поширене прізвище *Великоцький* (назва села утворилася від прізвища першопоселення Великоцького [Там само, с. 93]), у с. Чорнухине Перевальського р-ну до цього часу функціонує чимало прізвищ *Чорнуха* (назву села мотивують прізвищем *Чорнуха*, назву річки (*Чорнуха*) вважають вторинною [Там само, с. 94]), у с. Лизине Білокуракинського р-ну одне з найпоширеніших прізвищ – *Лизенко* (назву поселення пов'язують з іменем *Ліза* або прізвищем *Лизенко* [Там само, с. 94]).

У багатьох власних назвах помічаємо основи топонімів чи гідронімів, уживаних на Луганщині: *Заміуський* (р. Міус), *Біловодченко*, *Біловодський* (сміт Біловодськ), *Нещерет*, *Нещеретний* (с. Нещеретове Білокуракинського р-ну), *Донець*, *Дон* (річки Сіверський Донець і Дон), *Бахмутський* (с. Бахмутівка Слов'яносербського р-ну), *Луганський*, *Луганцев* (м. Луганськ), *Кризький* (с. Кризьке Марківського р-ну), *Великіцький*, *Великоцький* (с. Великоцьке Міловського р-ну), *Деркульський* (р. Деркул).

Морфологічна будова прізвищ жителів Луганщини різноманітна. Серед них нараховуємо багато словотворчих типів. За своїм поширенням перші місця займають чотири з них: прізвища з суфіксом *-енк(о)*, як-от: *Степаненко*, *Шевченко*, *Юрченко*, *Ткаченко*; прізвища з суфіксами *-ук*,

-юк, -чук, як-от: *Іванюк, Ковальчук*; прикметникові прізвища з суфіксами -ськ-, -цьк-, -зьк-, наприклад, *Квітковський, Яблонівський*; прізвища, утворені лексико-семантичним способом, наприклад, *Шуліка, Середа, Бойко*.

Отже, функційна активність прізвищ за різними ознаками – цікавий об'єкт дослідження, пов'язаного з історією конкретного населеного пункту.

ПРІЗВИСЬКА В СИСТЕМІ ВЛАСНИХ НАЙМЕНУВАНЬ ЛЮДИНИ

Прізвища є офіційним найменуванням людини, тому сфера його функціонування офіційно-ділова, поза нею для ідентифікації людини вживані прізвиська, народжені розмовним мовленням, позначені підвищеною експресивністю й емоційністю. Не випадково прізвиська відносять до конотонімів, семантична аура яких, крім окремих значеннєвих відтінків, містить меліоративні чи пейоративні семи.

Учені доводять, що сучасна система прізвиस्क позначена суміщенням епох, мовних механізмів, тенденцій, оцінок, соціокультурної спрямованості, віянь моди, адже наразі можна говорити про прізвиська сільського населення ареалу та такі, що виникають і функціонують у містах. Описано й прізвиська, поширені в окремих соціальних групах: прізвиська учителів, школярів, комп'ютерників тощо. „Загальний аналіз досліджень прізвиस्क в українському мовознавстві засвідчує зосередженість науковців на двох визначальних аспектах – територіальному й часовому зі збереженням загальноантропонімного контексту” [Нелюба 2015, с. 29]. Цей підхід спостерігаємо в багатьох працях, що зумовлює актуальність такої проблематики досліджень: говіркова специфіка прізвиस्क, прізвиська в контексті національного ономастикону, прізвиська тієї чи тієї часової епохи,

прізвисько як передумова появи прізвища [Герасимчук 2002; Наливайко 2011; Чучка 2008 та ін.].

Сучасні прізвиська Луганщини в лексико-семантичному аспекті вивчені В. Галич [Галич 2003], Н. Федотовою [Федотова 2008], сільський прізвиськовий ономастикон був предметом уваги студентських і магістерських науково-дослідних праць [Насурдинова 2008; Майборода 2008; Рубан 2008; Семчук 2008; Бальбус 2010; Заходяченко 2010; Коновалова 2010; Колесникова 2009], у яких порушено питання про мотивованість прізвиськ, поділ їх на семантичні групи залежно від походження, а також функційну активність тощо.

Загальновідомо, що сьогодні прийнято розглядати прізвисько як текст, основні змістові характеристики якого можуть бути пояснені соціумом, що породив цей різновид власної назви. Давні за походженням прізвиська втрачають мотиваційні ознаки, покладені в його основу, новоутворені неофіційні найменування людини до певного часу мають прозору семантичну ауру.

Спостереження свідчать, що залежно від мотиваційних ознак, покладених в основу прізвиська, можна виділити передусім групу розмовних антропонімів, утворених від прізвищ: *Мося* (прізвисько) – *Мойсеєв* (прізвище), *Просо* – *Просяник*, *Майор* – *Майоров* (с. Новобіла); *Вася* – *Васильченко*, *Скрипач* – *Скрипник*, *Шева* – *Шевченко*, *Ігнат* – *Ігнатов* (с. Просторе); *Васька* – *Васильєв*, *Дерев'яний* – *Дерев'янка*, *Гошка* – *Гончаров*, *Чижик* – *Чижевський*, *Соловей* – *Соловійов*, *Бурко* – *Бурківченко*, *Заєць* – *Зайцев*, *Троцик* – *Троценко*, *Рожок* – *Рожков* (с. Смолянинове); *Усік* – *Вус*, *Чеча* – *Чечко*, *Литя* – *Литовченко*, *Кострома* – *Костромцов* (с. Курячівка); *Теліпайло* (прізвисько) – *Теліпанова* (прізвище), *Говоруха* – *Говорухина*, *Зайка* – *Зайчанська* (сміт Новоайдар); *Пушок* – *Пушкарьський*, *Кузя* – *Кузниченко*, *Макар* – *Макаренко*,

Бистрий – Бистрянцев, Бондарік – Бондаренко, Заблодя – Заблодський, Літва – Литвиненко, Кочерьошка – Кочергіна (сміт Біловодськ); *Івани(і)ха – Іванова, Коле(є)со – Колесников, Тьоси(і)ха – Тьосова, Рижки – Рижкови, Бринза – Бринзова, Оси(і)пок (Йоська) – Осипов, Чобот – Чоботов, Чапкін – Чаплигін* (сел. Велика Вергунка, м. Луганськ).

При утворенні прізвиська внутрішня форма прізвища може спотворюватися або під впливом звукової оболонки власної назви, або внаслідок переосмислення її, або у зв'язку із врахуванням індивідуальних рис носія прізвиська. Так виникли власні назви: *Мозоль* від *Мозговий* (с. Новобіла), *Монах* від *Моначинов*, *Гошка* від *Гончаров* (с. Смолянинове), *Котяра* від *Котилевський* (с. Курячівка), *Горлатий* від *Пєснєв*, *Перевертун* від *Дзига* (сміт Новоайдар), *Чапкін* від *Чапליгін* (сел. Велика Вергунка).

Численними є прізвиська, утворені утинанням офіційних власних найменувань. **Утинання слів** – спосіб словотворення, унаслідок якого від твірної основи слова відсікають її частину; залишена частина (утинок) перебирає на себе змістові, морфологічні, синтаксичні функції утнутого слова (детально про словотвірне утинання див. [Нелюба 2007, с. 182 – 207]). Утинання слів часто використовується при утворенні прізвиськ: *Безрук* – від *Безруков*, *Сокол* – *Соколов*, *Тарас* – *Тарасенко* (с. Смолянинове); *Чмих* – *Чмихало* (сміт Новоайдар); *Комісар* – *Комісаренко*, *Гаврил(о)* – *Гавриленко*, *Черкас* – *Черкасов* (сміт Біловодськ).

Трапляються випадки, коли прізвиська цієї групи не мають смислового значення: *Бу* (*Булгаков*). Подібні приклади безпосередньо пов'язані з явищем економії мовної енергії людиною, коли відбувається згортання інформації в процесі спілкування. Іноді прізвиська

утворюються додаванням до основи прізвища зменшувального суфікса *-ок-*: *Волчок* (від *Волков*), *Клочок* (від *Клочко*), що є виявом схвального ставлення, позитивного емоційного навантаження [Майборода 2008, с. 111].

Низка прізвищ утворені від власного імені людини (вони є емоційно конотованими і нерідко містять у своїй структурі відповідні суфікси): *Сюндрик* – носій цього прізвищя *Олександр* (невисокий на зріст чоловік), *Шуран* – від *Сашко* (с. Смолянинове); *Гарік* (від Ігор), *Ендрю* (від Андрій), *Тоша* (від Антон), *Свят* (від Святослав) (с. Просторе).

Серед молодого покоління мовців популярними стали антропоніми, утворені за аналогією до іншомовних власних імен: *Ден* – *Денис*, *Макс* – *Максим* (с. Новобіла); *Джаван* – *Іван* (схожий на грузина), *Сасік* – *Олександр* (так хлопчика в дитинстві називала мати) (с. Закотне), *Гарик* – *Ігор*; *Саїд* – *Сашко* (носій імені схожий на вихідця з Кавказу), *Гога* – *Георгій*. Прізвищя такого типу поширені повсюди.

Нерідко спостерігаємо суміщення кількох сем: носієм однієї семи є ім'я, а іншої – індивідуальні ознаки члена мовної спільноти: *Льога* – носій цього прізвищя в дитинстві не вимовляв своє ім'я *Серьожа*; *Льоцик* – від імені *Льоня*, яке він також не міг правильно вимовити. До речі, прізвищя *Льоцик* стало родовим, оскільки й інших членів родини в селі називають *Льоциками*, замінюючи, отже, офіційне прізвище (с. Просторе); *Ваваня* – чоловіка звать Іваном, але сам він трохи заїкається й каже на себе *Ваваня* (с. Закотне).

Наступну групу складають прізвищя, які вказують на зовнішні фізичні та внутрішні психічні особливості людини (членів її сім'ї або когось із предків): *Німенька* – глухоніма жінка, *Глухий* – його батько був глухий,

Безрукий – під час війни втратив обидві руки, *Курочка* – ця жінка мала поганий зір (нічого не бачила вночі, примружувалась і присідала, як курка), *Лисиця* – це дуже хитра жінка, до того ж, невелика на зріст, рудоволоса, *Кулик* – невисокий чоловік, схожий на кулика, *Вонюча* – бабуся милася дуже рідко (сама жінка вже померла, а її сина й досі кличуть *Вонючим*), *Красулі* – ці три сестри були дуже вродливими (с. Смолянинове); *Косий* – чоловік, який хворіє на косоокість; *Мертва голова* – людина, у якої погано трималася голова; *Шатун* – чоловік, який під час ходьби хитається, *Кривий* – у чоловіка криві ноги, *Рашипіль* – чоловік з дефектами шкіри обличчя (від *рашипіль* ‘різновид слюсарного інструмента’, ‘терпуг’ [ВТССУМ, с. 1203]) (с. Новобіла); *Дьоргалка* – нервова людина, *Суслік* – боязлива, *Кип’яток* – запальна, *Отец* – захисник молодших за віком, *Парти(и)зан* – мовчазний, *Бубу* – нерозбірливо розмовляє (сміт Біловодськ).

Іноді прізвисько надане за формою тіла чи окремих його частин: *Лимон* – людина, тіло якої схоже на форму лимона (голова трохи витягнута, ноги худі, а тулуб товстий, крім того, ця людина майже завжди незадоволена чимось, має „кислий” настрій) (с. Курячівка).

В основу прізвиська часто покладено домінантну рису зовнішності людини: *Рижик* – чоловік, який має рудий, тобто „рижий” колір шкіри; *Кроква* – чоловік високого зросту; *Гвоздик* – людина високого зросту, худорлявої статури з витягнутою головою; *Костиль* – у народній уяві це людина, тіло якої нагадує форму костура, ноги худі, тулуб і шия продовгуваті; *Гарбузка* – жінка, яка має рожево-червоний колір шкіри обличчя; *Копея* – кругла форма обличчя людини нагадує копійку; *Сом* – товстий чоловік (с. Смолянинове); *Локатор* – людина з великими вухами, *Кабан* – міцної статури, великий, *Брежнев* – людина, яка має густі брови, *Прозрачний* – худий, *Індус* –

засмаглий, *Шнобак*, *Яга* – людина з великим носом, *Виварка*, *Жир*, *Пампуха* – товстий, *Довгий*, *Длинний* – високий, *Карієсний*, *Сквозняк* – людина, у якої є проблеми з зубами, *Сліпець* – людина, яка погано бачить, *Молекула* – маленька на зріст (сmt Біловодськ); *Блондин* – усі члени родини біляві, *Чебурашка* – чоловік з дуже великими вухами, *Колобок* – обличчя цього чоловіка за формою нагадує млинець, *Шпари(і)к* – невеличкого зросту чоловік, який, здається, може пролізти в будь-яку шпарину, *Гумплен* – чоловік з великим ротом (с. Закотне). Номінатори нерідко звертають увагу на зріст односельця – *Довгий*, *Тюбик*, *Огірок* – високий; *Лось*, *Термінатор* – кремезний; *Малий*, *Шпендик* – невисокий; волосся (за кольором) – *Чорний*, *Блек* (від англ. ‘чорний’), *Рудий*, *Чиж* – рудий. Крім кольору волосся, фіксується і його відсутність – *Лисий* (с. Просторе).

Значною за кількістю є група прізвищ, що вказують на риси характеру, особливості поведінки людини або ж членів її сім’ї чи предків: *Бидова* – жінка дуже лихої вдачі, балакуча, скандальна, *Лобатий* – усі представники роду мають високе чоло, *Балабович* – чоловік любить побазікати, *Багіра* – дуже ексцентрична жінка з немотивованими вчинками, *Гадость* – так звали чоловіка і жінку за особливості їхнього характеру, *Перчики* – у цій сім’ї всі маленького зросту і з червоними носами, злі, *Кротик* – чоловік має маленькі очі і низький зір, *Подлець* – іменування за вчинками, *Качур* – отримав своє прізвище за особливостями ходи, *Вепр* – дуже впертий чоловік, *Белка* – жвавий і спритний чоловік, *Унтер-пришибей* – чоловік із деякими розумовими відхиленнями, *Дротик* – чоловік запальної вдачі, *Пуз* – статний чоловік з великим черевом, *Шатун* – чоловік, який зловживає алкоголем і тому має невпевнену ходу (с. Закотне).

З метою ідентифікації людини й вирізнення з-поміж інших в основу найменування можуть бути покладені вподобання людини: *Пепс* – хлопець полюбляє вживати пепсі, *Щука* – це найзавзятіший риболов села, *Шавела* – любила наспівувати пісню „Шавела-кукарела” (с. Закотне).

Сільський антропонімікон вирізняється з-поміж інших тим, що в ньому функціонують прізвиська за відношенням до її родичів (зазвичай вони є родовими іменами). Серед них виділяємо утворення від особових імен предків родини: *Стратони* – від діда *Стратона*, *Лихванчуки* – прадіда звали *Лихван*, *Хвані* – у них була баба *Фаня* (діал. *Хваня*), *Тищенчиха* – її дід був *Тихоном*, *Орхипи* – батька звали *Архип* (*Орхип*), *Мишуньки* – прапрадід був *Мишком*, *Катюк* – його матір звали *Катериною*, *Прокошки* – батька звали *Прокопом*, *Маврович* – бабуся була *Маврою*, *Панько* – у нього діда звали *Пантелеймоном* (с. Смолянинове); *Кузьмичі* – тут колись жив дід *Кузьма*, *Филимони* – діда звали *Филимон*, *Марута* – жінка отримала прізвисько в спадок від своєї матері *Марії*, яку по-вуличному звали *Марутою* (с. Закотне); *Климуші* (*Ведмєдеви*) – від імені прадіда родини – *Клима* (с. Морозівка).

Основою родового прізвиська може бути прізвище засновники роду або якийсь випадок із життя: *Кокиха* – бабуся, рід якої походить від прадіда із прізвиськом *Кок*. Цікавим є прізвисько *Кальцій Це* (*CaC*), що походить від прізвища *Сас*, яке за написанням збігається із формулою хімічної сполуки, що й стало основою номінації (с. Курячівка); *Каленники* – таке прізвисько родина отримала через те, що колись у них росло багато калини (с. Закотне); *Лом* – під час сварки чоловік, якого так назвали, завжди хапав ломаку (с. Смолянинове); родина Лисенків має прізвисько *Жирик* (походить від дівочого прізвища бабусі – *Жирик*) (с. Морозівка).

Поодинокими є прізвиська, що повідомляють про вчинки людини, які він колись зробив: *Бабак* – люди розповідають, що цей чоловік рано повернувся з війни і *ходив по бабах* (с. Морозівка).

Окремо виділяємо прізвиська-рефлексиви, які виникли від найбільш уживаного людиною слова або словосполучення чи фрази: *Ла-ха-ха* – так вигукує чоловік у стані напідпитку, *Сироватка* – чоловік на похмілля просить у людей сироватку, *Аджя* – чоловік, що танцюючи, вигукував *аджя*, *Гонок (Гон)* – чоловік, що, граючи в карти, повторював: „*Берем на гон!*”, *Котуся* – любив наспівувати пісеньку „*Котусю, батечку ти мій!*”, *Курлаї* – так дід називає лелек, *Жабка* – у дитинстві батьки лякали хлопчика жабами, тому він їх панічно боявся, *Кнопка* – чоловік понад усе боявся кнопки, яку, якщо хтось натисне, то все злетить у повітря, *Какора* – колись у село привозили з цукрового заводу патоку, яку дід називав *какорою*, *Вісик* – у себе вдома торгував усім, при нагоді кричав: „*У мене вісики є! Зараз я зважу!*”, *Вавазя* – дід сварив онука: „*Казав тобі, не бігай, вавазя буде*” (с. Смолянинове); *Агов* – чоловік часто вживає це слово як вигук, *Шановний* – усіх знайомих він так величає, *Месер* – будучи ще малим, чоловік стрибав з дерева і називав себе месер-шмідтом (с. Закотне).

Прізвиська можуть вказувати на ваду вимови: *Пишля* (на думку односельців, людина не чітко вимовляє звуки [ц], [ш], [с] і, як кажуть, *пишлявить*) (с. Новобіла); *Мійоська* (носії прізвиська Мінчук Сергій, який у дитинстві не міг правильно вимовити – *Мінчук Серьошка*) (с. Просторе); *Зіл* (у народній уяві автомобіль ЗІЛ є дуже повільним транспортним засобом, так само повільно, із зупинками, говорить і хлопець, який має це прізвисько); *О-о-окунь* (чоловік заїкався лише при вимові голосного [о]); *Аніцька* (бабуся, на ім'я Аня, мовлення якої мало хто

розумів, бо воно було насичене свистячими звуками [с'], [ц'], що спричиняло суцільний писк) (с. Курячівка).

Прецедентом для утворення прізвиська могла стати зовнішня подібність до відомих діячів: *Єльцин* (бо дуже рано посівів), *Сталін* (обличчям схожий на Сталіна) (с. Смолянинове).

Прізвиська луганців нерідко мотивовані назвами роду діяльності, професії або певних дій: *Чабан* – хтось із предків пас череду, *Починки* – дід шив і ремонтував взуття, *Вакула* – хтось із предків працював у кузні (за аналогією до гоголівського персонажа – коваля *Вакули*), *Бублейники* – дід Павло пік бублики і продавав їх (с. Смолянинове); *Лісник* – чоловік працює лісничим; *Пасічник* – чоловік, який займається бджільництвом; *Пред* – колишній голова колгоспу („председатель”); *Інженер* – чоловік, що за фахом є інженером-механіком; *Касирша* – жінка працювала у відділенні банку касиром (с. Новобіла); *Цибулина* – вирощує цибулю; *Городниця* – у сім'ї було багато городів; *Завгар* – у колгоспі був завгаром (с. Курячівка); *Дерев'яний* – гарний будівельник, зокрема столяр, *Бригадир* – усе своє життя працює бригадиром, *Шахтьор* – давно дід працював на шахті, а тепер увесь рід так називають, *Тусто* – за улюбленою моделлю літака ТУ-134 (с. Закотне); *Батюшка* (співав у церкві) (с. Просторе).

З-поміж аналізованих можна виділити прізвиська, пов'язані з військовою справою: *Даманський* – проходив військову службу на острові Даманський, один з небагатьох залишився живий, *Прапор* – колись був прапорщиком, *Старшина* (в армії він був старшиною) (с. Закотне); *Сапер* та *Майор* (служили в Афганістані) (с. Просторе).

До прецедентних [Нелюба 2015, с. 30] відносимо прізвиська, мотивовані назвами видів свійських тварин, яких розводили господарі, або назвами традиційно

вироснути ними рослин чи продуктами виробництва: *Гусеренки* – мали багато гусей, *Коза* – жінка мала в господарстві козу (а раніше не було прийнято тримати кіз – це було ознакою бідності), *Синички* – підгодовували синичок, *Гарбузи* – ця родина колись насадила на пустирі гарбузів і збрала з них гарний урожай, *Клочки* – у цих людей завжди у дворі було багато клоччя з конопель, із яких пряли прядиво, *Вовни* – мали багато овечої вовни, *Молошнякаи* – розводили корів і мали багато молока (с.мт Біловодськ).

Невеликою за кількістю одиниць є група прізвиськ, які виникли від назв одягу: *Хромки* – чоловіки цього роду носили хромові чоботи, *Кубушки* – ці хлопці-брати, на відміну від решти односельців, які взимку носили шапки-ушанки, мали шапки іншої форми (с. Смолянинове); *Фісташика* – ця жінка любила одягатись за останньою модою, екзотично (с. Закотне).

Прізвиська луганців містять одиниці, які виникли на основі реакцій учасників комунікативного акту на сучасні процеси в суспільстві. Тому серед великої кількості неофіційних антропонімів функціонують і такі, що пов'язані з героями літературних творів, кінофільмів, персонажами мультфільмів: *Понка*, *Гайка* (мультфільми „Качині історії”, „Чіп і Дейл”), *Зюзя*, *Синиця* (з кінофільмів „12 стільців” та „Кадети”) (с. Просторе).

Схожість односельців із персонажами кінофільмів чи мультфільмів виявилася мотивом номінації людей при утворенні прізвиськ: *Портос* – зовні схожий на героя кінофільму за твором О. Дюма „Три мушкетери”; *Телупузик* – в основу покладено зовнішню схожість із популярними героями мультиплікаційного фільму (с. Просторе). Подібні прізвиська називають витворами епохи, бо вони репрезентують реакції людей на найновіші події в житті суспільства, демонструють світобачення

мовної спільноти, подають оцінку популярності певних дійових осіб кінофільмів тощо: *Ван Дам* („Універсальний солдат”), *Будулай* („Повернення Будулая”), *Бумер* („Бумер”), *Фіона, Шрек* („Шрек”, *Сіфон, Борода* („Наша Rasha”), *Белій, Космос, Пчола* („Бригада”), *Вольт* („Volt”) (смі Біловодськ). Такі прізвиська побутують переважно серед молоді та школярів, відображаючи зацікавлення їх якимись явищами. Відзначимо, що прізвиська цієї групи є найменш стійкими й можуть змінюватися.

Поява прізвиськ-новотворів пов’язана з впливом ЗМІ на життя в суспільстві, а також з тим, що кіно- та телепродукція стала більш різноманітною. Прийом ретроспекції дозволяє стверджувати, що прізвиська такого плану не функціонували в повсякденному вжитку людей аж до останніх десятиліть ХХ століття. Вони є нейтральними щодо особи, не містять конкретної інформації й можуть характеризувати велику кількість людей одночасно, хоч конотація таких прізвиськ пов’язана із загальним ставленням членів мовної спільноти до героїв серіалів, мультфільмів. Але важливість прізвиськ цієї групи є безсумнівною, оскільки вони відображають реалії повсякденного життя мешканців селища, розкриваючи особливості мислення та світобачення молодого покоління мовців [Коновалова 2010, с. 81].

Кількісно невелику групу складають прізвиська, похідні від назв національностей її носіїв: *Киргизи, Полячка, Циганка* (с. Новобіла); *Наташа-Молдованка* (національність); *Сашко-Турок* (є рідня в Туреччині); *Бендерка* (із Західної України); *Руські* (переїхали з Росії); *Людка-Татарка* (національність) (с. Курячівка); *Молдаванка* – жінка отримала своє прізвисько через смугляву шкіру (с. Закотне); прізвисько *Молдавани* мають усі члени сім’ї на прізвище *Мотинга*, їхній дідусь був за національністю молдаванин; прізвисько *Маздон* має особа,

яка називає себе циганом за національністю, хоча й має українське прізвище *Копиленко* (сел. Велика Вергунка).

Зазвичай прізвиська мають негативну конотацію: *Мелендик* (чоловік, який говорить багато зайвого, несуттєвого); *Німий* (некомунікабельна людина); *Ханко* (людина, яка стягує все до своїх рук); *Сич* (похмура, недоброзичлива людина); *Куня* (чоловік, який куняв під час чергування на роботі); *Видибас* (чоловік, який звик завжди оглядатися й витріщатися на когось чи на щось); *Кукушка* (чоловік вітався до всіх фразою: „Ку-ку!“) (с. Новобіла); *Рекс* (людина, яка нагадує своїм характером злого пса); *Індиби* (сидячи на коні, хлопець промовляв слово *індиби*, закликаючи коня рухатися); *Нетто* (чоловік, який часто вживав слово-паразит „нетто“, імовірно, це зумовлено тим, що чоловік займався торгівлею); *Кужільчиха* (прізвисько походить від слова *кужіль*, що означає прядиво або вовну, намотані на кужіль; жінка завжди одягала на себе все, що в неї було, нагадуючи велику гору мотлоху); *Горинчик* (чоловік завжди їздив на мотоциклі на великій швидкості, особливо, коли підіймався на гору) (с. Курячівка). Жіноче прізвисько *Агашка* має негативну конотацію – неохайна людина.

Загалом прізвисько, з одного боку, є результатом певного кодування інформації (зазвичай прізвисько вживають обмежене коло людей), а з іншого, – ідентифікацією, вирізненням людини з-поміж інших.

Інформативними в цьому плані є прізвиська, в основу яких покладено реакції людини на певні історичні події, якийсь випадок із життя людини, що пов'язаний з певними історіями краю: прізвисько *Казак* було надане чоловікові, який народився в Станично-Луганському районі, його батько служив у козацькій слободі (сел. Велика Вергунка). Такі прізвиська містять певну оцінку історичних подій: *Ілліч* та *Ленін* були надані за

характерні жести та манеру розмови, що робить носіїв схожими із відомим політичним діячем періоду утворення Радянського Союзу (м. Луганськ). Значною кількістю прізвиськ відгукнулися жителі Луганщини на події Великої Вітчизняної війни. Жорстоку людину називають *Чеченець* (м. Луганськ), *Фашист* (м. Алчевськ) тощо. Прізвиська *Чорнобильський одуванчик* (м. Луганськ) та *Йожик із Чорнобиля* (м. Старобільськ), що надані носіям за нетиповість зачіски, свідчать про появу генетичних мутацій, пов'язаних із наслідками аварії на Чорнобильській атомній електростанції.

Своєрідними є прізвиська, в основу яких покладено якийсь випадок із життя його носія: *Тринадцятий* – якимось столярі під час обідньої перерви підрахували, що в селі тринадцять калік, того, хто завершував цей список, так і назвали – *Тринадцятий* (с. Смолянинове). Прізвисько *Шестерня* І. Давиденко отримав ще в дитинстві, коли, прийшовши до батька в майстерню, на нього впала якась деталь, і він промовив: „Мабуть, це шестерня впала”. З того часу за родиною закріпилося це прізвисько. Прізвисько *Бобік* постало внаслідок того, що його носій любив розповідати анекдоти про собаку Бобіка. Прізвисько *Копчений* носій отримав після пожежі, що сталася в нього вдома. Манера поведінки носійки прізвиська *Мама Чолі* – уміння командувати, стала мотивом номінації, до того ж, вона була не місцевою, а в той час був популярним бразильський телесеріал, у якому була героїня з цим ім'ям (с. Просторне).

Упродовж життя прізвисько людини може змінитися. Так, носія прізвиська *Зверь* спочатку прозивали *Сашуля*. Так з дитинства його називали в сім'ї. У дорослому віці він, маленький, слабкий, одного разу в словесній суперечці з товаришами сказав: „Не будіть у мені звіра”. З того часу це прізвисько за ним закріпилося й

майже витіснило попереднє прізвисько – *Сашуля* (с. Просторе). Прізвисько *Гаврили*, яким називають родину Лимар, зазнало змін. Це прізвисько походить від імені прадіда родини – Гаврила. Але з часом через зміну одного покоління іншим воно втратило свою актуальність. І на зміну йому з'явилося нове прізвисько – *Грицькови*. Це прізвисько походить від імені сина прадіда Гаврила – Грицька. Нині, поряд з цим прізвищем, паралельно почало використовуватись ще одне прізвисько – *Лимарі*, яке вже походить не від імені, а від прізвища (с. Морозівка).

Отже, аналіз прізвиस्क жителів Луганщини засвідчує, що розмовний ономастикон виконує специфічну функцію мови – відображає суспільну свідомість, фіксує інформацію про зміни в історико-культурному та політичному житті народу, відображає національну специфіку народу. Прізвиська – найколеритніша група особових найменувань людини, їх породжує розмовне мовлення. Вони мають підвищену експресивність та емоційність. Схильність українців до жарту, дотепу, веселого, влучного слова яскраво відбилися в ономастиконі цього типу. Тому прізвиська відображають ментальні риси носіїв мови, їхній національний характер.

У сучасній системі прізвиस्क спостерігаємо суміщення епох, тенденцій, оцінок.

Висновки

Прізвище наразі розглядають не лише як обов'язкове спадкове власне найменування людини, а також як текст, який, незважаючи на асемантизацію власної назви, має прозору чи затемнену семантичну ауру, що в будь-якому разі є носієм інформації про особливості іменування особи, історичну епоху, у якій виникла назва, етнос, котрий є номінатором, мову, якою створено назву. З'ясування історії постання прізвищ – це виділення їхніх семантичних груп, пояснення особливостей утворення та онімізації апелювативних лексем.

Антропонім – це одиниця пропріальної лексики, яка привертає увагу вчених передусім завдяки його зв'язкові з апелювативом. „Стереометричне” прочитання прізвищ спонукає дослідників до розкриття концептосфери „людина – людина”, „людина – предмет”, „людина – природа”, „людина – ідея”, що дозволяє виявити особливості ментальної сфери українського етносу. Скажімо, при аналізі репертуару лексем, які стають основою для прізвищ, помітно, що в антропоніміці певної мовної спільноти (зокрема жителів Луганщини) використано культурну конотацію тих назв (наприклад, флори чи фауни), які є навантаженими в усній народній творчості, тобто звичними для цього етносу. Звертає на себе увагу й той факт, що при використанні загальноновживаних слів для творення прізвищ за індивідуальною ознакою першоносія переважають лексеми меліоративної конотації, але при вживанні діалектних найменувань, навпаки, переважають ті, що мають пейоративні семи.

Антропооснови слов'янських прізвищ, зокрема й українських, нерідко належать до культурем, які вживані у фольклорі, народній фразеології як постійні символи, що мають глибокий культурний зміст. Тому антропонімікон

будь-якого етносу розглядають не тільки як категоріальну сферу, але й як особливий міфологічний шар, у якому закодовано ментальні риси.

Прізвища, в основу яких покладено індивідуальні риси першоносія, – це мовні рефлексиви, у яких відображено реакції мовців на слухачів і мовленнєву ситуацію, учасників комунікативного акту, у процесі якого вони отримали оцінні характеристики. Найкраще оцінні найменування представлено прізвищами, що характеризують мовця чи слухача за особливостями мови чи рисами характеру.

Прізвища жителів Луганщини мають риси, пов'язані з фонетичними чи морфологічними особливостями діалектоносіїв цього краю. Так, скажімо, непослідовність системного вияву чергування /o/, /e/ з /i/ сприяє утворенню варіантів одного й того ж прізвища з домінантою /o/ чи /i/, хоча в одному з антропонімів вона вживана незакономірно (*Неровня – Нерівня*). Помічено відхилення в рефлексії давнього [ǣ], гіперкорекцію у словах з /y/, /a/, відсутність чи наявність протези, незакономірні закінчення прикметників у вихідній формі тощо. Окремо можна говорити про активність антропооснов, яка пов'язана з історією заселення краю, індивідуальною історією мовної спільноти кожного населеного пункту.

Перелік обстежених населених пунктів

М. Антрацит, м. Гірське, м. Красний Луч, м. Краснодон, м. Лисичанськ, м. Луганськ, м. Ровеньки, м. Рубіжне, м. Свердловськ, с. Багачка Троїцького р-ну, с. Байрачки Перевальського р-ну, с. Бобрикове Антрацитівського р-ну, с. Бондарівка Марківського р-ну, с. Великоцьк Міловського р-ну, с. Вівчарове Троїцького р-ну, с. Вільшани Троїцького р-ну, с. Голубівка Кременського р-ну, с. Оріхове Попаснянського р-ну, с. Дем'янівка Білокуракинського р-ну, с. Демино-Олександрівка Троїцького р-ну, с. Донцівка Новопсковського р-ну, с. Дякове Антрацитівського р-ну, с. Жовте Слов'яносербського р-ну, с. Закотне Новопсковського р-ну, с. Іллічівка Троїцького р-ну, с. Калмиківка Міловського р-ну, с. Коломийчиха Сватівського р-ну, с. Красний Кут Антрацитівського р-ну, с. Кризьке Марківського р-ну, с. Кримське Слов'яносербського р-ну, с. Кріпеньке Антрацитівського р-ну, с. Кудряшівка Кременського р-ну, с. Курячівка Білокуракинського р-ну, с. Лизине Білокуракинського р-ну, с. Лозно-Олександрівка Білокуракинського р-ну, с. Макіївка Кременського р-ну, с. Медвежанка Свердловського р-ну, с. Микільське Міловського р-ну, с. Мілуватка Сватівського р-ну, с. Містки Сватівського р-ну, с. Морозівка Міловського р-ну, с. Нижнє Попаснянського р-ну, с. Новоастрхань Кременського р-ну, с. Оборотнівка Сватівського р-ну, с. Олександрівка Свердловського р-ну, с. Орджонікідзе Краснодонського р-ну, с. Осинове Новопсковського р-ну, с. Писарівка Новопсковського р-ну, с. Піски Новопсковського р-ну, с. Пришиб Слов'яносербського р-ну, с. Просторне Білокуракинського району, с. Райгородка Сватівського р-ну, с. Риб'янцеве Новопсковського р-ну, с. Романівка Білокуракинського р-ну, с. Сичівка Марківського р-ну,

с. Стельмахівка Сватівського р-ну, с. Стрільцівка Міловського р-ну, с. Червонопартизанськ Свердловського р-ну, с. Ящикове Перевальського р-ну, смт Красноріченське Кремінського р-ну, смт Лозівський Слов'яносербського р-ну, смт Марківка, смт Мілове, смт Новоайдар, смт Троїцьке, смт Фрунзе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХНІХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Аркушин – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. I. А – Н. – 354 с. ; Т. 2. О – Я. – 458 с.

АУМ – Атлас української мови : в 3 т. – Т. I. Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984; Т. II. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1988; Т. III. Слобожанщина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 2001.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

Глуховцева – Глуховцева К. Д. Словник прізвищ жителів Луганщини : у 2 т. / К. Д. Глуховцева, І. Я. Глуховцева, В. В. Леснова ; за ред. проф. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – Т. 1 – 2.

Горпинич – Горпинич В. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України: ойконіми, ад'ектоніми, катойконіми) / В. Горпинич. – Д., 2000. – с. 369.

Даль – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – 5-е изд., стер. – М. : Рус. яз. – Медиа; Дрофа, 2008. – Т. 1 – 4.

ЕУМ – Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Жайворонок – Жайворонок В. Знаки української культури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 706 с.

Лисенко – Лисенко П. С. Словник поліських говірок / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1975. – 259 с.

Магрицька – Магрицька І. В. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область) / І. В. Магрицька. – Луганськ : Знання, 2003, с. 172.

Півторак – Півторак Г. П. Білорусько-український словник / Г. П. Півторак, О. І. Скопненко; за ред. Г. П. Півторака. – К. : Довіра, 2006. – 733 с.

Піпаш – Піпаш Ю. Матеріали до словника гуцульських говірок / Ю. Папіш, Б. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.

Подольская – Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – М. : Наука, 1978. – 198 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

Селіванова – Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

СНОВ – Гримашевич Г. Словник одягу та взуття середньо поліських і суміжних говірок / Г. Гримашевич. – Житомир, 2002. – 183 с.

СУМ – Словник української мови в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I – XI.

СУМГ – Словарь української мови / збір. ред. журн. „Киевская старина”; упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – (Т. 1 – 4). – К., 1907 – 1909.

Трійняк – Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : „Довіра”, 2005. – 509 с. – Бібліогр. : С. 488.

УНП – Українські народні пісні в записах Олександра Потебні / упоряд., вст. ст. і приміт. М. Д. Дмитренка. – К. : Муз. Україна, 1988, с. 310.

Хобзей – Хобзей Н. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник / Н. Хобзей. – Л., 2002. – 216 с.

ЦПЛ – Церковно-приходская летопись Свято-Троїцької церкви слободи Беловодск Старобельського узда Харківської єпархії. – Харків, 1905. – 358 с. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Українські_прізвища

Чучка – Чучка П. Прізвища закарпатських українців : іст.-етимол. словник / П. Чучка. – Л. : Світ, 2005. – 704 с.

Шанский – Шанский Н. М. Этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва. – М. : „Прозерпина ТОО „Школа”, 1994 – 370 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Бальбус 2010 – Бальбус О. Семантика прізвиस्क села Курячівки Марківського району Луганської області / О. Бальбус // Сучасний ономастичний простір Луганщини : матеріали наук.-практ. конф. з ономастики. – Луганськ, 2010. – С. 64 – 65.

Бахилина 1974 – Бахилина Н. Б. Из истории названий красного цвета в русском языке. Глагол рдеть / Н. Б. Бахилина // Вопросы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков. К 80-летию чл.-корр. АН СССР С. Г. Бархударова. – М. : Наука, 1974. – С. 251.

Братко-Кутинський 1998 – Братко-Кутинський О. Феномен України / О. Братко-Кутинський. – К. : Вечірній Київ, 1998. – С. 70 – 71.

Буга 2010 – Буга Т. В. Динаміка особових імен Центральної Донеччини (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Буга Тетяна Володимирівна. – Донецьк, 2010. – 486 с.

Бучко 1998 – Бучко Г. Семантична та словотвірна структура сучасних прізвищ Бойківщини / Ганна Бучко //

Слов'янська ономастика : зб. наук. пр. на честь 70-річчя д-ра філол. наук, проф. П. П. Чучки. – Ужгород : Госпрозрахунковий вид. відділ комітету інформації, 1998. – С. 36 – 45.

Васильєва 2005 (1) – Васильєва Н. В. Литературная ономастика и лингвистика текста: партнёры или конкуренты? / В. Н. Васильєва // Ономастика в кругу гуманитарных наук : материалы междунар. науч. конф., Екатеринбург, 20 – 23 сент. 2005 г. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2005. – С. 32 – 37.

Васильєва 2005 (2) – Васильєва Н. В. Собственное имя в мире текста / Н. В. Васильєва. – М. : Акад. гуманитар. исслед., 2005. – С. 67.

Васильєва 2005 (3) – Васильєва Л. П. Власні назви в сучасних хорватських правописах та в правописних довідниках / Л. П. Васильєва // Студії з ономастики та етимології. 2005 / відпов. ред. В. П. Шульгач. – К., 2005. – С. 3.

Вепрева 2007 – Вепрева И. Т. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху / И. Т. Вепрева. – М. : ОЛМА – Пресс, 2007. – 484 с.

Верховод 2010 – Верховод А. Прізвиська жителів с. Закотне Новопсковського району Луганської області / А. Верховод // Сучасний ономастичний простір Луганщини : матеріали наук.-практ. конф. з ономастики. – Луганськ, 2010. – С. 66 – 68.

Ветухов 1894 – Ветухов А. В. Говор слободы Алексеевки Старобельского уезда Харьковской губернии / А. В. Ветухов // Русский филологический вестник. – Т. 34. – 1894, с. 305 – 315.

Войтович 2002 – Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.

Галич 2003 – Галич В. Прізвиськова народна творчість Луганщини / В. Галич // Луганщина літературна : матеріали регіон. наук. конф. – Луганськ, 2003. – С. 196.

Герасименко 2010 – Герасименко И. А. Семантика руських цветообзначень : монографія / И. А. Герасименко. – Горловка : Изд-во ГДПІІМ, 2010. – 440 с.

Герасимчук 2002 – Герасимчук В. А. Антропоніми: історія і сучасність : навч. посіб. / В. А. Герасимчук, А. Ф. Нечипоренко. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. – 151 с.

Глуховцева 2005 – Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок : монографія / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.

Головинский 1864 – Головинский П. Слободские казачьи полки / П. Головинский. – СПб., 1864. – С. 163.

Горпинич 1996 – Горпинич В. О. До питання про словник прізвищ України / В. О. Горпинич // Ономастика східних слов'ян : тези доп. наук. семінару. – К., 1996 – С. 18 – 20.

Гриценко 1990 – Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – с. 272.

Гриценко 1999 – Гриценко П. Мова / П. Гриценко // Українці : Людність. Склад і населення. – К., 1999. – С. 120 – 131.

Гумбольт 1984 – Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.

Гумецька 1958 – Гумецька Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. / Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.

Демчук 1988 – Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XV ст. / М. О. Демчук. – К. : Наук. думка, 1988. – 127 с.

Дзензелівський 1965 – Дзензелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. Фонетика / Й. О. Дзензелівський. – Ужгород : Вид-во Ужгород. ун-ту, 1965. – 99 с.

Добровольська 1999 – Добровольська О. Білоруські лексичні елементи в українській антропонімії XVII ст. (на основі „реєстрів війська запорозького” 1649 р.) / Оксана Добровольська // Проблеми слов'язнознавства, 1999. – Вип. 50. – С. 91 – 96.

Добровольська 2003 – Добровольська О. Я. Назви ремісників за даними англійської та української антропонімії / О. Я. Добровольська // Магічне світло імені / упоряд. і відп. ред. С. М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 2003. – С. 58 – 59.

Дуйчак 1994 – Дуйчак М. Прізвиська та їх вмотивованість / М. Дуйчак // Проблеми сучасної ареалогії. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 256 – 259.

Еремия 1990 – Еремия А. И. Географические названия рассказывают / А. И. Еремия. – 20-е изд., перераб. и доп. – Кишинев : Штиинца, 1990. – С. 4.

Железняк 2011 – Железняк І. М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті) / І. М. Железняк. – К. : Кий, 2011. – 288 с.

Журавлев 1965 – Журавлев В. К. Генезис протезов в славянских языках / В. К. Журавлев // Вопр. языкознания. – 1965. – № 4. – С. 32 – 43.

Залуцька 2015 – Залуцька Л. Найуживаніші кольоративи у староукраїнській мові / Л. Залуцька, Г. Гримашевич // Науковий часопис Східноpodільського лінгвокраєзнавчого центру : зб. наук. пр. студ.,

магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. – С. 74 – 77.

Заходяченко 2010 – Заходяченко Н. Функціонування прізвиськ у мовному ареалі Новоайдарщини / Н. Заходяченко // Сучасний ономастичний простір Луганщини : матеріали наук.-практ. конф. з ономастики. – Луганськ, 2010. – С. 79 – 80.

Історія 1968 – Історія міст і сіл Української РСР : в 26-ти т. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. – Т. 13. Луганська область. – 939 с.

Колесникова 2009 – Колесникова Д. А. Прізвиська жителів селища Велика Вергунка м. Луганська / Д. А. Колесникова // Сучасний ономастичний простір Луганщини : матеріали наук.-практ. конф. з ономастики. – Луганськ, 2009. – С. 30 – 32.

Коновалова 2010 – Коновалова О. Прізвиська степового біловоддя / О. Коновалова // Сучасний ономастичний простір Луганщини : матеріали наук.-практ. конф. з ономастики. – Луганськ, 2010. – С. 81 – 82.

Лейбниц 1983 – Лейбниц Г. В. Сочинения : в 4-х т. – Т. I / Г. В. Лейбниц ; ред. и сост., авт. вст. ст. и примеч. В. В. Соколов ; пер. Я. М. Боровского и др. – М. : Мысль, 1983. – 636 с.

Лесюк 2005 – Лесюк М. Система Власних особових назв мешканців села Ковалівка Коломийського району Івано-Франківської обл. / М. Лесюк // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір / відпов. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. – С. 175 – 188.

Литвинчук 2005 – Литвинчук Л. Спостереження над словотвором чоловічих прізвищевих назв, похідних від антропонімів (Житомирщина XVI – XVII століття) / Л. Литвинчук // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір / відпов. ред. П. Гриценко,

Н. Хобзей. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. – С. 197 – 207.

Лісова – Лісова Л. Прізвища Горохівщини, похідні від назв твари / Лариса Лісова. – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=8870>

Майборода 2008 – Майборода Ю. К. Прізвиська села Просторе Білокуракинського району Луганської області / Ю. К. Майборода, Н. О. Лесовець // Сучасний ономастичний простір Луганщини : матеріали наук.-практ. конф. з ономастики. – Луганськ, 2008. – С. 110 – 112.

Манакіна 1994 – Манакіна Н. М. Словотвірна будова антропонімів на -ський в українській мові / Н. М. Манакіна // Питання ономастики України. – К., 1994. – С. 225 – 231.

Масенко 1990 – Масенко Л. Т. Українські імена та прізвища / Л. Т. Масенко. – К. : Знання, 1990. – 62 с.

Михальчук 1872 – Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины / К. П. Михальчук // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край : материалы и исслед., собранные П. П. Чубинским. – СПб., 1872. – Т. 7. – С. 466 – 482.

Морошкин 1868 – Морошкин М. Славянский именовслов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке / М. Морошкин. – СПб., 1868. – С. 27.

Наливайко 2011 – Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Наливайко Марія Ярославівна. – К., 2011. – 201 с.

Насурдінова 2008 – Насурдінова І. Прізвиська села Смолянинове Новоайдарського району Луганської області / Ірина Насурдінова // Слобожанська бесіда : матеріали наук.-практ. конф. / за ред. К. Д. Глуховцевої. –

Вип. II. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2008. – С. 70 – 74.

Неділько 1969 – Неділько О. Д. Антропонімія Північної частини Лівобережної України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. Д. Неділько. – К., 1969. – 29 с.

Нелюба 2015 – Нелюба А. М. Прізвиська дитячого товариства : словотвірні процеси і наслідки / А. М. Нелюба // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Старобільськ, 2015. – № 1(32). – С. 29 – 35.

Нелюба 2007 – Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови / А. Нелюба. – Х. : Вид. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 302 с.

Осташ 2000 – Осташ Л. Р. „Словник сучасних українських прізвиськ” Ю. К. Редька в контексті слов’янської антропоніміки кінця ХХ століття / Л. Р. Осташ // Українська пропріальна лексика : матеріали наук. семінару 13 – 14 верес. 2000 р. / ред. І. М. Желєзняк. – К. : „Київ”, 2000. – С. 106 – 114.

Осташ 2005 – Осташ Р. Фонетична адаптація християнських особових імен в українській мові середини ХVІІ століття: зміна голосних у середині імен / Р. Осташ, Л. Осташ // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір / відпов. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 2005. – С. 87 – 94.

Панцьо 1995 – Панцьо С. Є. Антропонімія давньої Лемківщини / С. Є. Панцьо. – Т., 1995. – 205 с.

Панцьо 1998 – Панцьо С. Прізвиська на -ський в антропонімії Лемківщини / С. Панцьо // Слов’янська ономастика : зб. наук. пр. на честь 70-річчя д-ра філол. наук, проф. П. П. Чучки. – Ужгород : Госпрозрахунковий РВВ комітету інформації, 1998. – С. 180 – 187.

Редько 1966 – Редько Ю. Сучасні українські прізвища : монографія / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.

Редько 1969 – Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – К. : Рад. шк., 1969. – 234 с.

Рубан 2008 – Рубан В. С. Прізвиська с. Морозівка Міловського району Луганської області / В. С. Рубан // Сучасний ономастичний простір Луганщини : матеріали наук.-практ. конф. з ономастики. – Луганськ, 2008. – С. 155 – 156.

Русанівський 1991 – Русанівський В. М. Співвідношення літературної мови і діалектів етнічної групи / В. М. Русанівський // Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов : зб. наук. пр. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 24 – 32.

Савченко 2013 – Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови; етимологічний та етнолінгвістичний аспекти / Л. В. Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.

Семчук 2008 – Семчук Н. В. Особливості творення прізвищ учителів / Н. В. Семчук, Ю. В. Абрамян // Сучасний ономастичний простір Луганщини : матеріали наук.-практ. конф. з ономастики. – Луганськ, 2008. – С. 86 – 88.

Скрипник 1996 – Скрипник Л. Г. Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 1996. – с. 333.

Станкевич 2006 – Станкевич Н. І. Українські топоніми як лінгвокраїнознавчий матеріал / Н. І. Станкевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. пр. – Л., 2006. – Вип. І. – С. 206.

Сухомлин 1970 – Сухомлин І. Д. Українські прізвища людей як власні родові назви (лексико-

семантична характеристика процесу творення відіменних чоловічих прізвиськ у народних говорах Середньої Наддніпрянщини / І. Д. Сухомлин // Говори і ономастика Наддніпрянщини. – Д., 1970. – С. 33 – 37.

Тарнавецкая 1990 – Тарнавецкая Л. А. Становление украинских фамилий Буковинского Поднестровья (по материалам ревизских сказок первой половины XIX в.) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / Л. А. Тарнавецкая. – Киев, 1990. – 19 с.

Телия 1999 – Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М. : Яз. рус. культуры, 1999. – С. 14.

Фаріон 2001 – Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кінця XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником) / І. Фаріон. – Л. : Літопис, 2001. – 370 с.

Федотова 2008 – Сучасні прізвиська луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. М. Федотова. – Х., 2008. – 22 с.

Худаш 1977 – Худаш М. Л. Из історії української антропонімії / Л. М. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.

Худаш 1980 – Худаш М. Л. До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV – XVII ст. / М. Л. Худаш // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 96 – 160.

Чучка 1970 – Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена : конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород, 1970. – 103 с.

Чучка 1984 – Чучка П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови / П. Чучка // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 49 – 56.

Чучка 2003 – Чучка П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців / П. Чучка // Дивослово. – 2003. – № 10. – С. 23 – 25.

Чучка 2008 – Чучка П. Антропонімія Закарпаття. Монографія / П. Чучка. – Ужгород : Папірус, 2008. – 671 с.

Шарпило 1956 (1) – Шарпило Б. А. Деякі особливості формування і розвитку українських говірок Східної Слобожанщини / Б. А. Шарпило // Доповіді та повідомлення на наук. конф. за 1955 р. Ворошиловгр. пед. ін-ту. Секція мови та літератури. – Ворошиловград, 1956. – С. 25.

Шарпило 1956 (2) – Шарпило Б. А. До питання про історичну природу деяких гіперичних явищ в говорах південно-східного наріччя української мови / Б. А. Шарпило // Наукові записки : сер. філологічна. – Вип. 5. – Ворошиловград, 1956. – С. 59.

Шарпило 1959 – Шарпило Б. А. Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови / Б. А. Шарпило. – Луганськ, 1959. – 54 с.

Шварцкопф 1999 – Шварцкопф Б. С. Изучение оценок речи как метод исследования в области культуры речи / Б. С. Шварцкопф // Культура русской речи и эффективность общения. – М. : Наука, 1999. – С. 415 – 424.

Шевцова 2000 – Шевцова В. О. Топонімія Луганщини : матеріали до спецкурсу / В. О. Шевцова. – Луганськ : Знання, 2000. – 118 с.

Шмелева 2003 – Шмелева Т. В. Языковая рефлексия / Т. В. Шмелева // Культура русской речи : Энциклопедический словарь-справочник / под общим рук.

Л. Ю. Иванова, В. П. Сковородникова, Е. Н. Шаряева. – М. : Флинт : Наука, 2003. – С. 809 – 810.

Касхкine – Касхкine Y. B. Aspects of metalingvistik aktivty / Y. B. Касхкine. – Availale ft [http || cogprints. Org | 2211 ol Easpatsmeta/ htm](http://cogprints. Org | 2211 ol Easpatsmeta/ htm).

Глуховцева К. Д.

Етнолінгвістичний аспект вивчення прізвищ жителів Луганщини : монографія / К. Д. Глуховцева. – Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2015. – 150 с.

У дослідженні описано прізвища мешканців Подінців'я, зібрані в 50 населених пунктах краю і репрезентовані в *Словнику прізвищ жителів Луганщини* (укладачі: К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. Я. Глуховцева; Луганськ, 2011). Автор зосереджує увагу на відантропонімних та відапелятивних прізвищах і доводить, що будь-яка власна назва, зокрема й антропонім, – це культурно детермінована одиниця, результат творчості окремого етносу. Тому антропонім можна розглядати як своєрідний мікротекст, у якому закладено інформацію про особливості іменованої особи, історичну епоху, у якій виникла назва. „Стереометричне” прочитання прізвищ спонукає до розкриття концептосистем ‘людина – людина’, ‘людина – предмет’, ‘людина – природа’, ‘людина – ідея’, з’ясування особливостей репрезентації в антропонімах ментальної сфери українського етносу.

Автор обстоює думку, що значна частина прізвищ репрезентує уснорозмовну практику носіїв мови, адже в основу прізвищ нерідко покладено найменування особи (за ставленням її до праці, за зовнішністю, рисами характеру, мовою), тварини (за особливостями поведінки, зовнішнім виглядом), рослини, предмета, явища, які з погляду творців прізвища або мають значний емоційний потенціал, або точніше відтінюють риси позначуваної особи. Значна частина прізвищ має рефлексивний характер, тому вони актуалізують окремі риси людини, важливі для номінатора.

Функційну активність прізвищ залежно від особливостей творення, наявності окремих формантів у складі основи, характеру твірної основи (відантропонімної чи відапелятивної) можна пояснити значущістю назв

окремих реалій для світобачення українців, індивідуальною історією населеного пункту. Помічено, що нерідко при утворенні прізвищ використано культурну конотацію назв, навантажених в усній народній творчості, фразеологізмах.

Ключові слова: антропонім, антропонімікон, прізвище, семантична аура прізвища, рефлексиви, рефлексивний характер прізвища.

Глуховцева Е. Д.

Этнолингвистический аспект изучения фамилий жителей Луганщины : монография / Е. Д. Глуховцева. – Старобельск : Изд-во ГУ „ЛНУ имени Тараса Шевченко”, 2015 – 150 с.

В исследовании описаны фамилии жителей Подонцовья, собранные в 50 населенных пунктах края и представлены в *Словаре фамилий жителей Луганщины* (составители: Е. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, И. Я. Глуховцева; Луганск, 2011). Автор сосредоточивает внимание на отантропонимных и отапелятивных фамилиях и доказывает, что любое собственное имя, в том числе и антропоним – это культурно детерминированная единица, результат творчества отдельного этноса. Поэтому антропоним можно рассматривать как своеобразный микротекст, в котором заложена информация об особенностях именуемого лица, историческую эпоху, в которой возникло название. „Стереометрическое” прочтения фамилий побуждает к раскрытию концептосистем „человек – человек”, „человек – предмет”, „человек – природа”, „человек – идея”, выяснение особенностей репрезентации в антропонимах ментальной сферы украинского этноса.

Автор отстаивает мнение, что значительная часть фамилий представляет усноразговорную практику носителей языка, ведь в основу фамилий часто положено наименование лица (по отношению его к труду, по внешности, чертам характера, языку), животного (по особенностям поведения, внешним видом), растения, предмета, явления, которые с точки зрения создателей фамилии или имеют значительный эмоциональный потенциал, или точнее оттеняют черты обозначаемого лица. Значительная часть фамилий имеет рефлексивный характер, поэтому они актуализируют отдельные черты человека, важные для номинатора.

Функциональную активность фамилий в зависимости от особенностей создания, наличия отдельных формантов в составе основы, характера образующей основы (отантропонимной или отапельятивной) можно объяснить значимость названий отдельных реалий для мировоззрения украинцев, индивидуальной историей населенного пункта. Замечено, что часто при образовании фамилий использовано культурную коннотацию названий, нагруженных в устном народном творчестве, фразеологизмах.

Ключевые слова: антропоним, антропонимикон, фамилия, семантическая аура фамилии, рефлексив, рефлексивный характер фамилии.

Hluhovtseva K. D.

Ethno-linguistic aspect of the study of names of residents of Luhansk region: monograph / K. D. Hluhovtseva. – Starobilsk : Izdatel'stvo SI „LNU”, 2015. – 150 p.

The work describes the names of residents of Podintsiv'ya collecting 50 points of population types in the

region and the Dictionary of names of residents of Lugansk region (compilers: K. D. Hluhovtseva, V. V. Lyesnova, I. Y. Hluhovtseva, Luhansk, 2011). By focusing on anthroponomical-origin and appealing-origin names and proves that any proper name, including anthroponomy – is a culturally determined unit, it is the result of the work of different ethnicity. Anthroponomy therefore can be regarded as a kind of micro name, which incorporates the information about the features of the historical era in which there was a personal name. „Stereo metric” reading leads to disclosure of the concept system names „man – a man”, „man – the subject”, „man – the nature”, „man – the idea” of clarify in the characteristics of representation in the mental sphere of Anthroponomy Ukrainian ethnos.

It is argued that many of the names represents the oral-speaking practices of native speakers, as the basis of names are often assigned names of the persons (in the ratio of their work, on appearance, the personality traits, the language), animals (in behavior, appearance), plants, object, phenomenon that in terms of the names of the creators, have significant emotional potential, or rather slightest features denoted the human face. Much of the names are reflective in nature, so they actualize some human traits that are important to the Nominating.

Functional activity of names depends on the specifics of creation, the presence of certain formants in the composition of the base, the nature generator base (anthroponomy -origin or appealing-origin) can explain the significance of certain names outlook for the Ukrainian realities, individual history of the settlement. It is noticed that the names are often used in the formation of cultural connotation of titles loaded in the oral folklore, phraseology.

Keywords: *anthroponomy, anthroponomical, name, surname semantic aura, reflexives, reflexive character names.*

Наукове видання

ГЛУХОВЦЕВА Катерина Дмитрівна

**ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ
ВИВЧЕННЯ ПРИЗВИЩ ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ**

Відповідальний редактор:

доктор філологічних наук, професор, директор Інституту
української мови НАН України Гриценко П. Ю.

Коректор – Ніколаєнко І. О.

Здано до складання 26.10.2015 р. Підписано до друку 27.11.2015 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 8,7. Наклад 100 прим. Зам. № 115.

Видавець і виготовлювач

Видавництво Державного закладу

„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, 92703. Т/ф: (06461) 2-16-02

e-mail: luguniv.info.edu@gmail.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.